De Groninger Punt

Het tolhuis waar de stad begon

Bouwhistorische verkenning Huize de Groninger Punt te Glimmen

Jim Klingers, 2016

De Groninger Punt

Het tolhuis waar de stad begon

Bouwhistorische verkenning Huize De Groninger Punt te Glimmen

Studieopdracht 4de blok post hbo-opleiding Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg.
Hogeschool Utrecht, lichting 2014 – 2016. April 2016.
Jim Klingers. Beilerweg 4, 9418 TE Wijster, 06-41373813, jimklingers@hotmail.com
Begeleidende docent: Ronald Stenvert.

“Een paar fraaije buitenplaatsen, een nette boerderij, een weiland, een uitspanning, een brug over de Drenthsche A - en wij hebben het Groningsche grondgebied weêr verlaten.”

Dominee Jacobus Craandijk over De Punt in *Wandelingen door Nederland met pen en potlood* (1879).

Voorwoord

Tolhuizen, herbergen, uitspanningen… Het zijn bouwwerken uit tijden dat reizen nog keihard werken was.[1] Van de hoge middeleeuwen tot amper een eeuw geleden was ons land ermee bezaaid. Ze stonden langs doorgaande wegen, bij rivierovergangen en in en rondom dorpen en steden. Tol betalen deed niemand graag, maar iets eten en drinken natuurlijk wel – zo niet voor jezelf, dan wel voor je paard. Zo ontstonden er langs 's lands belangrijkste routes gebouwen die deze functies combineerden en die ook nog een warme bedstee boden na een dag lang ploeteren over 'quaade weegen'.

De Groninger Punt was zo'n bouwwerk. De 18de-eeuwse uitvoering van een wegrestaurant, tankstation, péage, bushalte en een bed & breakfast met kaasboerderij. Het stond bij de Punterbrug, waar de eeuwenoude hoofdweg van Groningen naar Zwolle de Drentsche Aa kruiste. Een bijzonder strategische plek waar al in de late middeleeuwen tol werd geheven. Niet door een landsheer, zoals meestal het geval was, maar door de machtige stad Groningen, die ook de eigenaar was van de Groninger Punt.

Tegenwoordig staat het huis omringd door hoog geboomte wat verloren aan de drukke Rijksstraatweg. Een pand als uit een sprookje. Als jongen fietste ik hier geregeld langs en dan verbaasde ik me over de opvallende glas-in-loodramen, de luifel, lantaarn en versierde daklijst en vooral de enorme wagenpoort. Heren met pruiken en dames in hoepelrokken had ik er snel bij gefantaseerd, maar de werkelijkheid was, zo weet ik nu, nog veel mooier.

Heren en dames hebben hier inderdaad gelogeerd – zelfs de koning van Zweden. En sommige van deze vip's krasten hun naam in de ruitjes van de prachtige pronkkasten die bewaard zijn gebleven. Maar het complex met zijn grote stalgebouwen geeft juist vooral veel prijs over de reispraktijk van alledag, waarin mensen net zo afhankelijk waren van hun paard als wij nu van onze auto; waarin een tocht van Groningen naar Zwolle per postkoets – de snelste vorm van vervoer – net zo lang duurde als tegenwoordig een vliegreisje naar Thailand. Een ruige wereld zonder wegverlichting, met struikrovers en rondzwervende huurlingen. Maar ook een wereld die desondanks soms zo herkenbaar is, met welgestelde burgers die goedgemutst 'plaisir reisjes' maken en ergernissen over onbeleefde tollenaars of te hoge bomen voor het huis.

Het dagelijks leven maakt zich kenbaar in de knaagsporen van de paarden aan de deurpost van de wagenpoort, aan de talloze inscripties in de gebintstijlen van zich vervelende koetsiers en stalknechten of in het merkwaardige gemetselde herbergfornuis waarop 'diksoepen' voor de gasten werden bereid. De nog bijna gave koestal, de karnruimte, de visvijver, de tuinaanleg, ze laten zien dat ook de tolpachters en herbergiers met hun gezinnen de eindjes aan elkaar moesten zien te knopen met veeteelt, visvangst of zoiets als de exploitatie van een 'wrongeltuin'.

De Groninger Punt is een zeldzaam voorbeeld van een gebouw waaruit de verlichte denkbeelden van de Bataafse revolutie spreken: het patriottische stadbestuur van Groningen liet namelijk een ruimer koetshuis aan het pand bouwen ter wille van het postkoetsverkeer. Dit paste uitstekend bij de plannen die de patriotten en in hun kielzog Lodewijk Napoleon en Napoleon ontwikkelden om de belangrijkste Nederlandse wegen – waaronder de Heereweg waar De Punt aan lag – te verbeteren. Plannen waar koning Willem I ten onrechte de eer van heeft gekregen.[2]

Het gebouw houdt je ook voor de gek. Neem de glas-in-loodvensters, de luifel en lantaarn die destijds zo'n indruk op me maakten. Die zijn dus helemaal niet zo oud. Ze zijn het product van een historiserende restauratie uit 1934. Maar liefst twee bekende architecten van de Groninger kunstkring De Ploeg, A.R. Wittop Koning en Egbert Reitsma, hebben het pand verfraaid. Het maakt ook de 20ste -eeuwse bouwgeschiedenis zeer de moeite waard.

Het dwaalspoor wordt groter naarmate je verder teruggaat in de tijd. Zo suggereren bewaard gebleven archiefstukken dat het pand werd gebouwd in 1736 – en dit jaartal wordt dan ook in

alle hedendaagse teksten als bouwjaar aangehouden. Er stond toen echter al een gebouw bij de Punterbrug, terwijl er geen enkele aanwijzing is dat dit pand werd gesloopt. Schriftelijke bronnen wekken bovendien de indruk dat het gebouw in één keer werd neergezet, terwijl diverse bouwsporen dat tegenspreken. Op of nabij de locatie hebben al sinds de late middeleeuwen andere bouwwerken gestaan en op enkele meters achter het pand stond een van de oudste en belangrijkste forten van het Noorden: Weerdenbras. Genoeg redenen om je af te vragen of het bouwjaar 1736 wel zo hard is; er zou bij de bouw bijvoorbeeld gebruik kunnen zijn gemaakt van bestaande bebouwing. In een vervolgonderzoek zal ik hier dieper op in gaan.

Zo stuitte ik telkens op zaken die de bouwhistorie van het pand tot leven brachten maar soms ook volledig op zijn kop zetten. Hoewel er tal van onbeantwoorde vragen overblijven, komt één ding uit al deze informatie wel naar voren: De Punt heeft een veel langere en complexere geschiedenis dan tot nu toe werd verondersteld. Dat beeld wordt bevestigd in recente publicaties, zoals de Nota Archeologiebeleid van de gemeente Haren en de masterscriptie voor de RU Groningen van Diana Spiekhout.[3] Ze laten zien dat zich in de directe omgeving door de eeuwen heen een concentratie van versterkingen en andere prominente bouwwerken heeft bevonden die een rol vervulden in de uitzonderlijke geschiedenis van de 'stadstaat' Groningen. Met mijn onderzoek hoop ik iets te hebben toegevoegd aan een beter begrip van de historisch-geografische en cultuurhistorische context van deze unieke plek in het stroomdallandschap van de Drentsche Aa.

Hopelijk draagt dat er mede toe bij dat er zorgvuldiger met dit eeuwenoude landschap en cultuurgoed wordt omgegaan. Plannen om een transferium voor tweeduizend auto's langs de A28 bij De Punt (aan de Drentse zijde) aan te leggen, bedreigen de prachtige omgeving. De toename van het autoverkeer op de toch al drukke Rijksstraatweg die dit tot gevolg zal hebben, plus het voornemen om bij het transferium grootschalige horecagelegenheden te ontwikkelen, kunnen het karakter voorgoed teniet doen. Hopelijk zal het zover niet komen.

LET OP: dit rapport bevat passages over de bouw van het pand die inmiddels achterhaald zijn. Een update is te vinden in bijbehorend verdiepingsrapport *De Groninger Punt. Op zoek naar het begin*. Jim Klingers, augustus 2016.

Bedankt…!

Eerst en vooral wil ik de eigenaren van de Groninger Punt, Ymetje Cluysenaer en Herman van der Schaar enorm bedanken voor het beschikbaar stellen van hun huis en voor de koffie, koek en de nodige verhelderende informatie. Ik wens ze nog jarenlang plezier toe van hun mooie pand op deze fijne plek!

Zonder het eerdere onderzoekswerk van Johan de Haan zou ik niet in de buurt zijn gekomen van mijn eigen bevindingen. Daarnaast heeft hij een belangrijk artikel uit tijdschrift *Het Landhuis* voor me op weten te sporen. Ook Hans Dröge van het Gemeentearchief van Haren heeft een onmisbaar archiefstuk voor me opgesnord. Bij Lammert Hans en Frederiek Reitsma op thee ben ik veel te weten gekomen over de boeiende historie van de Groninger Punt in de jaren na de oorlog. Lambert en Monique Prent hebben mij gastvrij ontvangen voor mijn 'vergelijkend warenonderzoek' in hun mooie restaurant 't Olde Posthuus te Anholt. Dankzij het 'kledingadvies' van Jacoba de Jonge viel het grote gangpaneel te dateren. Verder bedank ik Hans Ladrak voor zijn algehele inspiratie en mijn studiebegeleiders Ronald Stenvert en Margreet Temme voor hun advies en voor hun begrip bij een aantal complicaties, die het tijdig inleveren van mijn rapporten in de weg stonden.

Ook mijn vriendin Agnes mag niet ontbreken, vanwege de vele extra klussen die zij heeft moeten opknappen omdat ik weer eens aan mijn 'werkstukje' zat en tot slot mijn zus Simone zonder wiens logeerbed, lekkere maaltijden en peptalk deze studie in combinatie met mijn drukke baan onmogelijk zou zijn geweest.

Jim Klingers, Wijster, april 2016

Inhoud

Voorwoord en dankwoord 5
Objectgegevens en colofon 9
Inleiding: onderzoeksvraag en werkwijze 10
Overzichtsfoto's 12
1. Bouw- en bewoningsgeschiedenis 14
1.1 De Punt vóór 1736: Groninger grensgebied 14
1.2 1736 – 1933: tolhuis, herberg, uitspanning, posthuis en boerderij 22
1.3 Na 1933: woonhuis en architectenbureau 33
1.3.1 Historiserende ingrepen vanaf 1934 tot heden 40
2 Bouwhistorische beschrijving 42
2.1 Terrein en opzet complex 42
2.2 Interpretatie terrein en complex 45
2.3 Beschrijving exterieur hoofdgebouw 47
2.3.1 Gevels en metselwerk 47
2.3.2 Raamvensters 52
2.3.3 Entreepartijen 53
2.3.4 Dak 55
2.4 Interpretatie exterieur hoofdgebouw 56
2.4.1 Interpretatie gevels en metselwerk 56
2.4.2 Interpretatie raamvensters 58
2.4.3 Interpretatie entreepartijen 60
2.4.4 Interpretatie dak 62
2.5 Beschrijving exterieur koetshuis en achterhuis 63
2.6 Interpretatie exterieur koetshuis en achterhuis 67
2.7 Beschrijving landbouwschuur (in- en exterieur) 68
2.7.1 Beschrijving exterieur 68
2.7.2 Beschrijving constructie 70
2.7.3 Beschrijving stalruimtes 70
2.8 Interpretatie landbouwschuur (in- en exterieur) 73
2.9 Beschrijving interieur hoofdgebouw, achterhuis en koetshuis 76
2.10 Interpretatie interieur hoofdgebouw, achterhuis en koetshuis 101
2.11 Interpretatie indeling en bouwfases 105
2.11.1 Huizen met overeenkomsten 110
3. Waardenstelling 114
4. Advies 119
Bijlage: Redengevende Beschrijving van De Groninger Punt 122
Geraadpleegde bronnen 124
Noten 126

Objectgegevens en colofon

Monumentnaam
De Groninger Punt

Adres
Rijksstraatweg 138, 9756 AK, Glimmen

Gemeente
Haren, Groningen

Kadastrale gegevens
Haren, sectie N, nr. 654

Status
Rijksmonument sinds 2006/2007 onder nr. 528716

Eigenaren
Y. Cluysenaer en H. van der Schaar

Oorspronkelijke functies
Tolhuis, herberg, posthuis, agrarisch bedrijf

Huidige functie
Woning

Opdrachtgever
Hogeschool Utrecht,
Postbus 85083, 3508 AB Utrecht

Aard opdracht
Bouwhistorische verkenning,
Studieopdracht 4de blok post hbo-opleiding
Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg
Hogeschool Utrecht, lichting 2014 – 2016.

Begeleidende docenten
Ronald Stenvert
Margreet Temme

Auteur
Jim Klingers
Beilerweg 4, 9418 TE Wijster
06 - 41 37 38 13
jimklingers@hotmail.com

Datum
April 2016

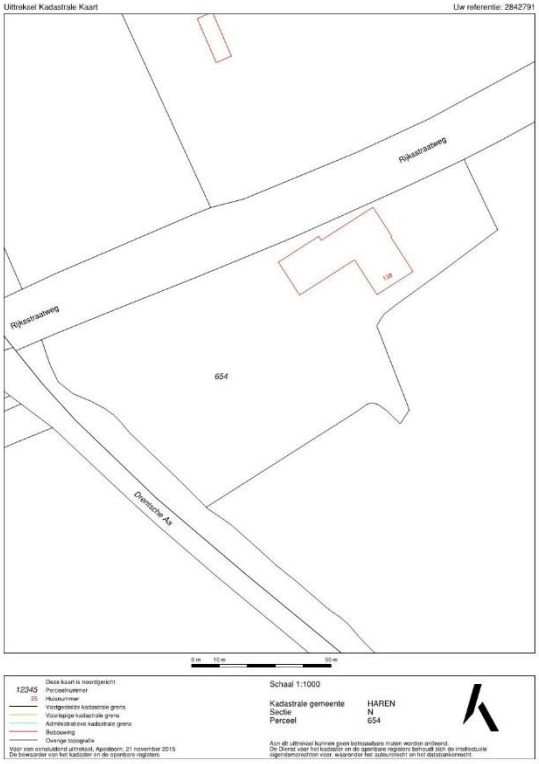

Inleiding: onderzoeksvraag en werkwijze

Deze bouwhistorische verkenning van huize De Groninger Punt heeft plaatsgevonden in het kader van een afstudeerproject. Er was geen actuele aanleiding, zoals een op handen zijnde verbouwing, restauratie of herbestemming, die onderzoek wenselijk of noodzakelijk maakte. Zodoende bestond er vooraf geen strak omlijnde onderzoeksvraag. Een voordeel in dit geval, want daardoor was het mogelijk vragen uit te diepen die als vanzelf volgden uit de gevonden bouwsporen en geraadpleegde schriftelijke bronnen. De opleiding vereist een onderzoek in drie delen, waardoor bepaalde bevindingen doelbewust zijn 'opgespaard' voor twee vervolgonderzoeken.

Eerder onderzoek

Huize de Groninger Punt is nooit tot in de details bouwhistorisch onderzocht, maar er is wel een uitgebreide redengevende beschrijving aanwezig, opgesteld in 2005 toen het pand rijksmonument werd (zie bijlage 1). In datzelfde jaar schreef cultuurhistoricus Johan de Haan[4] bovendien een *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*. De Haan haalt in dit slechts 14 pagina's tellende werk een schat aan informatie boven water over de eigenaren en bouwactiviteiten vanaf de bouwaanvraag in 1735. Beide publicaties vormen mede de basis waarop deze bouwhistorische verkenning en de verdiepingsonderzoeken voortbouwen. Onvermijdelijk is daarbij deels gebruik gemaakt van dezelfde bronnen en zijn daaruit vaak vergelijkbare conclusies getrokken. De door De Haan aangehaalde bronnen zijn in bijna alle gevallen nagetrokken en geregeld worden daaruit (ook) andere aspecten naar voren gehaald. Waar bevindingen een op een zijn overgenomen, staat dit uiteraard vermeld.

Verkenning en verdieping

Zoals gebruikelijk in een bouwhistorische verkenning worden de aanwezige bouwkarakteristieken geïnventariseerd en geïnterpreteerd, bouwfases in kaart gebracht en onderdelen op hun monumentwaarde beoordeeld in een bouwhistorische waardenstelling. Daarnaast gaat het rapport in op het functioneren van het pand, zowel van het hoofdgebouw, als van het koetshuis en de landbouwschuur. Deze ruimtes stonden in hoge mate in het teken van het belangrijkste vervoermiddelen van destijds: paard en wagen. Van de daarvoor benodigde voorzieningen zijn nog diverse sporen terug te vinden. Zij worden in deze verkenning aangestipt en zullen verder worden uitgelicht in een van de vervolgonderzoeken.

Wat tot nu toe vooral ontbrak, was een historische context. Waaróm stond hier zo'n groot en voornaam tolhuis? Wat hield de tolheffing in en waarom was deze in handen van de stad Groningen? Is het toeval dat belangrijke verbouwingen uitgerekend plaatsvonden in de Franse periode? En vooral: kloppen de huidige opvattingen over de gebruiks- en ontstaansgeschiedenis van het pand eigenlijk wel? Op basis van 18de-eeuwse archiefstukken is geconcludeerd dat er bij De Punt eerst in 1736 een tolhuis werd gebouwd. Maar andere bronnen, waarvan sommige teruggaan tot de 15de eeuw, suggereren dat er op deze locatie al veel eerder een tolhuis met herberg stond. Die herbergfunctie zou het huidige pand volgens de gangbare opvattingen overigens pas rond 1800 hebben gekregen. Maar er zijn veel aanwijzingen dat het gebouw al direct als zodanig dienst deed. Dat de Groninger Punt daarnaast een belangrijke halteplaats voor de postkoetsen op Zwolle en Lemmer was, waar de paarden werden ververst en de reizigers konden 'pleisteren', was uit geen enkele hedendaagse publicatie bekend.

Archeologische opgravingen hebben uitgewezen dat pal achter de Groninger Punt een van de oudste forten uit het Noorden heeft gestaan: blokhuis Weerdenbras.[5] Het werd gebouwd in 1505 en heeft vermoedelijk tot het einde van de Tachtigjarige Oorlog gefunctioneerd. In eerdere onderzoeken is de connectie voor zover na te gaan nog niet gemaakt, toch is het aannemelijk dat er een relatie heeft bestaan tussen het fort en het tolhuis. Het huidige pand moet dan wel een voorganger hebben gehad. Schriftelijke

bronnen zijn daarover niet eenduidig.[6] Een van de interessantste onderzoeksvragen is dan ook of er bouwsporen te vinden zijn, zoals restanten van een ouder gebouw, die een bevredigende verklaring kunnen geven voor de elkaar deels tegensprekende informatie. Deze vraag, die met enige voorzichtigheid bevestigend beantwoord kan worden, zal met name in het tweede verdiepingsonderzoek aan de orde komen.

Ook 20ste-eeuwse verbouwingen riepen vraagtekens op die niet zomaar beantwoord konden worden: zo bleken meer authentiek ogende elementen dan verwacht het product te zijn van historiserende restauraties. En een interne verbouwing die in de jaren zeventig leek thuis te horen, kon deels worden toegeschreven aan de bekende Groninger architect Egbert Reitsma, die hier in de jaren veertig en vijftig woonde en werkte.

Een pand met zoveel complexiteit als de Groninger Punt leent zich nog voor tal van andere verdiepingsstudies. Bijvoorbeeld van de unieke 18de-eeuwse kast- en bedstedewanden, het beschilderde eeuwenoude wandbeschot dat in de jaren dertig werd teruggevonden, de gesigneerde ruitjes in een van de kastwanden of het vele hang- en sluitwerk. Er is dus genoeg voor toekomstige onderzoekers overgelaten!

Werkwijze

De bouwhistorische verkenning heeft plaatsgevonden op basis van een vierdaagse inspectie van het pand, literatuuronderzoek, bestudering van diverse oude aktes, rekesten, bestekken, foto's, kaarten en bouwtekeningen en gesprekken met oud-bewoners.

Vrijwel alle ruimtes van het pand zijn bij het onderzoek betrokken. De hoofdonderdelen van het pand zijn als volgt benoemd: het hoofdgebouw (A), het koetshuis met het achterhuis (B) en de landbouwschuur (C) met daarbinnen de ombouwde restanten van een oudere paardenstal (D).

De naar de Rijksstraatweg gekeerde gevelvlakken gelden als voorkant van het pand. Om onderlinge overeenkomsten en verschillen van bouwdelen beter tot hun recht te laten komen, is bij de bouwhistorische beschrijving van het exterieur de gebruikelijke behandeling per gevelvlak grotendeels losgelaten in ruil voor een meer integrale omschrijving van gevels, vensters, dak, et cetera. Binnen het pand bevindt de beschrijving per vertrek plaats. Daarbij gaat het soms bijvoorbeeld over de linker- of rechtervoorkamer, maar wanneer dit in de tekst beter van pas komt, worden de voormalige of huidige functies genoemd, zoals gelagkamer of keuken, soms gevolgd door de code op de plattegrond op pagina 76.

Beperkingen aan onderzoek

Huize de Groninger Punt wordt gewoon bewoond, waardoor meubelen en gebruiksvoorwerpen soms het zicht op bepaalde onderdelen belemmerden. In het rechterdeel van het koetshuis verdoezelen jaren zeventig schrootjeswanden de historische situatie. In de voormalige gelagkamer, onttrekt 20ste-eeuwse wandbespanning een tegelwand aan het zicht, terwijl de vermoedelijk 18de-eeuwse balkenlaag schuil gaat achter een verlaagd zachtboardplafond. Diverse binnenmuren, waaronder die van het keldertje zijn vrij recentelijk gepleisterd, zodat eventuele bouwnaden of een afwijkend steenformaat niet konden worden vastgesteld. Bij sommige buitengevels ontnam begroeiing het zicht. De buitenluiken, enkele ramen en de deur van het achterhuis kregen ten tijde van het onderzoek een opknapbeurt en waren verwijderd. Destructief onderzoek (waarbij bijvoorbeeld voorzetwanden, verlaagde plafonds, stuclagen of verflagen worden verwijderd) was in het kader van deze studie niet aan de orde.

Je zou verwachten dat een markant pand als de Groninger Punt vaak is getekend en gefotografeerd. Niets is minder waar. Ondanks de diverse verbouwingen in de 20ste eeuw is er slechts één blauwdruk van een gedeeltelijke plattegrond overgeleverd. En alle zoektochten ten spijt, bleef het bij één wazige foto van voor de verbouwing in 1934. Schriftelijke bronnen waren er dan weer wel in overvloed, maar het ontcijferen van de vaak zeer moeilijk leesbare oude handschriften kostte tijd die niet altijd aanwezig was.

Overzichtsfoto's

0.1 Hoofdgebouw vanaf de Rijksstraatweg. (foto: RCE)

0.2 Koetshuis vanaf de Rijksstraatweg. (foto: RCE)

0.3 Zijkanten koetshuis en landbouwschuur.

0.4 Achterzijde complex.

0.5 Voorgevel hoofdgebouw.

0.6 zijgevel hoofdgebouw.

0.7 Achtergevel hoofdgebouw.

0.8 Drentsche Aa bij het botenhuis. (foto RCE)

1. Bouw- en bewoningsgeschiedenis

1.1 De Punt vóór 1736: Gronings grensgebied

De ontstaansgeschiedenis van voormalig tolhuis en herberg De Groninger Punt lijkt op het eerste gezicht heel overzichtelijk. De bouw zou in 1736 hebben plaatsgevonden door Hendrik Jan Folkers, onder toeziend oog van het Groninger stadsbestuur. Maar om te begrijpen waarom het juist hier verrees, en waarom de stad Groningen hier zo'n grote vinger in de pap had, moeten we veel verder terug in de tijd.

Tol betalen aan Groningen

De Nederlandse wegen, hoe modderig of zanderig ze ook waren, vormden al in vroegere eeuwen een dankbare melkkoe voor overheden en landeigenaren. De Groninger Punt mag dan tegenwoordig ogen als een sprookjeshuis aan de rand van het Nationaal Park Drentsche Aa, 18de-eeuwse reizigers zagen het pand door een heel wat minder romantische bril. Goed, je kon bij De Punt iets eten en drinken, de paarden uitspannen en eventueel overnachten. Maar wie daar geen behoefte aan had, mocht niet zomaar doorreizen. De Heerweg, de tegenwoordige Rijksstraatweg, werd niet voor niets afgesloten met een hek: bij De Punt moest je tol betalen – tol aan de stad Groningen.

Dankzij een bewaard gebleven plakkaat uit 1733 (1.2) weten we precies hoeveel: twee duiten per persoon, evenveel als voor een schaap of varken. Voor een koe of veulen (vool) moest een halve stuiver worden neergeteld en voor een paard een hele stuiver (8 duiten). Een wagen met twee paarden kon pas na betaling van twee stuivers doorrijden en bij elk paard extra kwam er een stuiver bij. Het lijkt niet om grote bedragen te gaan, maar het land was bezaaid met tollen en wie bijvoorbeeld uit Groningen kwam en naar Meppel wilde, moest nog zo'n tien keer in de buidel te tasten. In aanmerking genomen dat een gemiddeld dagloon op het platteland in de 18de eeuw 10 tot 20 stuivers bedroeg [7], betekende een reisje met paard en wagen dus een behoorlijke aanslag op de portemonnee. Langs het hek glippen of een sluiproute nemen was niet zonder risico. Je kon door incognito wachters worden aangehouden – de tol gold vaak niet voor een specifieke weg maar voor een heel gebied. En anders verklikten omwonenden je wel; die streken daar een leuk tipgeld voor op. Overtreders liepen kans op een forse boete – in het geval van De Punt een daalder (30 stuivers) – en zelfs beslaglegging of verbeurdverklaring van levende have of lading.[8]

De Heerweg, hoofdweg naar het Zuiden

Het plakkaat met de toltarieven dateert uit 1733. Op dat moment was er bij De Punt waarschijnlijk alleen een tolhek, het tolhuis zou in zijn huidige gedaante pas drie jaar later verrijzen. Toch hief de stad Groningen al eeuwenlang tol op deze strategische plek waar de oude Heerweg of Here(n)weg de Drentsche Aa kruiste. Het was sinds de vroege middeleeuwen, en mogelijk ver daarvoor, de belangrijkste verkeersader van Groningen richting het Zuiden.[9]

Onder De Punt, tussen de Drentse dorpen Vries en Yde, splitste de route. Eén afslag – aanvankelijk de belangrijkste – was de zogenaamde Werdense weg. Deze liep over Rolde, Coevorden en Bentheim helemaal door naar de abdij van Werden bij Essen in het Ruhrgebied. Hoewel verafgelegen, bezat dit

1.1 Duit, stuiver en daalder (zilveren rijder) uit Groningen en Ommelanden. (foto's: internet)

1.2 Plakkaat uit 1733 met de toltarieven bij De Punt. Inwoners van Groningen en het Gorecht waren sinds 1697 vrijgesteld van betaling. Datzelfde gold voor ingezetenen van het verafgelegen Assen, die dit waarschijnlijk dankten aan een traktaat van het vrouwenklooster te Assen uit 1515. 'Ingezeten van het Landschap Drenthe' betaalden voor een paard met wagen de halve prijs en hoefden wanneer ze als voetgangers de tol een tweede maal op een dag passeerden niet nogmaals te betalen. Van mensen die de tol verzuimden te betalen. mocht de tolmeester een daalder eisen, en voldeden ze die niet, dan mocht hij pand halen, oftewel beslag leggen op levende have of bagage. (afb: Groninger Archief)

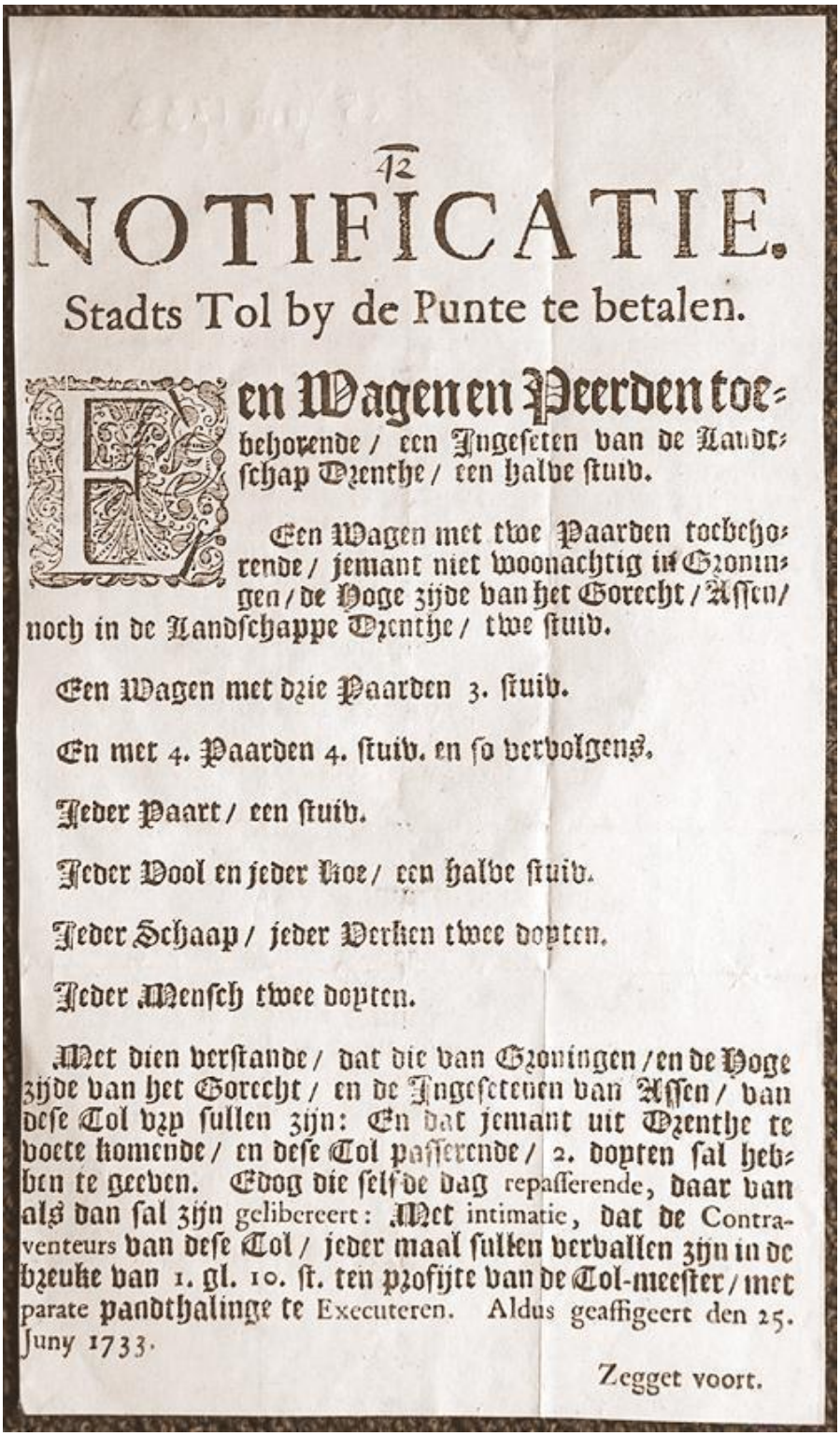

12

NOTIFICATIE.

Stadts Tol by de Punte te betalen.

En Wagen en Peerden toebehorende / een Ingeseten van de Landschap Drenthe / een halve stuiv.

Een Wagen met twe Paarden toebehorende / jemant niet woonachtig in Groningen / de Hoge zijde van het Gorecht / Assen / noch in de Landschappe Drenthe / twe stuiv.

Een Wagen met drie Paarden 3. stuiv.

En met 4. Paarden 4. stuiv. en so vervolgens.

Jeder Paart / een stuiv.

Jeder Vool en jeder Koe / een halve stuiv.

Jeder Schaap / jeder Verken twee dopten.

Jeder Mensch twee dopten.

Met dien verstande / dat die van Groningen / en de Hoge zijde van het Gorecht / en de Ingesetenen van Assen / van dese Tol vrij sullen zijn: En dat jemant uit Drenthe te voete komende / en dese Tol passerende / 2. dopten sal hebben te geeven. Edog die selfde dag repasserende, daar van als dan sal zijn gelibereert: Met intimatie, dat de Contraventeurs van dese Tol / jeder maal sulken verballen zijn in de breuke van 1. gl. 10. st. ten profijte van de Tol-meester / met parate pandthalinge te Executeren. Aldus geaffigeert den 25. Juny 1733.

Zegget voort.

klooster in de stad Groningen een hof (curtis) en had het in diverse dorpen langs de route, waaronder Glimmen, bezittingen die als pleisterplaatsen fungeerden. Ze kunnen als voorgangers worden gezien van de latere herbergen.[10] De andere tak, die in de loop van de middeleeuwen aan betekenis won, leidde via Vries naar Assen. Vanuit die plaats bood de route verschillende opties richting Steenwijk, Meppel of Zwolle (1.3). Het deel van de Heer(e)weg tussen De Punt en Harenderbroek werd vroeger ook vaak Punterdijck genoemd ter onderscheid van de Hoge Hereweg die over de Hondsrug naar Coevorden voerde. Sinds de bestrating in 1824

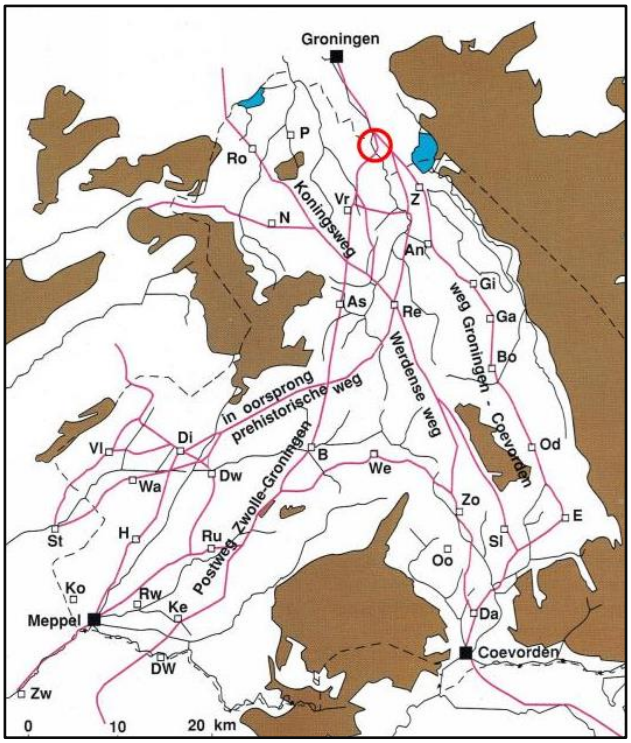

1.3 Alle hoofdroutes vanuit het zuiden kwamen bij Glimmen (rode cirkel) bijeen in de Heerweg richting Groningen. (afb: O.H. Harsema, Geschiedenis in het Landschap. Markering JK)

heet het hele traject tot aan de Groningse wijk Helpman de Rijksstraatweg.

Drentsche Aa

Bij De Punt kruiste de Heerweg de Drentsche Aa. Ten noorden van die kruising wordt de beek doorgaans het Hoornsche Diep genoemd, ten zuiden het Punterdiep. Het water was hier *"diep en tamelijk breed"*[11] en gold als een geschikte vaarroute om onder meer hooi en turf richting de stad Groningen te vervoeren.[12] Aanvankelijk was er ter hoogte van de Heerweg waarschijnlijk een voorde, een plek waar men relatief makkelijk de beek kon doorwaden. Gezien de snelle stroming en het wisselende waterpeil van de Drentsche Aa, zal het een grote vooruitgang zijn geweest toen er op zeker moment gebruik kon worden gemaakt van een veerpont. En in 1456 werd er door de stad Groningen [13] een houten brug gebouwd: de Punterbrug of Ponterbrug(ge). Het is niet bekend of dit de allereerste brug was, en we weten ook niet of het al direct om een vaste brug ging of eerst nog om een zogenaamde schipbrug. Dergelijke drijvende constructies, waarvan een deel kon worden weggevaren, kwamen in de middeleeuwen – en ook nog daarna – namelijk veelvuldig voor.[14]

1.4 Rond 1850 vereeuwigde een onbekende aquarellist de Punterbrug. Het gaat hier waarschijnlijk om een geromantiseerd beeld of een tekening naar een oudere situatie. De Punterdijck (Rijksstraatweg) was in deze tijd namelijk al bestraat en de brugoverspanning was blijkens een werktekening uit 1835 veel vlakker. We kijken hier waarschijnlijk van de Groningse oever richting Drenthe. De molen in de verte staat in dat geval bij Yde, niet bij Harendermolen. (afb: Beeldbank Groningen)

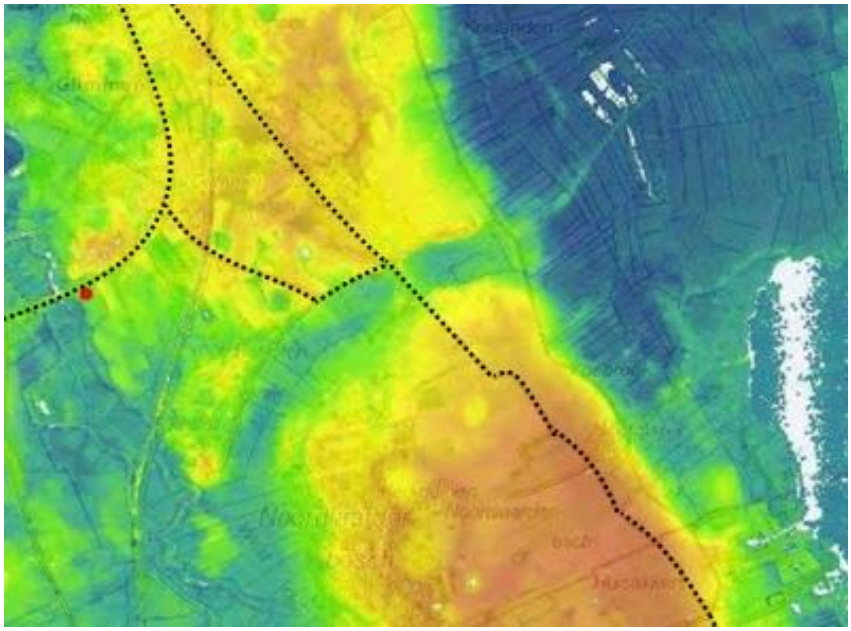

1.5 Hoogtekaart van de Hondsrug tussen Noorlaren en Glimmen met de belangrijkste historische wegen. De Heerweg of Punterdijck, nu Rijksstraatweg geheten, loopt in een boog via de Punterbrug over het dal van de Drentsche Aa. De Groninger Punt (rode stip) ligt hier op het laatste stukje hoge grond. De Zuidlaarderweg en Hoge Hereweg leiden richting Coevorden. Rechts het Zuidlaardermeer in het Hunzedal. (afb: Nota Archeologiebeleid Gemeente Haren. Markeringen JK)

De namen 'De Punt' en 'Punterbrug'

Aan de veerpont (ook wel 'punt' of 'schouw' genoemd) die aan de brug voorafging heeft De Punt volgens de overlevering zijn naam te danken.[15] Enige twijfel daarover is wel op zijn plaats. Overzetplaatsen werden ook al in de middeleeuwen meestal aangeduid met 'veer'. [16] Een naam als Glimmerveer had dus meer voor de hand gelegen. Misschien was de naamgever niet de boot maar juist de brug - 'pons' of 'ponte' genaamd in het Latijn. Woorden als 'punt', 'pond' of 'p(f)und' komen in het Nederlandse en Duitse taalgebied bovendien veelvuldig voor in verband met tolheffing, accijnzen en bepaalde geldeenheden.[17]

Ook letterlijk gezien ligt De Punt op een 'punt', namelijk op de rand van een uitstulping van de Hondsrug die hier tot vlak aan het water reikt (1.5). Aan de overkant van de Drenstche Aa, aan de Drentse zijde, was eveneens een lichte verhoging in het landschap. Daar stond nog een herberg, achtereenvolgens 't Fortuyn, de Drentsche Punt en hotel Van Bruggen genaamd. Het gebouw brandde in de jaren tachtig van de 20ste eeuw af en werd gesloopt.

Als plaatsnaam komt De Punt rond 1680 voor het eerst op een landkaart voor (1.7). De naam heeft dan betrekking op de Groninger kant, de Drentsche zijde wordt dan Oevelgunne genoemd. We mogen aannemen dat er toen reeds bebouwing stond, maar dat blijkt verder nergens uit. Pas kaarten uit de late 18de en vroege 19de eeuw geven daarover zekerheid. Dan bestaat de bebouwing van De Punt enkel uit het tolhuis plus een iets verder aan de weg gelegen 'Saksische' boerderij.[18] Pas later in de 19de eeuw zou aan de Drentse kant richting Yde het tegenwoordige wegdorp De Punt ontstaan. Met ons pand heeft het niets anders dan de naam gemeen.

1.6 Detail van de kaart van Pijnacker uit 1634. Hier staat alleen de Ponterbrugge aangegeven. De Heerweg heet hier 'Wech over die Drente'. (afb: Beeldbank Groningen)

Glimmen en het Gorecht

De Groninger Punt lag in de marke van Glimmen, een esdorp op de hoge gronden van de Hondsrug. De omgeving van het dorp was al vroeg bewoond, getuige de twee hunebedden waarvan sporen werden teruggevonden op de

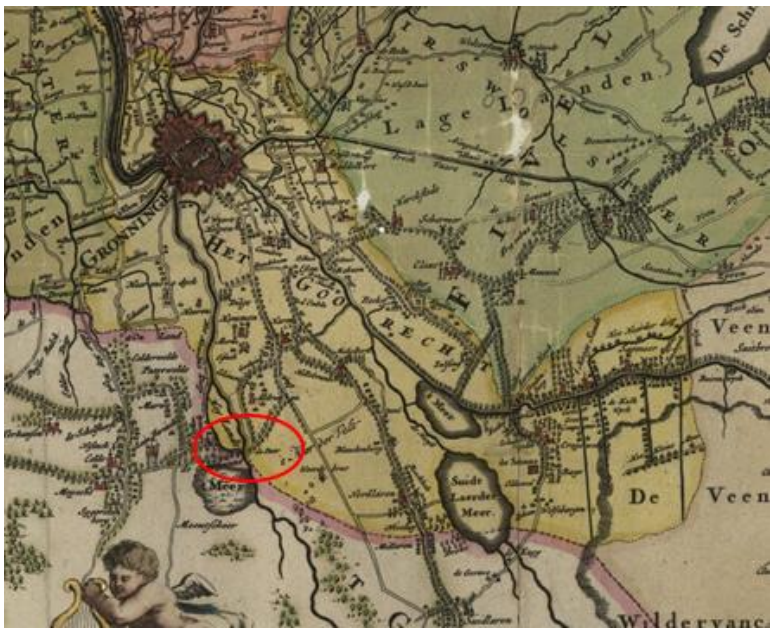

1.7 Details van de kaart van de Provincie van Stadt en Lande van Ludolf Tjarda van Starkenborgh en Nicolaas Visscher uit circa 1680. Het gele gebied is het Gorecht. Dit is de oudste kaart met de plaatsnaam 'de Punt' (bij de markering). (afb: Beeldbank Groningen. Markering JK)

Glimmeres.[19] Glimmen, vroeger Glummen of Glemmene geheten, wordt al in 1160 genoemd, maar het bleef tot ver in de 19de eeuw een gehucht van verspreid liggende keuterijen. Het nabijgelegen Haren, Onnen, Noordlaren en ook het Drentse Eelde en Yde hadden meer aanzien. In de tweede helft van de 19de eeuw groeide Glimmen met het aangrenzende Harendermolen alsnog uit. Langs de Rijksstraatweg verrezen toen woningen, villa's en enkele forse boerderijen van het Oldambtster type.[20] Ook de 'Saksische' buurboerderij van de Groninger Punt maakte toen plaats voor een Oldambtster exemplaar.[21]

Glimmen en de Groninger Punt liggen tien kilometer ten zuiden van Groningen, in een streek die vanouds het Gorecht, of het Gericht van Selwerd werd genoemd. Globaal kwam het overeen met de huidige gemeentes Haren, Hoogezand-Sappemeer en Groningen. Dit hele gebied hoorde – inclusief de stad – aanvankelijk bij Drenthe, dat op zijn beurt onder het bestuur van de bisschoppen van Utrecht viel.

Grootgrondbezitter Groningen

Toch was het de stad die het hier voor het zeggen had. Niet voor niets hief zij zover buiten de stadsgrenzen tol, bouwde zij een brug en later een tolhuis. Een teken van de voor Nederlandse begrippen ongekende macht die Groningen als stad eeuwenlang wist uit te oefenen op het omringende platteland. Dat proces begon al vroeg. De stad, reeds in de 11de eeuw in het bezit van wallen en tufstenen poorten, maakte zich vanaf de 13de eeuw steeds meer los van het bisdom Utrecht. Als Hanzestad voer zij niet alleen economisch gezien een eigen koers, maar vertoonde ook een steeds grotere territoriale expansiedrang.[22]

Zo wist de stad in 1392 het Gorecht voor honderd jaar in leen te krijgen van het bisdom Utrecht. De krachtige bisschop Frederik van Blankenheim eiste het gebied echter al in 1405 weer op. In 1460, dus kort na de bouw van de Punterbrug, verpandde de in geldnood verkerende bisschop David van Bourgondië het Gorecht opnieuw.[23] De Stadjers zagen onmiddellijk de potentie van de tolheffing bij De Punt en in 1467 kocht het stadsbestuur van Johan van den Clooster het *'recht der Punterbrug'* plus aangrenzende landerijen – waarop toen reeds een huis stond – en vestigde hier een eigen tol.

Vanaf dat moment was hier de grens met Drenthe. Het was een echte grens: verbannen misdadigers uit Stad en Lande werden hier onder escorte de Punterbrug over gezet – wie het in zijn hoofd haalde die weer over te steken, riskeerde de doodstraf. De Drentse dorpen aan de overkant moesten maar zien hoe ze de bannelingen opvingen. De inwoners van het Gorecht daarentegen, mochten zich voortaan als onderdanen van de stad beschouwen; zij vielen nog tot 1803 onder de stedelijke jurisdictie, net

1.8 Groningen op een prent uit de Atlas van Braun en Hogenberg uit 1572. De weg met het vrouwtje en de paarden is de Heereweg richting De Punt. (afb: Hans van der Ben)

als overigens de inwoners van het aangrenzende Oldambt. In de loop van de 15de eeuw verwierf Groningen ook de rest van de Ommelanden, Westerwolde en vrijwel geheel Westerlauwers Friesland [24], een machtsverhouding die in 1494 door keizer Maximiliaan werd bekrachtigd in het zogenaamde Tractaat van Kempten.[25] De stad heerste nu feitelijk over een enorme stadstaat. Sinds 1495 mocht het zich bovendien, net als de Noord-Duitse concurrenten Bremen en Hamburg, een vrije rijksstad noemen.[26] Met circa 12.500 inwoners deed Groningen inderdaad nauwelijks voor deze machtige steden onder.[27]

Er was ook een keerzijde aan deze bloei: in de Ommelanden hanteerde de stad een strikte stapeldwang. "Helpt elkaar koopt Groninger waar" lijkt het credo te zijn geweest. Niet-Groningers werd het steeds moeilijker gemaakt om handel te drijven. Er werden heffingen op allerlei producten (vooral bier) opgelegd, onder meer bij tolgelegenheden zoals De Punt. Het protectionisme sloeg volledig door. Uiteindelijk waren de Ommelanders niet alleen gedwongen vrijwel al hun aankopen op de stedelijke markten te doen maar mochten ze ook hun eigen waren enkel nog in Groningen stad te koop aanbieden.[28]

Pas vanaf 1580, toen de stad door het 'verraad' van Rennenberg[29] aan Spaanse zijde kwam, wisten de in Staatse handen verkerende Ommelanden zich enigszins te onttrekken aan deze ongelijke machtspositie. Na de Reductie van 1594 (de capitulatie van de stad voor het leger van prins Maurits) bouwden de Stadjers hun heerschappij echter opnieuw uit. Dit keer vooral door het voortouw te nemen bij de ontginning van de oostelijke veengebieden. Overal in de inmiddels ontstane provincie Stad en Ommelanden had de stad zogenaamde 'buitenbezittingen': grond, wegen, kanalen én stadstolhuizen zoals De Punt. Tot ver in de 20ste eeuw was Groningen zodoende de grootste grootgrondbezitter van ons land.[30]

Verschillende soorten tol

Tollen waren er in allerlei soorten en maten. Gabellen of binnentollen stonden langs doorgaande wegen en hadden tot doel geld te vragen voor het gebruik van de weg. Een soort wegenbelasting dus. Riviertollen richtten zich op het waterverkeer.[31] Bij bruggen moest men bruggeld (pontaticum) betalen.[32] Tollen aan de landsheerlijke grenzen (later provinciegrenzen) hieven ook in- en uitvoerrechten. Ze zijn in zekere zin de voorlopers van douanekantoren.[33]

De tol bij De Punt lijkt diverse vormen van tolheffing te hebben gecombineerd. Zo werd er zowel geld voor het wegverkeer als voor het gebruik van de brug in rekening gebracht. Dat blijkt in 1515 als Groningen aan de abdis en het Convent van Assen, dat bezittingen had in de buurt[34], het recht toekent de brug te passeren *"sunder ienich wechgeldt ofte bruggegeldt daer van tho geven."* [35] Dit vanwege een niet met name genoemde *"sunderlinge gunst ende weldaet"* die de vrouwe en het convent de stad hadden bewezen.

De Drentsche Aa was sinds 1460 de grens tussen Drenthe en het Groningse Gorecht. Vandaar dat

er tevens in- en uitvoerrechten op goederen werden geheven. Dat bewijst een passage verderop in het document, die bepaalt dat dezelfde abdis *"mach wth de stadt Groningen halen so vele wyns en Hamborger beers, als se in oer convent noetenstliken tdoene moeghen hebben, sunder ienige axyse (accijns) daer van to geven"*.

Vrijstelling van accijns was een groot voorrecht, want Groningen was er erg op gebrand dat in stad en Ommelanden enkel Gronings bier werd verhandeld en getapt.[36] Het convent liet zich dan ook niet onbetuigd en toen in 1529 de Punterbrug een opknapbeurt kon gebruiken, schonken de dames *"um ghude nabuerlike bewantnisse ende vruntschup"* een houten jukbalk voor het herstel.[37] Dankzij de warme relatie genoten inwoners van Assen ruim twee eeuwen later nog steeds tolvrijheid bij De Punt, zoals blijkt uit de Notificatie van 1733 (1.2).

Mogelijk werd ook de scheepsvaart op de Drentsche Aa belast, want in 1545 bedong Johan Tammijnk, die land en een hofstede bij De Punt pachtte[38], dat niet alleen hijzelf maar ook zijn vrouw Grete *"sunder toll over de bruggen driven gaen ende varen"* mocht.[39] Al is niet helemaal duidelijk of we dit 'varen' wel in de moderne betekenis van het woord moeten zien of eerder als 'rijden'. In elk geval is ook nu nog zichtbaar aan het lindenlaantje en de brede sloot richting de Drentsche Aa dat de Groninger Punt een duidelijke oriëntatie op de beek heeft gehad.

Wegonderhoud

Ondanks de grote bedragen die in naam voor het wegonderhoud werden geïnd, verkeerden de wegen vaak in erbarmelijke staat. Vooral's winters waren ze soms volledig onbegaanbaar. Mogelijk waren de Hereweg en Punterdijck daarop tamelijk gunstige uitzonderingen. Al in 1479 sloot de stad een onderhoudscontract af met de aanwonenden, bedoeld om de weg begaanbaar te houden.[40] Bijvoorbeeld door deze te verstevigen met zand, leem en rijshout of door waterplassen leeg te pompen. Ook de tolpachter werd geacht bij te dragen, met name aan het onderhoud van de Punterbrug en het brugtalud. Zo wordt in 1570 van hem verwacht dat hij *"staende holden ende vpsoden, datter geen water ouerloepe ende rijsen den dijck"*. Verder diende hij eventuele gaten in de brug te repareren, onder voorwaarde dat de stad daartoe de nagelen en het hout zou leveren.[41] Onderhoud was ook in zijn eigen belang; de tolpachters van De Punt waren doorgaans ook herbergiers en hun inkomen hing dus direct van het weggebruik af.

Versterkingen

Zowel de stad Groningen als rivaliserende machthebbers waren er telkens op uit het strategische gebied rond De Punt te beheersen. Aanvankelijk vond toezicht plaats vanaf het iets ten noorden gelegen Huis te Glimmen, gebouwd in de vroege 13de eeuw door de Groninger stadsprefect Egbert van Groenenberg. Het stond waarschijnlijk op de plek van het huidige 18de-eeuwse landhuis, dat nog oudere bouwdelen bezit (1.9). Ook aan de Drentse kant lag in de middeleeuwen mogelijk een versterking, ter hoogte van de latere herberg de Drentsche Punt. Resten van grachten waren hier in de 19de eeuw nog aanwezig. De vroegere naam van de plek, Oevelgunne of Euvelgunne (1.7), komt vaker voor in samenhang met (verdwenen) kastelen.[42]

In 1405 liet de eerder genoemde Utrechtse bisschop Frederik van Blankenheim in de nabijheid twee stenen dwangburchten bouwen: Blankeweer, bij de weg naar Noordlaren en, Blankevoorde, bij een oversteekplaats in de Drentsche Aa. De contouren van Blankevoorde, iets ten noorden van De Punt, zijn op luchtfoto's nog duidelijk zichtbaar, al gaat het hier volgens andere interpretaties om het kloostervoorwerk Den Hoorn, een dependance van het klooster Mariënkamp te Assen.[43]

1.9 Huis te Glimmen. (foto: Wikipedia)

1.10 Weerdenbras volgens een impressie van Paul Baks, die in 1989 de plaats van het blokhuis in zijn doctoraalscriptie aantoonde. Tussen de gracht en de weg staat nu huize de Groninger Punt. De weg lag in werkelijkheid iets verder van het fort af. (afb: Paul Baks)

Weerdenbras

In 1505 verrees er ook een sterkte pal naast de Punterbrug zelf: het blokhuis Weerdenbras (vrij vertaald: houd het tuig tegen).[44] Blijkens archeologisch onderzoek in 1992 lag deze versterking direct achter de Groninger Punt. De gracht begon op slechts enkele meters van de zijgevel van de huidige landbouwschuur. De bouw vond plaats op last van graaf Edzard van Oost-Friesland (1461 – 1528) die op zijn beurt handelde in opdracht van de hertogen van Saksen. Zij maakten tussen 1498 en 1515 aanspraak op het bezit van Groningen, de Ommelanden en Friesland en voerden daartoe een verbeten machtsstrijd, die er echter in resulteerde dat niet de Saksische hertogen maar de Oostfriese graaf als landsheer werd aanvaard. Nadat die de bezittingen in 1515 weer uit handen moest geven, werd het fort verwoest. Het werd al snel weer herbouwd en heeft na nog diverse vernielingen waarschijnlijk tot het einde van de Tachtigjarige oorlog dienst gedaan. Wat er daarna mee gebeurde, is onduidelijk. Vanaf de tweede helft van de 17de eeuw tot in de 19de eeuw komt Weerdenbras op kaarten voor, maar de schans staat steevast op de verkeerde plek aangegeven. Dit suggereert dat de werkelijke ligging al niet meer bekend was (1.11). De naam ging echter over op de 19de -eeuwse boerderij op het naastgelegen perceel. Er zijn de nodige aanwijzingen dat de schans en het huidige tolhuis – of in elk geval de locatie waar het in 1736 gebouwd werd – niet los van elkaar te zien zijn. Het voert voor deze bouwhistorische verkenning te ver hier verder op in te gaan; de kwestie zal echter worden toegelicht in een vervolgonderzoek.

1.11 Op de kaart van Beckering uit 1767 staat het tolhuis correct aangegeven. De 'schans Weerdebras' is echter veel te zuidelijk gesitueerd. (afb: Beeldbank Groningen)

1.12 Tegenwoordig is de locatie van Weerdenbras nog vaag herkenbaar als een iets lager gelegen akker achter de Groninger Punt.

1.2 1736 – 1933: tolhuis, herberg, uitspanning, posthuis en boerderij

Het plakkaat met de toltarieven dateert uit juni 1733, een maand nadat Hendrik Jan Folkers als tolpachter in beeld komt. Sinds 1733 huurde hij de Groninger stadslanderijen bij de Punterbrug. Hij verkreeg daarmee het recht van visserij en was tevens pachter van het tolrecht, dat berustte bij de stad Groningen.[45] Ten tijde van Folkers pachtperiode was er blijkbaar geen (bruikbaar) tolhuis, alleen een tolhek. Daarom richtte hij zich op 13 augustus 1735 tot het Groninger stadsbestuur met het klemmende verzoek *"een huisje om de tol te konnen ontvangen te mogen setten"* op drie 'vennekampen', lapjes grond, die hij vlakbij de brug had aangekocht van ene Jan Heminge.[46] Het stadsbestuur reageerde positief. Folkers kreeg al begin 1736 toestemming tot *'het zetten van een tolhuizinge bequaam tot neringe en herberbe'*.[47] Daarin lijkt al een verwijzing te zitten naar een belangrijke nevenfunctie die het pand zou krijgen, namelijk als herberg.

Wel moest Folkers de bouw van een huis *"naar zijne commoditeit"* zelf voor zijn rekening nemen. En na tien jaar, dat wil zeggen per 1 mei 1746, zou het eigendom van huis en grond geheel aan de stad komen te vervallen. Daar veel tegenover: niet alleen mocht hij ten behoeve van de bouw maximaal 1.800 gulden declareren bij de stadsrentmeester, hij kreeg tevens 200 gulden korting op de jaarlijkse huursom van de stadslanderijen, het tol- en visserijrecht en voor het huis zelf hoefde hij tien jaar lang geen huur te betalen.[48]

Johan de Haan wijst er in zijn onderzoek op dat de bouw in 1736 ook daadwerkelijk heeft plaatsgevonden. Dat bewijzen de drie declaraties van reis- en verblijfskosten die burgemeester Abbring en zijn assessoren dat jaar bij de stadsrentmeester indienen. De eerste reis diende om de standplaats van het nieuwe huis en het tolhek te inspecteren, en de tweede en derde om de voortgang van de werkzaamheden te bekijken. Overigens was de leiding over de bouwwerkzaamheden inmiddels overgenomen door Folkers' stiefzoon Jannes Reysiger, die permissie kreeg het huis in plaats van Folkers en zijn vrouw te gaan bewonen. Reysigers moeder zag op tegen de verhuizing, omdat zij *"bereijts al hoge jaren (…) bedught was om soo een geruimen tijds van jaren aldaar te huisvesten"*.[49] Blijkbaar woonden zij dus geen van allen in de omgeving van Glimmen. Waar dan wel, is onduidelijk.

Het lijkt erop dat deze overeenkomst het stadsbestuur niet zo heel goed bevallen is. Na tien jaar, in 1746, toen het huis volgens afspraak aan de stad verviel, besloten de *'Heeren borgemeesteren ende Raad'* de verpachting van de tol en de huur van de '*Stadsbehuising cum*

1.13 Herbergen werden vaak gezien als poel des verderfs. Dat het wangedrag niet beperkt bleef tot de louche exemplaren, bewijst deze 18de-eeuwse prent waarop de goedgeklede gasten zich bezatten in een keurige gelagkamer met chique bedsteden. Het had zomaar in de Groninger Punt kunnen zijn… (afb: Wikimedia)

annexis' namelijk niet ten gunste van Reysiger te verlengen, maar het pand te verkopen. Dit onder de nadrukkelijke voorwaarde dat *"(…) de tapper-nering niet sal mogen worden geëxerceert."*[50] Bestond Reysiger's bijverdienste soms uit het iets te rijkelijk schenken van alcohol?

Het is onduidelijk wie de koper van het pand was, maar het tol- en visserijrecht en de bij het pand behorende stadslanderijen werden verpacht aan Hindrik Willemson en zijn vrouw Annigien Meijerhofs.[51] In de afrondende fase van deze bouwhistorische verkenning werd duidelijk dat dit echtpaar al in 1735 een huis bezat naast het tolhek – er stond dus al iets vóór de bouw van het tolhuis! [52] Willemson wordt bovendien in 1740 genoemd als herbergier van De Punt. [53] Mogelijk bewoonde of exploiteerde hij het huidige pand dus reeds, samen met of in plaats van Reysiger.

Uit de toevoeging *'cum annexis'* oftewel 'met toebehoren' in de aanwijzing van het stadsbestuur valt af te leiden dat het er bij het huis inmiddels bijgebouwen stonden. Wat dat voor bouwwerken waren, wordt niet vermeld, maar de kans is groot dat het ging om paardenstallen, onderkomens voor vee en schuren voor oogst-, hooi,- en turfopslag. Op het platteland was zelfvoorzienendheid immers eerder regel dan uitzondering. Dat ook de visrechten op de Drentsche Aa en gebruik van de stadslanderijen deel uitmaakten van de pachtovereenkomst, geeft eigenlijk al aan dat de tolheffing niet de enige bron van inkomsten voor de bewoners zal zijn geweest.

Willemson en zijn vrouw huurden de rechten tot 1758. Daarna werden deze telkens voor een periode van zes opeenvolgende jaren verpacht. De pachters lijken echter niet aldoor dezelfde personen te zijn als de eigenaren van het pand.[54] Pas aan het einde van de eeuw ontstaat weer een helderder beeld van de eigendomsverhoudingen.

Aansluitend op het huis was over de Punterdijck een tolhek geplaatst. Aanvankelijk was dit van hout , maar dat bleek weinig duurzaam. Na een niet met name genoemd 'incident' met het zoveelste hek op rij, werd in 1768 eindelijk een *"(…) ijseren hek met starken pijlaaren van Amsterdam herwaarts ontbooden en gebragt."*[55]

De Punt als herberg en uitspanning

De bestaande beschrijvingen van de Groninger Punt zijn ervan uitgegaan dat het pand is gebouwd als tolhuis en nevenfuncties pas later kwamen.[56] Maar gewone tolhuizen waren meestal vrij klein. Ze bevatten naast een ruimte om de tol te kunnen innen, doorgaans een woning voor het tollenaarsgezin en een bescheiden stal voor een enkele koe of geit. De Groninger Punt was daarentegen groots van opzet, met een hoge hal die in een landhuis niet zou misstaan. Het telde maar liefst drie forse representatieve ruimtes met fraaie kast- en bedstedewanden en met beschilderd wandbeschot van hoge kwaliteit. Dat al deze luxe alleen voor het tollenaarsgezin bestemd was, is niet aannemelijk. Er was duidelijk gerekend op gasten.

De vergelijkbare 18de-eeuwse stadstolhuizen van Oude Roodehaan en Foxham *(2.254 – 2.255)* waren eveneens in gebruik als logement, maar zij waren kleiner en minder luxueus. Bij de Groninger Punt moeten al vroeg voorzieningen voor het stallen, voederen en drenken van paarden aanwezig zijn geweest. En ruimte voor de opslag van haver en hooi. In een dergelijke 'uitspanning' konden ook wagens en rijtuigen worden gestald. In de bronnen wordt het bestaan van een dergelijk bijgebouw weliswaar nergens expliciet vermeld, maar uit het bewaard gebleven bestek voor de bouw van het huidige koetshuis uit 1796 blijkt dat er ter plekke al twee stallen stonden. Daarvan moest de oudste stal – het bestek vermeldt dit expliciet – deels behouden blijven, terwijl het jongste geheel werd gesloopt – we mogen ervan uitgaan dat ook dit gebouw toen al niet gloednieuw meer was. Kortom, het huis was al geruime tijd in het bezit van bijgebouwen.

De Punt als posthuis

Het beeld dat de Groninger Punt heel wat meer was dan enkel een tolhuis, wordt versterkt door de het feit dat De Punt een halteplaats was voor de postkoets. In 1665 startte Groningen, grotendeels over het traject van de Heerweg een postwagendienst over Zwolle en Apeldoorn naar eindstation Amersfoort. Aanvankelijk gebeurde dit in samenwerking met de stad Kampen, waar

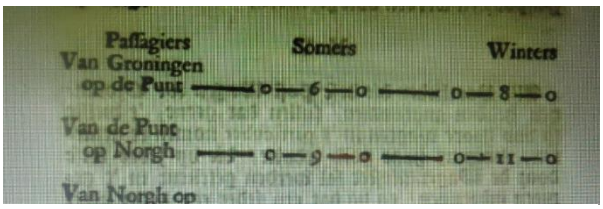

1.14 De Punt wordt vermeld in de postwagendienst op Lemmer uit 1727.

per boot een aansluiting was op Amsterdam. Vanaf 1691 ging de route alleen nog over Zwolle richting Amersfoort.[57] De Punt was het tweede, poststation op dit traject, na het beginpunt herberg De Nieuwe Munster in de Heerestraat in Groningen. Vanaf 1717 startte een tweede postwagendienst vanuit Groningen op Lemmer. Ook hierin was De Punt opgenomen (1.14).[58]

De postwagen of postkoets, ook wel postiljon of diligence genoemd, was in feite een vroege vorm van openbaar vervoer. Overdekte wagens, getrokken door twee tot vier paarden onderhielden lijndiensten op vaste tijden (meestal twee of driemaal per week). Ze reden, of er nu passagiers waren of niet, van posthuis naar posthuis. De stations lagen zover uiteen als een postkoets in twee uur kon afleggen op een onverharde weg of in een uur op een verharde weg. Bij elke halte werden de paarden uitgespannen, gevoederd en gedrenkt, terwijl de reizigers geacht werden iets te eten of te drinken, ofwel te 'pleisteren'.[59] In het geval van De Punt duurde dat een halfuur. Op wisselplaatsen (Beilen, Donkerbroek) werden de paarden ververst en stapten de reizigers over op een andere koets. De oude reed naar het vertrekpunt terug. Naast passagiers werden er ook goederen vervoerd, waaronder veel post. Zo is de naam op de postbezorging overgegaan.

Het spreekt voor zich dat in de poststations meer voorzieningen voor mens en dier nodig waren dan in een normale herberg. De allure en omvang van de Groninger Punt doen dan ook vermoeden dat er vanaf het begin rekening is gehouden met deze functie. De postkoetsen stopten al bij De Punt ruim voordat het huidige pand gebouwd zou zijn. Het is niet duidelijk waar zich vóór 1736 het poststation bevonden heeft, maar dat het er iets moet zijn geweest, staat buiten kijf.

Opnieuw eigendom van de stad

De status die de Groninger Punt bezat als poststation, plaatst de grootscheepse vernieuwing van de stallen op het laatst van de 18de eeuw in een bijzonder daglicht. Na de Bataafse omwenteling in 1795 werden de postwagendiensten namelijk genationaliseerd. Het zal dus geen toeval zijn geweest dat de door het Comité Revolutionair opgerichte Stedelijke Municipaliteit het huis eind 1795 terugkocht van de toenmalige eigenaars, landbouwer en assessor Roelof Koops en zijn vrouw Hinderkien Eijtens van Wolde[60]. Dit, voor een bedrag van 16.000 gulden. [61] In de raadstukken is opmerkelijk genoeg sprake van *"herberg de Punt op het territoir dezer provincie bij het tolhek op de Punt*

1.15 Postkoets op de Grote Markt in Groningen in de 19de eeuw. Over de afstand Groningen-Beilen werd inclusief pleisteren 8 uur gedaan, naar Lemmer was men 18 uur onderweg. De reis naar Amersfoort duurde maar liefst 33 uur. Toch was dit destijds de snelste vorm van vervoer! (afb: Groningen van dorp tot stad. De stad van toen en nu)

staande". *Wishfull thinking* van een patriottisch stadsbestuur dat de tolhuizen – vaak in handen van de verfoeide regenten – het liefst zag verdwijnen? Of was de Groninger Punt inmiddels simpelweg geen tolhuis meer? Dat laatste is niet ondenkbaar, want eigenaren Koops en Eijtens van Wolde waren niet de pachters van het tolrecht.[62] In elk geval weten we door deze vermelding zeker dat het huis reeds voor 1795 als herberg in gebruik was.

De stad besloot in het daaropvolgende jaar het pand flink onder handen te nemen. Ene 'burger Bolhuis'[63] liet ter vergadering aan de Municipaliteit weten dat de stadsbouwmeester een plattegrond van huis en tuinen had gemaakt plus een waslijst aan benodigde verbeteringen opdat het huis weer *"tot een geschikt logement en herberg zoude kunnen dienen"* – opnieuw geen woord over een tolhuis. Bolhuis voegde er op het laatst aan toe dat ook de visvijvers en sloten moesten worden opgeschoond en uitgegraven. Blijkbaar was er lange tijd weinig onderhoud gepleegd…[64]

Timmerman Sipke Oltkamp nam de klus aan voor 3.900 gulden. Het bestek met in totaal 24 artikelen is bewaard gebleven.[65] Daardoor zijn veel details van de bouw bekend. De grootste ingreep was ongetwijfeld dat de stal *"bijlangs de weg met de keuken, karnhok &c."* tot aan de muur van het huis moest worden afgebroken ten gunste van nieuwbouw. De tweede *"oude stal"* moest zover worden afgebroken als vereist was om het nieuwe stalgebouw in een rechte rooilijn met het huis te kunnen optrekken. Verderop in het bestek wordt de aannemer opgedragen wat over was van deze oude stal te herstellen en van een *"behoorlijk swijnhock"* te voorzien.

Mogelijk is deze oude stal dezelfde als de stal op de Hottingerkaart uit 1794 die net ten zuidoosten van het huis lag (1.20). Op deze kaart staat overigens maar één stal afgebeeld. In het nieuwe stalgebouw was opnieuw een keuken en karnhok opgenomen. De keuken kreeg een forse schouw met schoorsteenkanaal. De haardplaats werd voorzien van ijzeren platen op de vloer en de achterwand en werd verder met witte tegels bekleed. Ter linkerzijde werd een fornuis opgemetseld dat eveneens was bekleed met witjes, net als de onderbouw van de nieuwe hardstenen gootsteen met pomp. Deze pomp stond in verbinding met de nieuwe regenwaterbak die aan de buitenzijde tegen de voorgevel van de nieuwe keuken was uitgegraven. Met uitzondering van de gootsteen en pomp zijn deze elementen nog steeds aanwezig.

Het gebouw kreeg een grote doorrijschuur waar koetsen en beladen karren 's avonds in konden rijden om er de volgende dag aan de andere kant weer uit te rijden. Daartoe moesten een grote enkele en een nog grotere dubbele wagenpoort worden gemaakt. Verder diende de aannemer vier binnendeurkozijnen te maken met 12-ruits bovenlichten. Er werden twee schuiframen gemaakt voor aan de straatzijde van de keuken, maar aan de achterkant werd een oud kozijn hergebruikt. Om kosten te besparen moest Oltkamp ook zoveel mogelijk oude bakstenen hergebruiken in de achtergevel.

Het bestek bevat bepalingen voor de gebintconstructie en spantbenen van de dakconstructie. Daarbij valt op dat de hanenbalken met 28 voet (ca. 8.20 meter) langer waren dan de spantbenen van 27 voet (ca. 7.90 meter). In de laatste bepalingen van het bestek staat dat de muren moeten worden bepleisterd en al het houtwerk in de grondverf moet worden gezet. In het koetshuis krijg je de indruk dat dit de enige verflaag is die het hout ooit heeft gezien.

Binnenin de stal bevonden zich aan beide lange zijden ruiven en voerbakken voor de paarden. Er zullen een stuk of 16 standplaatsen zijn geweest, waaruit wel blijkt dat men het belang van het gebouw in het toenmalige reizigersverkeer niet moet onderschatten. In de Bataafse en Franse periode werd de noodzaak om verbeteringen aan te brengen in de kwaliteit van wegen en transport dan ook als kerntaak van de overheid gezien. Eén van de organisaties die al in 1798 het levenslicht zag, was het bureau voor de Waterstaat, dat al snel ook het wegennet onder zijn hoede kreeg.[66] En in 1809 richtte koning Lodewijk Napoleon de Paardenposterij op, een speciaal ten behoeve van het gouvernement ingerichte dienst, die verantwoordelijk was voor het leveren van paarden, postiljons en rijtuigen

ten behoeve van reizende ambtenaren en regeringskoeriers. Er werden officiële postroutes en -stations ingesteld, waartoe de Groninger Punt moet hebben behoord (1.16).[67]

Eén van de hoge gasten die er in deze periode logeerden was Jean-Baptiste Bernadotte, de maarschalk van Napoleon die het schopte tot koning van Zweden en Noorwegen. Hij vertoefde blijkbaar in de mooie kamer rechts van de entree, waar hij zijn naam in een ruitje van een van de buffetkasten kraste. Zijn signatuur is samen met dat van diverse andere prominente gasten bewaard gebleven (2.142).[68]

Blijkbaar heeft men even de kat uit de boom gekeken hoe het geheel vernieuwde gebouw voortaan geëxploiteerd moest worden. Want pas in 1800 besluit het stadsbestuur de herberg met landerijen én tolhek voor zes jaar te verhuren aan 'kastelein en moesker' (groentekweker) Jan Folkerts de Vries.[69] Hij wordt in de raadsnotulen van 1801 genoemd als hij 120 gulden huur gerestitueerd krijgt, vanwege het feit dat hij hoven en land op eigen kosten in orde had moeten maken en *"(…) dat ook het slappe winters hem (…) in een zekere opzichte zeer nadelig was geweest."* [70] Dat de zaken voor De Vries daarna beter zijn gegaan, blijkt uit het feit dat hij in 1804 een verzoek deed aan de stad om het huis te mogen kopen. Dit werd geweigerd, waarna De Vries in 1806 op eigen kosten een gloednieuwe herberg liet bouwen: 'De Kroon' te Harendermolen.[71] Dit is het nog steeds bestaande huis Weltevreden. Blijkbaar heeft de herbergier zich echter wat op de gunstige ligging verkeken, want al in 1828 werd het pand verbouwd tot landhuis. In 1865 kreeg het een bestemming als gasthuis voor oude mannen en vrouwen.

De Vries wordt in 1807 opgevolgd door 'landbouwer en kastelein' Albert Bos of Bosscher.[72] Deze doet opnieuw enkele aanpassingen aan het pand. Een stedelijke resolutie maakt melding van een raadselachtige ingreep die staat gedocumenteerd als *"melinatien en verbeteringen aan de koestal*." [73] Het zou kunnen dat hier wordt gedoeld op de vergroting van de landbouwschuur tot (bijna) het huidige formaat. Daarbij werd een kleinere, oudere stal volledig overdekt. Deze uitbreiding is zichtbaar op de plattegrond van 1823 (1.23). Alleen op het zuidoosten mist nog een hoek, die op de kadastrale minuut uit 1828 inmiddels ook is ingevuld (1.26). Op deze kaart is tevens nog een niet meer bestaand uitbouwtje aan de zuidkant zichtbaar. Het zou een zand- of turfhok kunnen zijn of bijvoorbeeld een broodoven.

Ook verzoekt Bos het stadsbestuur of *"(…) in de beneden voorkamere een schoorsteen moge worden gemaakt"*[74] Hij doelt daarbij mogelijk op het rookkanaal van de nu nog bestaande open haard in de linker voorkamer. Onduidelijk is of ook de haardpartij zelf wordt bedoeld. Johan de Haan wijst erop dat de vormgeving hiervan met schuingestelde hoeken, voor 1807 wel erg ouderwets is. Bijzonder interessant is dat Bos het heeft over de 'beneden voorkamere'. Dit impliceert dat er ook een 'boven voorkamere' bestond en de verdieping dus een hele andere opzet had dan de huidige vrijwel uit één ruimte bestaande zolder. We komen hier later op terug.

Zijn naam ten spijt, was Bos geen liefhebber van groen. Hij vroeg het stadsbestuur tevens twee 'zware bomen' alsmede de stadslindes van de Punterdijck te mogen halen. Dat verzoek werd ingewilligd…

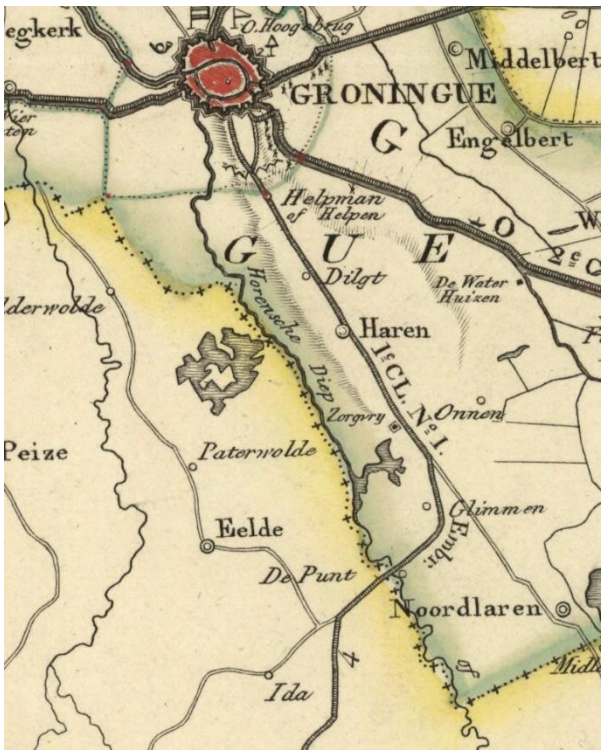

1.16 De Punt komt voor op een Franse kaart met postroutes uit 1830. (afb: Beeldbank Groningen)

Tussen 1812 en 1814 werd er geen tol bij De Punt geheven. Keizer Napoleon, die Nederland bij het Franse keizerrijk had ingelijfd, had weinig op met de wildgroei aan tollen die er in ons land was ontstaan. Daarom sommeerde hij dat eigenaren van tollen de rechtmatigheid van hun tolrecht moesten bewijzen. Het Groninger stadsbestuur gaf hieraan in het geval van De Punt om een of andere reden geen gehoor. De Fransen, die een netwerk van bestrate rijkswegen door het keizerrijk wilden realiseren, en daartoe al in 1810 plannen maakten, namen hierin ook het traject Meppel-Groningen op als 'Route Imperiale no. 19'. Langs deze wegen schafte de keizer alle rijkstollen af. De Punt was dan wel geen rijkstol maar omdat de Raad van Groningen niet had gehandeld zoals voorgeschreven, werd ook door deze tol onverbiddelijk de rode streep gezet.[75] Weliswaar werd na de Franse heerschappij de tol weer ingevoerd, maar dit was van korte duur. De combinatie van tolhuis en herberg werd in toenemende mate als onwenselijk gezien. [76]

In navolging van Napoleon ging bovendien ook het kersverse Koninkrijk der Nederlanden met het idee van verharde en tol-loze rijkswegen aan de slag. Hoe nieuw het allemaal nog was, blijkt wel uit de onmogelijk lange naam die de voormalige Heereweg meekreeg: "*Den tweeden zijtak van den Groote Weg der eerste klasse no. 1 van Amsterdam naar de Hanoversche grenzen voor zoo ver dezen tweeden zijtak begrepen is tusschen Groningen en de Punt of de Limiet met de provincie Drenthe voormaals Kanton Groningen. des Grooten Wegs no. 13 van de Wadden naar Sedan".* Het duurde nog tot 1824 voordat dit inmiddels kortweg 'Rijksstraatweg'

1.17 Herdenkingssteen bestrating Rijksstraatweg.

1.18 – 1.19 Hekken van de Zuiderbegraafplaats (boven) en Noorderbegraafplaats. (foto's: internet).

geheten traject werd bestraat. De Gouverneur van Groningen, Mr. Gustaaf Willem Baron van Imhoff legde voor het wegdek de eerste steen. Een gedenksteen van dit heuglijke feit ligt nog steeds in de berm naast het fietspad (1.17). Hij schafte dat jaar de tolheffing bij De Punt definitief af. In de rest van de provincie bleef die nog tot ver in de 20ste eeuw van kracht.

Ook het tolhek verdween. Volgens dominee Craandijk zou het in 1828 zijn hergebruikt voor de ingang van de Groningse Zuiderbegraafplaats.[77] Dit hek is echter ontworpen in 1828 en bezit strakke biedermeier stijlkenmerken (1.18).[78] Heeft de dominee zich in de begraafplaats vergist? De poort van de Noorderbegraafplaats (1.19) bezit namelijk wél de zwierige vormen die passen bij 1768 (het plaatsingsjaar van het Punter hek) en vertoont de nodige overeenkomsten met andere (tol)hekken uit de 18de eeuw.[79]

Weer privébezit

De familie Bos pakte de uitbating blijkbaar beter aan dan hun voorganger De Vries. Ze bleven als huurders op de Punt en in 1831 werden zij voor 7.500 gulden eigenaars van het huis *"bestaande*

in een aanzienlijk logement en tapperij voorzien van differente vertrekken, ruime stal en bergschuur enz." plus de omliggende appelhoven, het erf, de tuin met het zomerhuis en een laan, verschillende visvijvers en enige percelen bouw-hooi- en weiland. De reden dat Groningen nu wel afstand van het pand wilde doen, lag waarschijnlijk mede in het feit dat het inmiddels zijn functie als tolhuis had verloren. Nu de inkomsten hiervan wegvielen en het huis alleen nog als herberg en uitspanning fungeerde, zag de stad een lucratieve inkomstenbron in een potentiële kostenpost veranderen. Enige jaren later deed Bos het huis over aan zijn zoon, Hindrik, die de achternaam Bosscher aanhield.[80] De familie zou het tot 1933 in bezit houden; de stad kreeg het niet meer in handen.

Helaas heeft de verkoop mede tot gevolg gehad dat we slecht zijn ingelicht over bouwactiviteiten in de verdere 19de eeuw. Bouwaanvragen en dergelijke werden voortaan niet meer bij het Groninger stadsbestuur ingediend en van het archief van de gemeente Haren, waaronder Glimmen valt, is uit deze periode weinig overgeleverd. Het aanzien van het pand moet echter flink veranderd zijn. Het hoofdgebouw kreeg een schilddak, waarschijnlijk ter vervanging van twee evenwijdige zadeldaken. Mogelijk verdween er zelfs een hele verdieping (zie pag. 109). Ook de raamindeling werd gemoderniseerd. De landbouwschuur, die blijkens de kadastrale minuut uit 1828 zijn volledige omvang had bereikt, moet in de tweede helft van de eeuw ingrijpend zijn gewijzigd.

Na de opening van de spoorweg Meppel-Groningen in 1870 was het gedaan met de centrale rol van de herberg. De postkoets werd overbodig in het lange afstandsverkeer. De paardentram tussen Groningen en Zuidlaren, in 1892 in gebruik genomen, stopte niet bij de Groninger Punt maar bij het treinstation. Het verhaal gaat dat het koetshuis zou nog dienst heeft gedaan als paardentramremise, maar aangezien er een remise bij Harendermolen werd gerealiseerd, kan dat slechts kortstondig zijn geweest. De streek rondom Glimmen werd meer en meer het domein van rijke Groningers. In de omgeving ontstonden tal van nieuwe, concurrerende hotels en cafés. De Groninger Punt heeft waarschijnlijk kunnen overleven dankzij de locatie vlak aan het water, waar men kwam om te vissen of bootje te varen.

1.20 1794: detail van de Hottingerkaart, voor zover bekend de oudste kaart waarop de Groninger Punt (pijl) gedetailleerd voorkomt. Het koetshuis is nog niet gebouwd. Schuin achter het huidige hoofdgebouw staat een andere schuur met een flinke omvang. Aan de zuidkant lijkt op enige afstand nog een tweede bijgebouwtje te staan. Opmerkelijk is de vermelding van het woord 'hoy' (hooiland) naast het huis, niet direct de aanduiding die je verwacht bij een tolhuis of herberg. (afb: Groninger Archief)

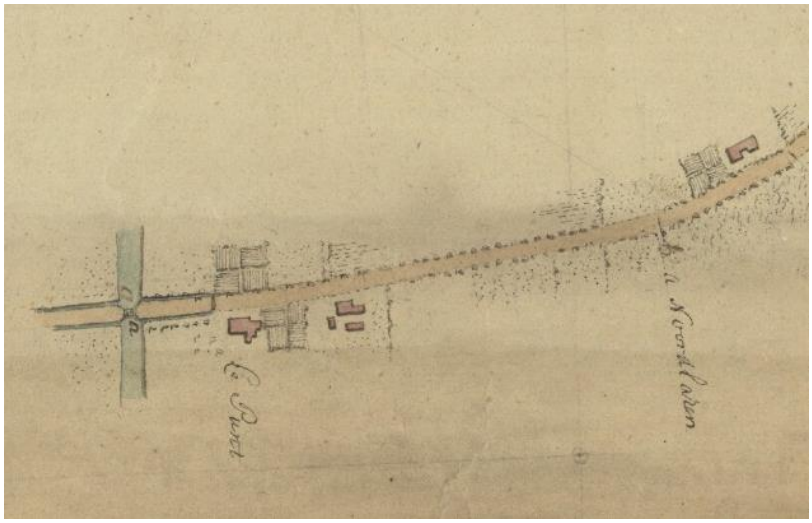

1.21 1810 – 1814: fragment Franse kaart, 'Route Imperiale depuis le Punt jusqu'aux Rollen, I partie. Fait par l'ingenieur ordinaire soussigné P.J. Grinwis'. Het koetshuis is veel te klein weergegeven en blijkt in het bezit te zijn van een uitbouwsel dat niet correspondeert met teruggevonden bouwsporen. (afb: Beeldbank Groningen)

1.22 1811 – 1813: fragment van een van de Franse kaarten van Drenthe en de noordelijke kust. Het koetshuis lijkt hier iets meer in proportie, maar is opnieuw in bezit van een onduidelijk uitbouwsel. Het zou de paardenstal kunnen zijn, maar dan is deze wel te klein en te ver naar achteren weergegeven. (afb: Groninger Archief)

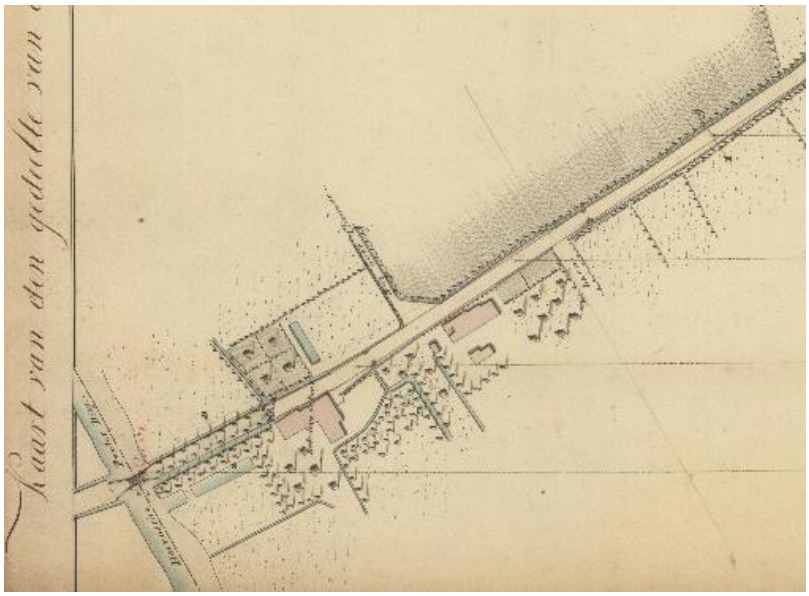

1.23 1823: fragment van Kaart van den gedeelte van den tweeden Zijtak des Grooten Wegs der 1e klasse no.1 beprepen tusschen Pomp no 2 en het Hoornsche Diep, etc, ect.' Op de kadastrale minuut na de meest betrouwbare kaart. Het 'huis de Punt' heeft hier bijna zijn huidige omvang bereikt maar de landbouwschuur mist nog zijn zuidoosthoek. Het tolhek is gedetailleerd weergegeven, maar hoewel het huis nog in gebruik was als tolhuis, blijkt daarvan niets op de kaart. (afb: Beeldbank Groningen)

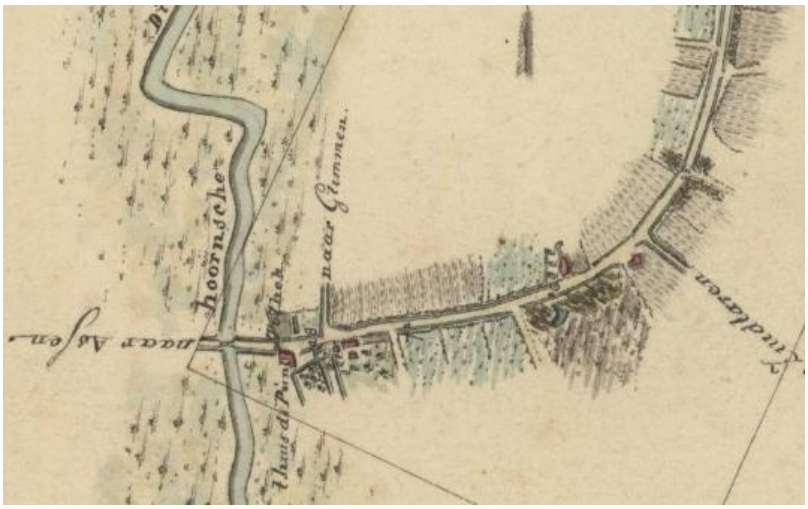

1.24 1823: fragment "Kaart van den tweeden zijtak van den Groote Weg der eerste klasse no. 1 van Amsterdam naar de Hanoversche grenzen, etc. etc. Door W. van Rees " Deze dateert uit hetzelfde jaar als de vorige. Toch heeft het huis hier al zijn volledige omvang bereikt; de 'hap' uit de landbouwschuur is verdwenen. Opvallend zijn de nadrukkelijk weergegeven sloten rond de plek waar fort Weerdenbras heeft gestaan. (afb: Beeldbank Groningen)

1.25 Ca. 1840: fragment van kaart 'De Verlengde Hereweg en de Rijksstraatweg tot aan 't huis de Punt.' De kaart is bijna een kopie van de kaart uit 1823, inclusief de contouren van Weerdenbras. Het tolhek is echter verdwenen en ook de Saksische buurboerderij is zoek, wat zou kunnen betekenen dat deze inmiddels gesloopt is. (afb: Beeldbank Groningen)

1.26 De kadastrale minuut van 1828. Het huis heeft hier zijn huidige omvang, met zelfs nog een klein aanbouwtje aan het zuiden. De Saksische boerderij heeft een grote uitbreiding naar voren ondergaan. (afb: RCE)

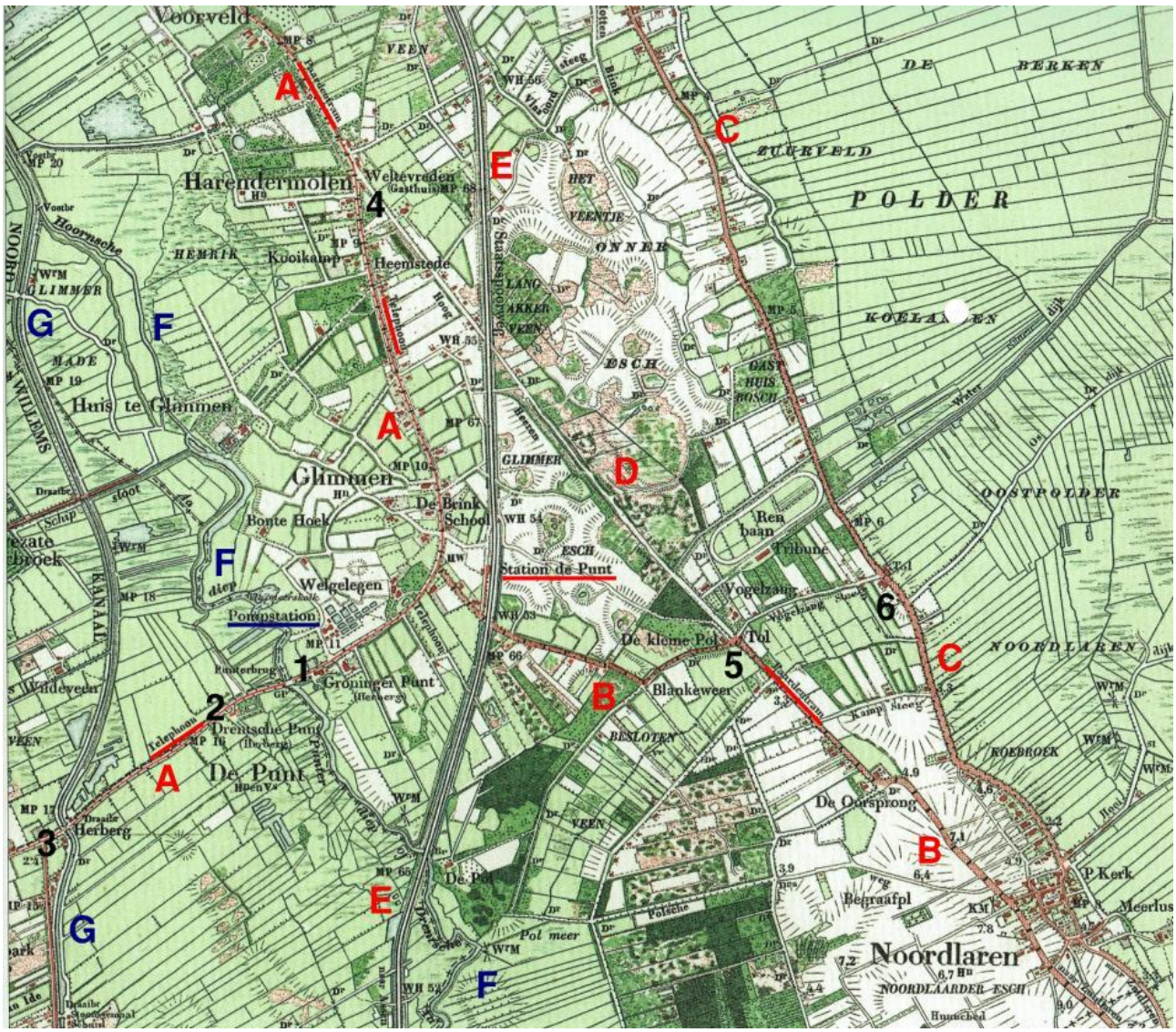

1.27 Al was de glorie van weleer verdwenen, de Groninger Punt ligt op deze topografische kaart uit 1898/1899 nog steeds als een spin in een infrastructureel web. De Rijksstraatweg (A) is bestraat (sinds 1824) en de Zuidlaarderweg (B) en Lageweg (C) zijn met steenslag verhard (macadamweg, midden 19de eeuw). De Hoge Hereweg (D) is daarentegen onverhard gebleven. De oude routes hebben gezelschap gekregen van de in 1870 geopende spoorweg Meppel-Groningen (E) met station De Punt. In 1892 werd de paardentramweg Zuidlaren-Groningen aangelegd. De Drentsche Aa (F) heeft zijn rol als vaarweg af moeten staan aan het in 1861 in gebruik genomen Noord-Willemskanaal (G), die samenkomt in het gekanaliseerde Hoornsche Diep. De Groninger Punt (1) en Drentsche Punt (2) staan prominent als herbergen aangegeven. Bij de Vriezerbrug over het Noord-Willemskanaal is een derde herberg gekomen (3). Afvaller onder de concurrentie is de in 1807 gebouwde herberg Weltevreden (4) bij Harendermolen, in 1828 verbouwd tot landhuis. Tol wordt er nog tot 1941 geheven bij de Kleine Pol (5) en Vogelzang (6). We zien de eerste communicatiesnelweg langs de Rijksstraatweg in de vorm van de 'Telephoon', terwijl tegenover de Groninger Punt sinds 1881 drinkwater uit de Drentsche Aa wordt gewonnen dat via een buizenstelsel naar de gemeente Groningen wordt gepompt.[81]

1.28 Deze vage ansicht uit circa 1910 is voor zover bekend het enige beeld van de Groninger Punt van vóór de verbouwing door Wittop Koning in 1935-1936. Van de glas-in-loodramen is nog geen sprake. De zichtbare vensters hebben normale 19de-eeuwse indelingen: 3-ruits bij het venster op de hoek, 6-ruits bij de keukenvensters naast de nog functionerende wagenpoort van het koetshuis. Verder ontbreken de luifel boven de entree en de gemetselde goot en de lantaarn op de hoek. Het koetshuis mist de versierde daklijst en heeft een dakgoot. Goed is te zien dat het pand schuin ligt ten opzichte van de smalle en nog niet opgehoogde Rijksstraatweg. Deze ligt ongeveer ter hoogte van het huidige fietspad en de middenberm. In de verte is de Punterbrug te zien. Voor het huis blijkt het keitjesplaveisel al aanwezig. Er lijkt een tuinstel of fietsenrek te staan. Ter plekke van de latere baksteensculptuur van Reitsma staat een hek. (foto: eigenaren)

1.3 Na 1933: woonhuis en architectenbureau

Hoewel het op het eerste gezicht niet aan het pand is af te zien, werd de Groninger Punt in de 20ste eeuw ingrijpend verbouwd. Daarbij speelden twee prominente Groninger architecten een hoofdrol: A.R. Wittop Koning en Egbert Reitsma, beiden leden van de kunstenaarskring De Ploeg.

Verbouwing Wittop Koning

Toen in 1933 de laatste kastelein Bosscher overleed, werd de Groninger Punt gekocht door P.H. Bos uit Groningen. Hij wilde het pand slopen, maar omdat de gemeentelijke verordeningen voorschreven dat een nieuw huis op minimaal 32 meter afstand van de straat moest worden gebouwd, waarvoor de achter het pand gelegen tuin grotendeels zou moeten worden opgeofferd, zag hij van zijn nieuwbouwplannen af.[82] Een artikel over huize de Groninger Punt dat in 1935 verscheen in tijdschrift *Het Landhuis* beschrijft hoe Bos door een kennis werd omgepraat om de oude herberg te laten restaureren en tot woning om te bouwen. Voor de uitvoering van dit plan viel de keuze op de vooraanstaande architect A.R. (Adrianus Rudolphus) Wittop Koning (1878 – 1961) en de binnenhuisarchitect Nieuwenhuis.

De Rotterdammer Wittop Koning, sinds 1917 in Groningen gevestigd als zelfstandig architect, was lid van de befaamde Groninger kunstkring De Ploeg. Hij had zijn opleiding genoten in Rotterdam, en enige tijd gewerkt voor Karel de Bazel. Het rationalistische werk van deze leermeester had aanvankelijk grote invloed op Wittop Koning, maar later neigde hij meer naar het traditionalisme van de Delftse School (1.29). Naast diverse kantoren ontwierp hij veel woonhuizen en villa's, waarvan er heel wat in Groningen en omstreken te vinden zijn. Daarnaast hield hij zich bezig met diverse, naar de geest van de tijd sterk historiserende restauraties. Zo restaureerde hij tussen 1922 en 1927 het hoofdgebouw en schathuis van de Menkemaborg (1.30).

Het zal mede om die reden zijn geweest dat de heer Bos hem uitkoos voor de verbouwing van zijn monumentale nieuwe onderkomen. Met een aantal simpele ingrepen toverde de architect het sleetse pand om tot een sprookjesherberg met een '17de-eeuwse' uitstraling die het in werkelijkheid waarschijnlijk nooit heeft gehad. De meest in het oog lopende ingreep is dat hij alle vensters aan de voor- en zijkant voorzag van hoge bovenlichten met glas-in-lood – vanuit de verte lijken het kruisvensters. De ingreep vond plaats in 1934-1935 bij het hoofdgebouw en een jaar later bij de voormalige keuken. Boven de entree kwam een houten luifel. Deze doet misschien wat aan Anton Pieck-prenten denken, toch heeft zo'n luifel er in dit geval wel ooit gezeten, getuige een nog bestaand oog waarin de luifelhouder stak (2.44). Ook de gietijzeren lantaarns op de hoek en mogelijk ook bij de achteringang zijn door de architect aangebracht (de lantaarn op de hoek is later vervangen door een ander historiserend exemplaar (1.35).

1.29 Wittop Koning's verzekeringskantoor De Faun uit 1935 aan het Groningse Gedempte Zuiderdiep in de stijl van de Delftse School. (foto: Taco Tel)

1.30 Het schathoes van de Menkemaborg heeft historiserende én traditionalistische elementen. (foto: VVV Groningen)

Naast deze historiserende verfraaiingen deed de architect ook enkele ingrepen die juist opvallend modern zijn en ongetwijfeld voortkomen uit zijn ruime ervaring met bouwen van riante villa's. Zo liet hij in de rechter voorkamer de antieke open haard tussen de vensters weghalen. Op de plek realiseerde hij een keperboogvormig venster dat een charmant uitzicht gaf op het rustieke lindenlaantje richting de Drentsche Aa (2.6). Achter het huis situeerde hij een iets verhoogd terrasje met een windkering voorzien van glas-in-loodpanelen (1.31). Inmiddels zijn die door gewoon glas vervangen. Het terrasje zelf kreeg een 'Bremer vloer' van natuursteen. Het is niet duidelijk of ook de openslaande tuindeuren door Wittop Koning zijn bedacht.

1.31 Terrasje achter het huis. (foto: eigenaren)

Nieuwenhuis

Wittop Koning werd bijgestaan door Groningse binnenhuisarchitect S. Nieuwenhuis, die tevens een agentuur en commissiehandel in meubelen en tapijten had.[83] Dankzij het genoemde artikel in *Het Landhuis* weten we vrij goed wat zijn bijdrage was. Zo liet hij de muren opnieuw wit bepleisteren en al het houtwerk groen schilderen. Hij benutte de bedsteden in de linker voorkamer als kastruimte en een werkhoekje met bar en bibliotheekje. Hij verlevendigde de witte betegeling van de keuken en de linker voorkamer met gedecoreerde antieke wandtegels en tegeltableaus, terwijl er in de linker voorkamer op driekwart hoogte van de muur een bordenlijst werd aangebracht. Van een doorgeefluik van de keuken naar de gelagkamer maakte hij een nisje, dat tegenwoordig waarschijnlijk schuil gaat achter behang. Onduidelijk is of de tochtdeur in de dubbele halpartij ook uit zijn koker komt. Er staat wel een tochtdeur op een van Wittop Konings tekeningen, maar ontbreekt op een foto van de hal in *Het Landhuis* (1.36).

Ook liet Nieuwenhuis enkele moderniteiten aanbrengen, zoals de centrale verwarming met bijbehorende ketelruimte. Of hij ook verantwoordelijk is voor de strakke moderne deuren in de tot woonruimte getransformeerde keuken, valt niet uit het artikel in *Het Landhuis* op te maken. Deze stijlbreuk valt hoe dan ook nogal uit de toon bij zijn verder zo goed in het historische beeld passende ingrepen (1.40).

Niet alle historiserende ingrepen horen bij de plannen van Wittop Koning en Nieuwenhuis. Zo zijn de 19de-eeuwse gietijzeren rozetmuurankers (1.59) in de voor- en zijgevel op foto's uit de jaren dertig nog afwezig. In de zijgevel zitten dan nog gewone rechte muurankers (voor de constructie van de beschotwanden). In de gevel naast de entree ontbreken ankers geheel en er is ook geen enkel noodzaak voor hun aanwezigheid. Ze moeten enkel voor de sier zijn aangebracht. Ook kreeg het koetshuis pas in de jaren vijftig een daklijst met druppelmotief. Van oorsprong bezat het een bakgoot (1.28). In de achtergevel van de voormalige karnruimte werd ergens in de jaren dertig of veertig een tweede 24-ruits schuifkozijn geplaatst. Het extra 32-ruits venster in de achtergevel is nog jonger: het ontbreekt op een blauwdruk uit 1950 (1.60 – 1.63).

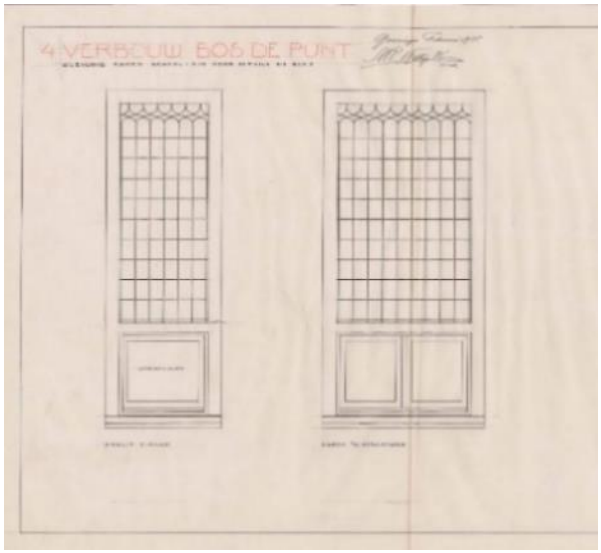

1.32 Bouwtekening glas-in-lood vensters. (foto: Groninger Archief)

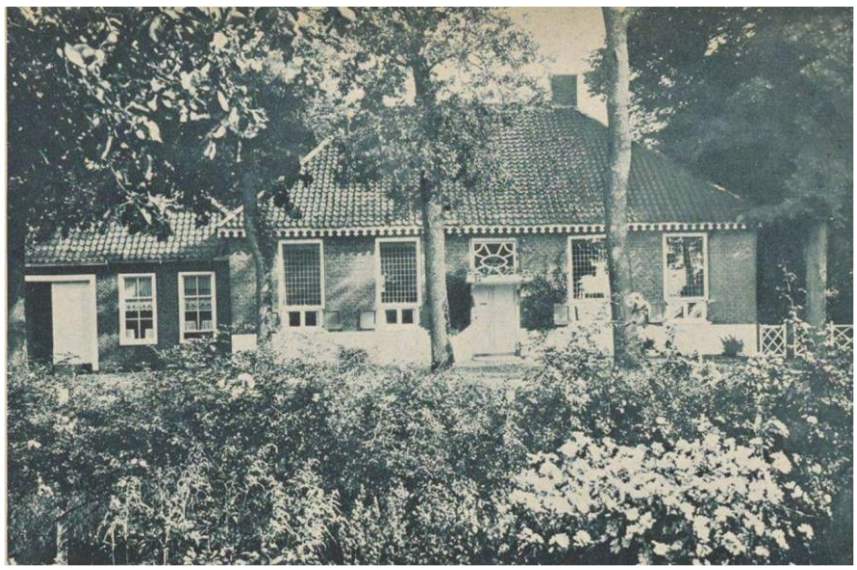

1.33 De voorzijde in 1935. Het hoofdgebouw heeft een luifel en 17de-eeuws aandoende glas-in-loodvensters gekregen, de keuken bezit nog de 19de-eeuwse zesruits vensterindeling met schuiframen. (foto: eigenaren)

1.34 De voorkant van het pand Iets later in de jaren dertig: ook de keukenvensters zijn nu van glas-in-lood voorzien. (foto: eigenaren)

1.35 Tussen twee vensters is de merkwaardige trapeziumvormige lichtopening gekomen. Op de hoek prijkt nu een zeshoekige lantaarn (het huidige exemplaar is vierhoekig). Het houten ruitjeshek heeft sierlijke pilaartjes die wel miniatuuruitvoeringen van een tolhek lijken te zijn. Het is onduidelijk van welk materiaal ze zijn gemaakt. In de zijmuur zijn vier muurankers te zien, die een functie gehad zullen hebben bij de bedstee-/alkoofwanden die hier boven de kelder gesitueerd zijn. Het zijn gewone muurankers met een rechte schieter. De bovenste exemplaren werden vervangen door 19de-eeuwse sierankers (afb. 1.59) en de onderste verdwenen geheel. (foto: Drents Museum)

Het interieur van het hoofdpand kreeg na de verbouwing van Wittop Koning en Nieuwenhuis ook qua meubilering het karakter van een landhuis. Er zijn enkele opvallende verschillen met nu:

1.36: in de hal liggen planken op de vloer, waar deze nu met moderne plavuizen zijn betegeld. de tochtdeur in het halportaal ontbreekt. 1.37: de alkoof midden in de alkoofwand van de ontvangstkamer was in tegenstelling tot nu afsluitbaar met deuren, die gezien hun er sobere uiterlijk niet tot de oorspronkelijke Lodewijk XIV-wand behoord zullen hebben. Ook de vloer van deze kamer heeft nu dubbelhard gebakken plavuizen. 1.38 – 1.39: in de voormalige gelagkamer gaat de betegelde wand rechts van de haard tegenwoordig schuil achter behang. De balkenlaag, nog net te zien, is achter zachtboard verdwenen. (foto's: eigenaren)

1.40 Een curieuze mengeling van oud en modern in de in 1934-1935 tot woonruimte getransformeerde herbergkeuken: de strakke moderne deur past slecht bij het laat 18de-eeuwse deurvenster met bovenlicht. Het 'schone metselwerk' naast het oude fornuis in de hoek en het wagenwiel met schemerlampjes, lijken in de jaren vijftig of zestig thuis te horen. Toch is dit een foto uit 1935. (foto: eigenaren)

Verbouwing Egbert Reitsma

1.41 Egbert Reitsma. (foto: Muntjeziel, beeld van een dorp)

In de bezettingsjaren verhuurde de weduwe Bos het pand aan de Dienst Wederopbouw Boerderijen. Ene meneer Van der Leij hield er kantoor en bewoonde het ook. In 1946 deed deze DWB-medewerker een opvallende woningruil met de bekende Groninger architect Egbert Reitsma (1892 – 1976).[84] Reitsma bivakkeerde op dat moment met zijn gezin in een woning in Haren, aangezien zijn woon- en werkruimte aan de Grote Markt te Groningen was verwoest bij de bevrijding van de stad in april 1945. De architect, die zeer in zijn nopjes was over de ruil, kwam niet alleen met zijn gezin naar De Punt, maar vestigde er ook zijn bureau. Aan deze bestemming herinneren nog het zachtboardplafond en enkele voorzetwanden in de linker voorkamer.

Toen Reitsma's inwonende zoon en compagnon Lammert Hans trouwde en een gezin stichtte, werd in 1950 een deel van het koetshuis, alsmede de keuken en de karnkamer bestemd tot afzonderlijke wooneenheid.[85] Van het verbouwplan is een blauwdruk bewaard gebleven in het Gemeentearchief van Haren (1.43). Daarop is te zien dat de architect een nieuwe entreehal met garderobe realiseerde achter de wagenpoort in de voorgevel. De poort zelf transformeerde hij tot woonhuisentree met dubbele deur (1.58). Een stoepje overbrugde het niveauverschil met de opgehoogde vloer – de nieuwe ruimtes kwamen ongeveer 30 centimeter hoger te liggen dan de oorspronkelijke vloer van het koetshuis. Aan de andere kant van de nieuwe wooneenheid kwam een keuken met provisiekast en toilet. Ten behoeve van de keuken moest de toegang van het koetshuis naar de grote schuur worden dichtgemetseld en ruim een meter worden verplaats (2.206). Voor de lichttoevoer kwam er een smal venster van hardbeton dat doet denken aan de glas-in-loodvensters aan de voorzijde (2.81 en 2.191). Ook vernieuwde Reitsma delen van het plafond.

Reitsma, de 'Groningse Dudok', was net als Wittop Koning een prominent lid van De Ploeg. In zijn jonge jaren gold hij als de grote belofte van het Rotterdamse bureau van Willem Kromhout. Maar in 1920 verwisselde hij de havenstad voor zijn Groningse geboortedorp Ulrum en begon hij voor zichzelf. In de daaropvolgende decennia realiseerde hij een groot aantal (gereformeerde) kerken, utiliteitsgebouwen en woningen.

Eerst sloten zijn ontwerpen aan bij de expressionistische stijl van de Amsterdamse School en, qua interieur, de Art Deco. Later neigde hij meer naar de kubistische stijl van Dudok, terwijl hij na de Tweede Wereldoorlog het functionalisme omarmde. Zijn bekendste werken zijn de kerken van Kollum (1924) en Andijk (1929) en het Noordersanatorium van Dennenoord bij Zuidlaren (1.42). De architect stond bekend om

1.42 Egbert Reitsma: Noordersanatorium Dennenoord, Zuidlaren (1935). (foto: Panoramio)

1.43 Detail blauwdruk verbouw Reitsma. (afb: Gemeentearchief Haren)

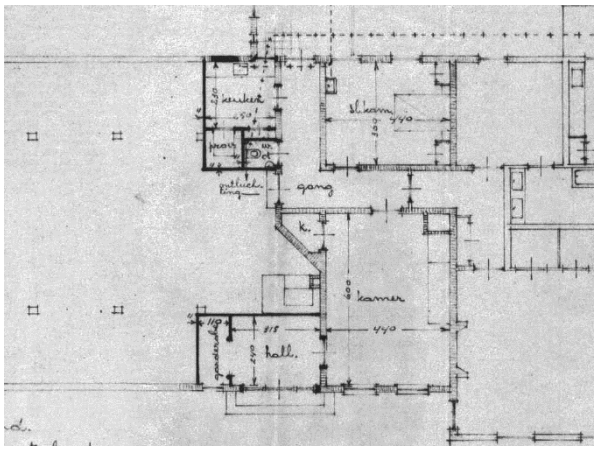

1.44 – 1.46 Veel van Reitsma's gebouwen zijn voorzien van baksteensculpturen met dierfiguren. Vaak paarden, waar Reitsma een groot liefhebber van was.[86] Hij hakte de beelden zelf op de bouwplaats uit.[87] Bekend is zijn sculptuur van Sint Maarten (schutspatroon van Groningen) aan de gevel van het door hem ontworpen ABN AMRO-gebouw aan de Grote Markt te Groningen (midden). Bij de latere woning van de architect, de 'Oeckelenhof' in Glimmen, staat een beeld van Don Quichot (rechts). Het steigerende paard (links) prijkt voor de Groninger Punt. Het is het oudste van de drie, nog daterend uit de jaren veertig en was als enige witgeschilderd. Vermoedelijk wilde Reitsma refereren aan de 'legende van het witte paard' die zich bij een van de herbergen rond Glimmen afspeelde.[88] (foto midden: Wikipedia, rechts: Panoramio)

*1.47 Een foto uit 1959, vlak na het vertrek van de Reitsma's. De voordeur is doormidden gezaagd en van een zesvlaks in een achtvlaks exemplaar veranderd. De wagenpoort van het koetshuis is aangepast tot woonhuisentree en heeft 'sleutelstukken' gekregen. Naast de hoofdentree zijn 19de-eeuwse siermuurankers aangebracht. De onder Reitsma gerealiseerde hekpijlers hebben in 1959 bollen gekregen. Rechts vooraan ligt op een sokkel de gedenksteen uit 1824 van de eerste steenlegging van de Rijksstraatweg***.** (foto: eigenaar)

zijn gewaagde kleurgebruik en zijn voorkeur voor bijzondere bakstenen en metselverbanden. We zien die kwaliteiten bij De Punt terug in de blauw-witte kleurstelling van het buitenschilderwerk[89] en natuurlijk in het bakstenen witte paard.

Verbouwingen na 1959

Al kort na de oorlog was mevrouw Bos overleden en werd mr. Rost Onnes van het nabijgelegen landgoed De Poll de nieuwe huisbaas. Nadat Reitsma in 1956 naar de 'Oeckelenhof' in Glimmen verhuisde [90] betrok Rost Onnes het pand voor enige jaren zelf.[91] In 1959 verkocht hij het aan de familie Cluysenaer. Sindsdien zijn nog diverse ingrepen uitgevoerd. Om ruimte te winnen, verdwenen de bedsteden in de rechterachterkamer; de Lodewijk XIV-beschotwand bleef wel behouden maar werd naar achteren geplaatst en voortaan als kastruimte gebruikt. In diezelfde kamer verdween ook de schouw. In de hal en de rechtervoorkamer werden de planken vloeren vervangen door dubbelhard gebakken plavuizen.

In 1979 werd in het achterhuis een nieuwe woning gerealiseerd door aannemer Groeneveld uit Glimmen. Tussen de twee bouwblokjes van

Reitsma kwam een afscheidingsmuur waarin een antiek deurkozijn met bovenlicht werd hergebruikt en een rond gietijzeren stalraam werd verwerkt (2.199). In een deel van de aldus ontstane ruimte kwam een badkamer. De garderobe verdween ten gunste van een houten trap naar boven, waar drie kamers werden gerealiseerd. Ze hebben naar de mode van de tijd wanden en een zoldering van onbehandeld hout.

Restauratie 2009

In 2005 betrokken de huidige eigenaren, Ymetje Cluysenaer en Herman van der Schaar het pand. Onder leiding van restauratiearchitect Frans Ambagtsheer en aannemer Blokzijl werd in 2009 begonnen met de restauratie van dak en exterieur. Dat gebeurde op terughoudende wijze, met gebruik van zoveel mogelijk authentiek materiaal. De daken van de drie bouwdelen en ook delen van de gebintconstructie van de grote schuur, werden hersteld met geschild rondhout wat door aannemer Blokzijl zelf werd uitgezocht in het bos.[92] Het pannendak van het hoofdgebouw werd aangevuld met geglazuurde oud holle dakpannen en met strodokken tussen de pannen waterdicht gemaakt (1.48 – 1.49). Een effectieve, maar vrijwel in onbruik geraakte methode. [93] Ook oude staldeuren werden op traditionele wijze ingeschoten (1.50).

De door Wittop Koning teruggevonden oorspronkelijke windwijzer met het wapen van Groningen kwam terug op het dak (2.66).[94] Een wat grotere ingreep onder de huidige eigenaren was het realiseren van een doorbraak tussen de grote hal en de gang tussen de voormalige keuken en karnruimte, waartoe de bad- toilet en spoelruimtes achter de huidige keuken werden weggebroken. Achter een van de wanden kwam een vierde bedstee- annex kastenwand tevoorschijn, die nu als scheidingswand tussen de huidige keuken en de nieuwe hal fungeert (2.127).

1.48 – 1.49 Bij de restauratie in 2009 zijn strodokken aangebracht voor het dichten van de onbeschoten kap van het hoofdgebouw. Deze methode is historisch en wordt genoemd in het bestek van de koetshuis uit 1796. (foto's: Frans Ambagtsheer)

1.50 Recentelijk op traditionele wijze ingeschoten onderkant van deeldeur.

1.3.1 Historiserende ingrepen vanaf 1934 tot heden

Toevoegingen Wittop Koning en Nieuwenhuis: 1.51 en 1.52: lantaarns op hoek en bij achteringang (originele exemplaren waren zeshoekig van vorm, zie foto 1.35). 1.53: detail glas-in-lood raam achterhuis. 1.54: detail glas-in-lood raam. 1.55: luifel boven entree. 1.56: bordenlijst in voormalige gelagkamer. 1.57: gedecoreerde 18de-eeuwse tegels in fornuis dat oorspronkelijk alleen witte tegels (estertjes) bezat.

Toevoegingen uit de jaren vijftig. 1.58: de tot woonhuisentree vermaakte niendeur; de daklijst met druppelmotief is ook overgenomen voor voormalige koetshuis. 1.59: een van de gietijzeren siermuurankers die werd aangebracht ter vervanging van een 'gewone' rechte schieter.

1.60 – 1.63 Foto's van de achterzijde uit de jaren dertig, vergeleken met de huidige situatie. Op de foto boven ontbreekt een van de 32-ruitsvensters (rode stippellijn). Op de foto onder is te zien dat ook het zo authentiek ogende linker raamvenster van de voormalige karnruimte pas later werd geplaats (gele stippellijn). Het zijn zeer getrouwe replica's die zich enkel verraden door de afwezigheid van de houten toognagels, wat duidt op een gespijkerde of gelijmde verbinding in plaats van een pen-en-gatverbinding. (zwartwit foto's: eigenaren)

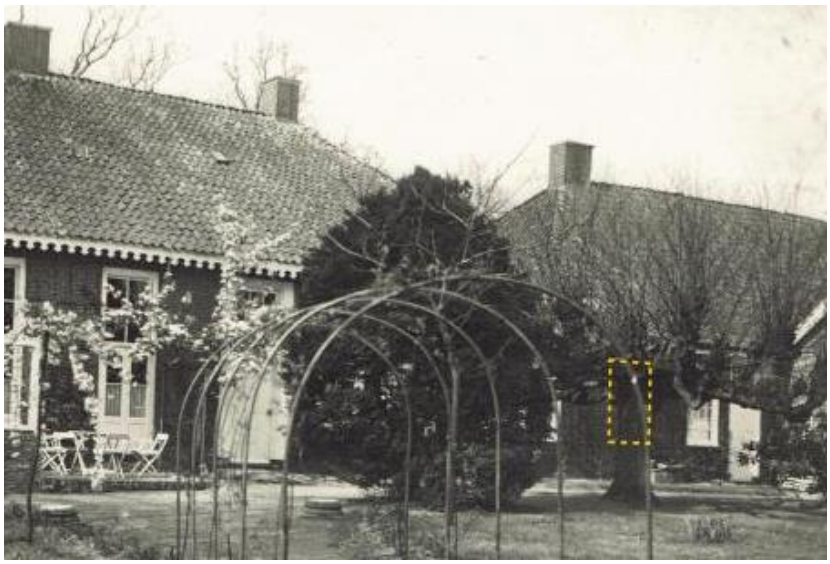

2.Bouwhistorische beschrijving

2.1 Terrein en opzet complex

2.1 De achterzijde van de Groninger Punt: links het hoofdgebouw uit 1736, in het midden het koetshuis uit 1796 met daarin de voormalige karnruimte en rechts de landbouwschuur.

Huize de Groninger Punt staat enigszins schuin op enige meters afstand van de Rijksstraatweg. Gezien vanaf de weg en het fietspad ligt het pand iets verdiept, mede het gevolg van ophoging van het wegdek.

Het L-vormige complex bestaat globaal uit drie tegen elkaar aangebouwde bouwvolumes. Allereerst het rechthoekige hoofdgebouw uit 1736 met schilddak. Hierin bevinden zich ter weerszijde van een doorlopende hal de ruimtes die tot woning van de tolpachter/herbergier dienden of een functie hadden bij het innen van de tol of het ontvangen van gasten.

In het verlengde hiervan staat een iets smallere rechthoekige aanbouw uit 1796. Ook deze is met een schilddak gedekt. In het rechterdeel (gezien vanaf de weg) bevond zich van aanvang een keuken en karnruimte. In de 20ste eeuw werden in dit achterhuis nog enkele kleinere vertrekken met een woonfunctie gerealiseerd. Het linkerdeel bevatte het koetshuis met voorzieningen voor de paarden. Het is herkenbaar aan de grote wagendeuren in de voor- en zijgevel. Achter het koetshuis bevindt zich de landbouwschuur waarvan het dak aan een kant een wolfseind bezit. Deze stamt waarschijnlijk grotendeels uit de tweede helft van de 19de eeuw, maar bevat restanten van een oudere, kleinere stal. De belangrijkste vertrekken in het complex bevinden zich gelijkvloers. Het hoofdgebouw en koetshuis bezitten een zolder, waarin zich enkele 20ste-eeuwse vertrekken bevinden.

Langs de voorkant van het pand ligt een smalle strook klinkerbestrating, waarop een bredere strook van geplaveide veldkeitjes aansluit (2.5). Dit plaveisel eindigt iets ter rechterzijde van het hoofdgebouw bij een baksteensculptuur van een wit paard waarnaast een stalen hek met twee lage, witgeschilderde gemetselde pilaren, elk voorzien van een betonnen bol met een lange smeedijzeren punt.

Rechts van dit hek valt goed te zien dat het huis op een verhoging ligt (2.3). De tuin loopt glooiend af richting de Drentsche Aa, waar de grond steeds drassiger wordt. Richting de beek is een lindenlaantje, aan beide kanten begrenst door water: rechts een smalle sloot als scheiding met de berm van de Rijksstraatweg,

2.2 Keibestrating voor het huis.

2.3 Hek uit de jaren vijftig van de 20ste eeuw.

links een veel bredere sloot. (2.6 en 2.8). Beide eindigen samen met het laantje bij de Drentsche Aa, pal naast de moderne Punterbrug (2.9). De brede sloot is door een dammetje van de beek gescheiden. Waar het laantje eindigt, stond blijkens oude kaarten vroeger een theekoepel. (2.14). Recentelijk is op deze plek een hartvormig bakstenen muurtje opgetrokken.

Ook aan de achterkant is te zien dat het pand op een hoogte ligt. Het perceel loopt geleidelijk af, tot het op het eind met een klein bergje weer oploopt. Achter de perceelsgrenzen is het land lager. Rechts sluit een stuk moerasland aan op de Drentsche Aa. Links heeft vroeger de schans Weerdenbras gelegen (2.11 – 2.12). Bij de voor- en achterdeur van het hoofdgebouw zijn in het plaveisel halfronde, iets verhoogde stoepen gemaakt van gele en rode straatklinkers (2.5). De toegang tot het koetshuisgedeelte heeft een verhoogde gemetselde stoep. Aan de achterzijde bevindt zich een verhoogd terras, afgeschermd door een windkering die aansluit op de hoek van het pand (2.4).

Tegen het complex bevinden zich diverse aanbouwsels, zoals het hek en de sculptuur van Reitsma – die de plek markeert waar vroeger het tolhek stond – een waterput, een gootafvoer en bij de schuur een grote gemetselde plantenbak. Ter weerszijde van de voordeur staan twee natuurstenen basementen van ronde zuilen waarop plantenbakken zijn geplaatst In de berm langs de Rijksstraatweg treffen we nog de gedenksteen aan van de eerste steenlegging in 1824 door Gustaaf Willem Baron van Imhoff (1.17). Het gaat hier niet om de eerste steen voor het pand, maar van de klinkerverharding van de Rijksstraatweg.

2.4 Terras achter het huis. 2.5 Klinkerstoepje met basementen.

2.6 Lindenlaantje. *2.7 De grote beuk.* *2.8 Brede sloot richting huis.*

2.9 De Punterbrug over de Drentsche Aa aan het einde van het lindelaantje. 2.10 De laagte met de tuinkas.

2.11 – 2.12 De tuin achter het huis eindigt in een verhoogde uitstulping omzoomd door geboomte. Links hiervan ligt het terrein van de voormalige schans Weerdenbras, rechts en soort moerasland.

2.2 Interpretatie terrein en complex

Tolhuizen staan meestal pal aan de straat met hun voorgevel evenwijdig aan de weg. Bij het innen van de tol was dat het meest praktisch. Daarom is het opmerkelijk dat de Groninger Punt iets naar achteren ligt en behoorlijk scheef staat ten opzichte van de Rijksstraatweg. De weg noch de Punterbrug zijn intussen verschoven, dus er moet een andere reden voor deze oriëntatie zijn. Mogelijk kunnen we hierin een aanwijzing zien dat bij de bouw van het huis in 1736 rekening is gehouden met reeds bestaande bebouwing of dat er gebruik is gemaakt van funderingen van een voorganger. In een verdiepingsonderzoek zal hier verder op in worden gegaan.

Het huis zal doelbewust op het laatste stukje hooggelegen oever nabij de Punterbrug zijn gebouwd. Het is niet duidelijk of dit een natuurlijke of (deels) door mensenhanden opgeworpen hoogte is. De forse zettingen die er met name in het hoofdgebouw te zien zijn, sluiten dat laatste niet uit, al kunnen natuurlijk ook invloeden van grond- en oppervlaktewater zo dicht bij de beek daarvoor verantwoordelijk zijn. In elk geval is het pand duidelijk op een weinig stabiele ondergrond gebouwd. De gevels zijn waarschijnlijk op staal gefundeerd en die fundering lijkt, voor zover zichtbaar in de kelder, van goede kwaliteit. Toch ontstonden er forse verzakkingen, met name aan de voorkant van het hoofdgebouw. Mogelijk was het pand ooit hoger opgetrokken en heeft het topgevels gehad (zie verder pag. 105). Als dit klopt, zijn deze in de 19de eeuw hoogstwaarschijnlijk afgebroken om ergere verzakkingsproblemen te voorkomen. Het huidige schilddak met zijn lichte constructie was dan een goed alternatief.

De forse monumentale bomen maken duidelijk dat in de tuin en erfaanleg elementen van hoge ouderdom behouden zijn gebleven. In de boomaanplant zijn zowel een 18de-eeuwse lanenaanleg als een tuinaanleg in Engelse landschapsstijl terug te vinden, beide reeds zichtbaar op een kaart uit 1823 (2.14). De lanenaanleg komt het best tot uiting in het lindenlaantje (door de Reitsema's vernieuwd), de landschapsstijl in de enorme beuk die als enige is overgebleven van de vijf onregelmatig geplaatste bomen die te zien zijn op genoemde kaart.

Oud zijn ook de waterpartijen, waarvan in elk geval de brede sloot minimaal uit de 18de eeuw dateert, aangezien deze al te zien is op de Hottingerkaart uit 1794 (1.20). Het lijkt erop dat ze dienst hebben gedaan als visvijvers, maar het kunnen ook relicten zijn van het grachtenstelsel van Weerdenbras en mogelijk was de brede sloot bedoeld om aan te meren. Ook de merkwaardige rondlopende 'bult' aan het einde van het gazon geeft blijkens oude kaarten een eeuwenoude situatie weer, maar de oorsprong is onduidelijk.

De strook van het lindenlaantje is eveneens al op de vroegste kaarten zichtbaar. Het ronde of veelhoekige gebouwtje dat ooit aan het einde van dit laantje stond, zou het zomerhuis kunnen zijn dat in 1831 genoemd wordt bij de verkoop aan Bos, al wijst de ronde plattegrond van het bouwwerkje eerder op een theekoepel. Aangezien in diezelfde acte sprake is van een tuin, appelhoven en visvijvers, wordt duidelijk dat het nuttige hier al vroeg met het aangename werd verenigd. Al deze annexen zullen in deze zelfvoorzienende tijd een functie hebben gehad in de voedselvoorziening van zowel de bewoners als de herberggasten. In de ouderwetse tuinkas (of 'warenhuis') (2.10) leeft die traditie voort.

Bij een herberg zal het buitengebied deels een publieke functie hebben gehad. Op de foto uit ca. 1910 (2.10) lijkt bijvoorbeeld een smeedijzeren tuinset voor het pand te staan – al kan het ook om een fietsenrek of iets dergelijks gaan. Meer zekerheid biedt de passage in *Het Landhuis* (uit 1935): *"Voor de laatste honderd jaar was het (pand) in handen der familie Bosscher, die er een z.g. wrongeltuin exploiteerden en de vaders en grootvaders der tegenwoordige jeugd hebben nog aangename herinneringen aan roeien of visschen langs de Aa, bordjes zure room of diksoepen in de tuin (…)"*. Wat onder een 'wrongeltuin' precies werd verstaan is niet helemaal duidelijk geworden, maar het lijkt te slaan op iets wat we tegenwoordig een 'terrasje' zouden noemen en waar onder meer bepaalde lekkernijen konden worden genuttigd, gemaakt van de wrongel en wei van melk. Denk aan zure room, kwark, kaas en Rivella-achtige drankjes. De

referenties aan roeien en vissen duiden erop dat er bootjes gehuurd konden worden, waarmee ook het vanouds aanwezige botenhuis een plaatsje in de gebruiksgeschiedenis heeft gekregen. Opvallend is verder dat bij alle historiserende aanpassingen in en na 1935 de keitjesbestrating en het klinkerstraatje aan de voorzijde van het pand nog oorspronkelijk lijken te zijn – zij zijn zichtbaar op de oudste foto – al kan het bijna niet anders dat voor leidingen en dergelijke de zaak nu en dan is opengelegd. Het klinkerstoepje aan de achterzijde is mogelijk door Wittop Koning aangelegd. Aanwijzingen voor de bestrating komen voor op een van zijn bouwtekeningen.

Het is onduidelijk of de twee basementen door Bos in de jaren dertig ter versiering zijn geplaatst of een relatie met het huis hebben gehad. Op een vooroorlogse foto staan deze objecten in de tuin achter het huis (1.63). De gedenksteen uit 1824 lag destijds op een sokkel (1.47).

2.13 De Punt op Google Earth.

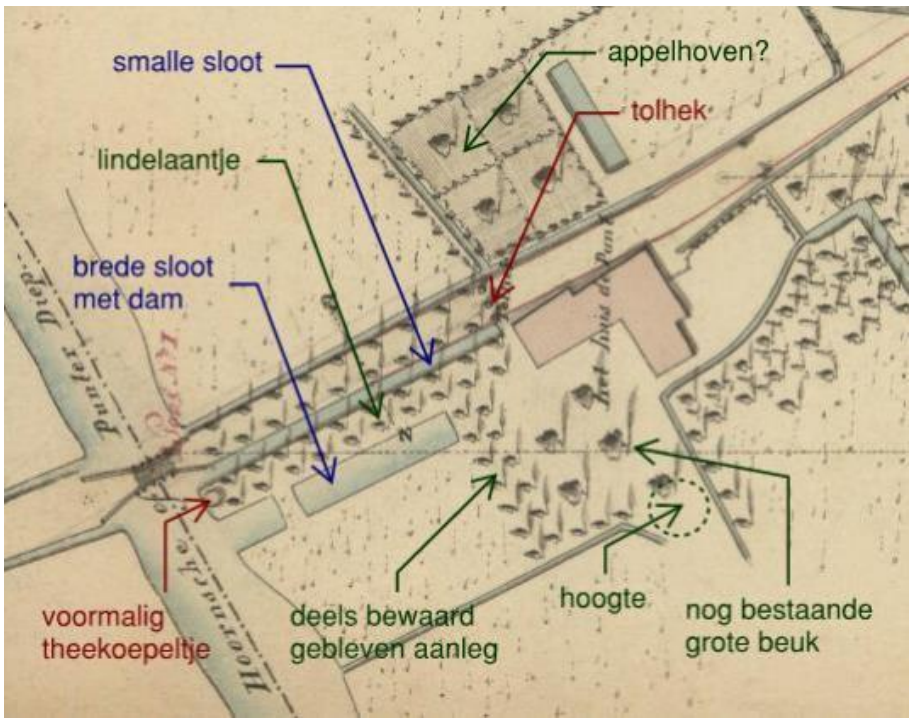

2.14 Tuin- en erfaanleg op detail van kaart uit 1823. Duidelijk zijn het lindenlaantje en de haaks daarop aangeplante dubbele bomenrij te onderscheiden, alsook vijf forse bomen, waarvan de nog bestaande beuk er één moet zijn.

2.3 Beschrijving exterieur hoofdgebouw

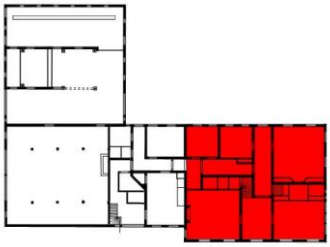

2.3.1 Gevels en metselwerk

Het hoofdgebouw telt inclusief de zolder twee bouwlagen. Het heeft een rechthoekig grondvlak van circa 17,8 x 14,7 meter. De hoogte van de muren bedraagt circa 4.70 vanaf het maaiveld. Ze zijn uitgevoerd in steens metselwerk van paarsrode baksteen. Het baksteenformaat bedraagt gemiddeld 19,5 x 9,5 x 4,2 cm bij een tienlagenmaat van ca. 53 cm. Iets tussen een Friese drieling en Vechtformaat in. Aan de voorkant is de gevel tot vensterhoogte voorzien van een witgekalkte laag.

Het metselwerk is uitgevoerd in kruisverband, met uitzondering van een vrij groot vlak aan de rechterzijgevel tussen het derde en vierde raam. Daar is een halfsteens verband toegepast, zonder dat de muur hier daadwerkelijk een dikte van een halve steen heeft (2.15).

In het hoekverband van de buitenmuren is gebruik gemaakt van klezoren (2.16); bij de vensteropeningen komen ook klezoren voor, maar hier zijn ze niet geplaatst vóór een kop, zoals gebruikelijk, maar helemaal op het uiteinde (2.17). Het gebruik is niet consequent; geregeld duiken combinaties van klezoren en drieklezoren op (2.18).

In het platvolle voegwerk valt op diverse plaatsen een dagstreep waar te nemen, een doorlopende lijn die de metselaar trok met zijn 'dagge'. Op andere plekken lijkt de muur al tamelijk lang geleden opnieuw te zijn ingevoegd. Hier en daar zijn er herstellingen met afwijkend voegwerk.

Op de meeste plaatsen is het metselwerk van de voor- en zijgevel tot ongeveer de bovenkant van de vensters vrij homogeen, al lijkt er een miniem kleurverschil te zijn tussen de linker- en rechterzijde van de rechterzijmuur (2.50). Slechts hier en daar zijn er kleine naden of herstelwerk te zien, het meest duidelijk tussen het linker en rechterdeel van de zijmuur (2.19 en 2.21). Opvallend is dat ter linkerzijde van deze herstelling de muur aanzienlijk is verzakt ten opzichte van het stabiel gebleven rechterdeel (2.50). In dit deel is ook een karakteristieke 'varkenslaag' aanwezig, die laat zien dat er al tijdens de bouw in hoogte gecompenseerd moest worden (2.20). Opmerkelijk genoeg laat de hoek die zichtbaar is van de linkerzijmuur (met het smalle venster) juist een sterke verzakking in tegenovergestelde richting zien, dus naar binnen toe (2.22).

Voor alle gevels geldt dat het metselwerk in pakweg de laatste tien lagen veel diversiteit en wijzigingen laat zien. Geregeld zijn er andersoortige stenen gebruikt. Het best is dat zichtbaar aan de zijgevel tussen het eerste en tweede venster waar een stuk of twaalf lagen met een 'rodere' baksteen zijn opgetrokken (2.24). De strekse bogen (ook wel hanenkammen genoemd) boven de kozijnen bestaan vaak (deels) uit afwijkende stenen (2.25, 2.28 en 2.29). In een

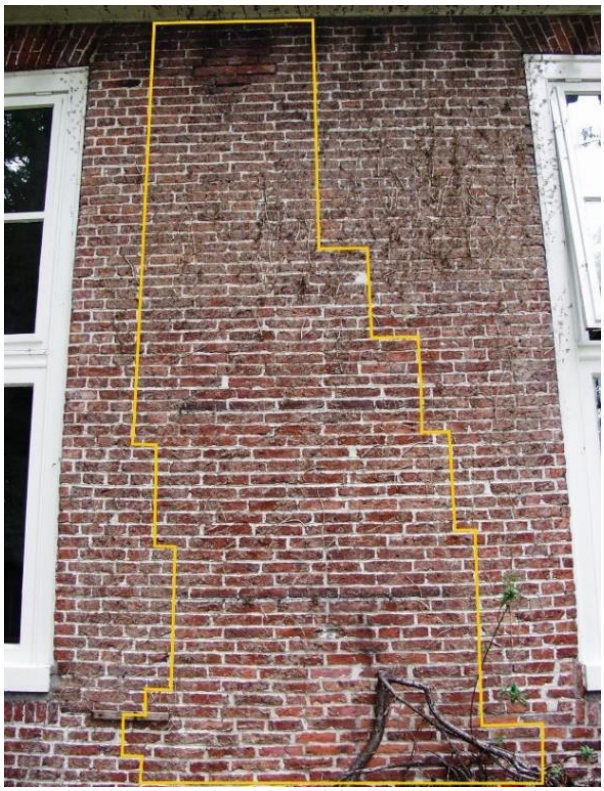

2.15 Halfsteens metselverband in zijmuur.

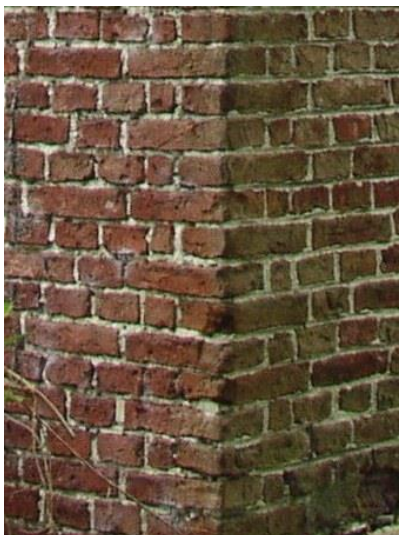
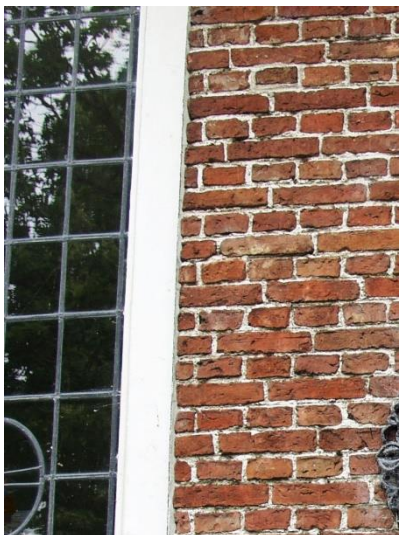

2.16 – 2.18 Late toepassing van klezoren (een kwart baksteen of een door de lengte gehalveerde baksteen) in het hoekverband (links) en bij vensteropeningen. Bij sommige vensters zijn tevens drieklezoren (driekwart van een baksteen) gebruikt. In 1736 was het gebruik van enkel drieklezoren al lang gebruikelijk.

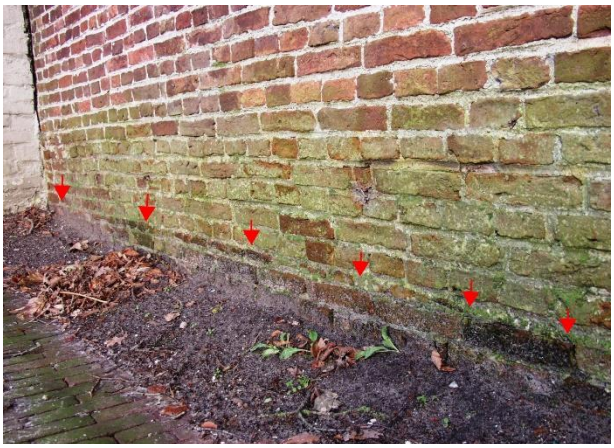

2.19 De zijgevel is ter linkerzijde van het kelderraampje sterk verzakt, wat kan duiden op een jongere fundering, die in tegenstelling tot het gedeelte rechts ervan nog niet was gezet. 2.20 Ook de 'varkenslaag' vertelt dat het metselwerk al tijdens het optrekken van de fundering gecompenseerd moest worden.

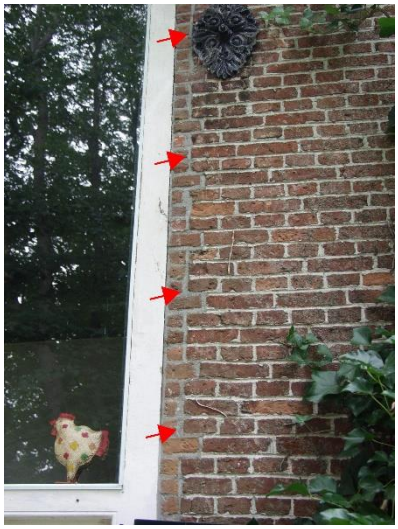

2.21 Ook boven het ingeboete metselwerk dat te zien is op foto 2.19 bevindt zich een bouwnaad, al kan het hier ook gaan om een opgevulde kier tussen muur en kozijn. 2.22 De rechter zijgevel verzakt tegenovergesteld. 2.23 Achtergevel: slordig en bijgehakt metselwerk rechts van de achterste entree.

aantal gevallen – onder meer boven het bovenlicht van de entree – sluiten ze zeer slecht op de kozijnen aan (2.26). Ook aan de zijkanten van sommige vensters zijn enorme kieren tussen hout en baksteen ontstaan, die met portlandcement zijn opgevuld (2.27). Aan de voorgevel wordt het zicht op de bovenste metsellagen onttrokken door een gevelplank. Ter hoogte van die plank zijn rechts van de entree een drietal gekrulde muurankers zichtbaar. De twee vensters in dit gevelvlak bezitten in plaats van een strekse boog een simpele enkele rollaag (2.31).

Opvallend is het totaal ontbreken van een strekse boog of rollaag boven het kozijn van de achterste entree. De zolderbalk van de achterliggende halpartij is hier open en bloot en zonder muuranker in de muur opgelegd (2.32). In de achtermuur zijn overigens nergens de schieters van muurankers zichtbaar, terwijl de veren van de ankers binnen wel zichtbaar zijn.

Slordig metselwerk is verder te zien rond de vier 32-ruits vensters (2.33 – 2.34) en de entreepartij in de achtergevel (2.23). Zowel bij veel koppen- als strekkenlagen eindigt de dagkant op een bijgehakte halve steen, een klezoor of zelfs een baksteenschilfer. Iets dergelijks is het geval aan de onderkant van de twee linkervensters van de achtergevel (met tuindeuren en 4-ruits bovenlicht). Op sommige plaatsten is te zien dat ter hoogte van de verdekte oren van de vensters, stenen zijn ingeboet (2.34).

Naast het genoemde weinig consequente gebruik van klezoren en drieklezoren zijn in de afwerkingen rond de vensters nog meer verschillen zichtbaar. Zo bezitten de vensters in de voorgevel een rollaag onder de onderdorpel, al dan niet voorzien van een compenserende varkenslaag (2.36). Datzelfde geldt voor vensters drie en vier in de rechterzijmuur en het smallere venster in de linkerzijmuur. Maar bij de twee eerste vensters van de rechterzijmuur ontbreekt deze laag en ook onder de vensters in de achtergevel zijn rollagen afwezig (2.37).

2.24 Zijgevel: rodere baksteen in bovenste lagen.

2.25 Voorgevel: strekse boog met verschillende bakstenen en voegwerk.

2.26 Voorgevel: vervormde strekse boog boven de entree.

2.27 Voorgevel: met cement gedichte naad.

2.28 – 2.29 Achtergevel: rommelig metselwerk, onder meer boven het eerste en tweede 32-ruits venster verraadt stevige aanpassingen bovenin de gevel.

2.30 Achtergevel: herstelwerk links boven achterste entree.

2.31 Voorgevel, rechterzijde: gekruld muuranker en enkelvoudige rollaag boven venster.

2.32 Achtergevel: onbeschermde en niet verankerde balkkop boven de achterste entree. Ook ontbreekt een rollaag boven het kozijn.

2.33 Achtergevel: de dagkanten van de 32-ruits vensters en de entree zijn zeer onregelmatig en bevatten bijgewerkte stenen met een omvang kleiner dan een klezoor.

2.34 Bij alle 32-ruits vensters zijn ter hoogte van de achter het metselwerk verscholen 'oren' van de onder- en bovendorpels en de raamkalven extra duidelijk beschadigingen en/of inboetingen te zien.

2.35 De dagkanten van de twee linker vensters in de achtergevel tonen een veel gaver beeld..

2.36 – 2.37 De vensters aan de straatkant hebben een geprofileerde onderdorpel, de overige niet. Samen met twee vensters in de zijgevel bezitten ze bovendien een rollaag onder de onderdorpel, die bij de overige vensters ontbreekt.

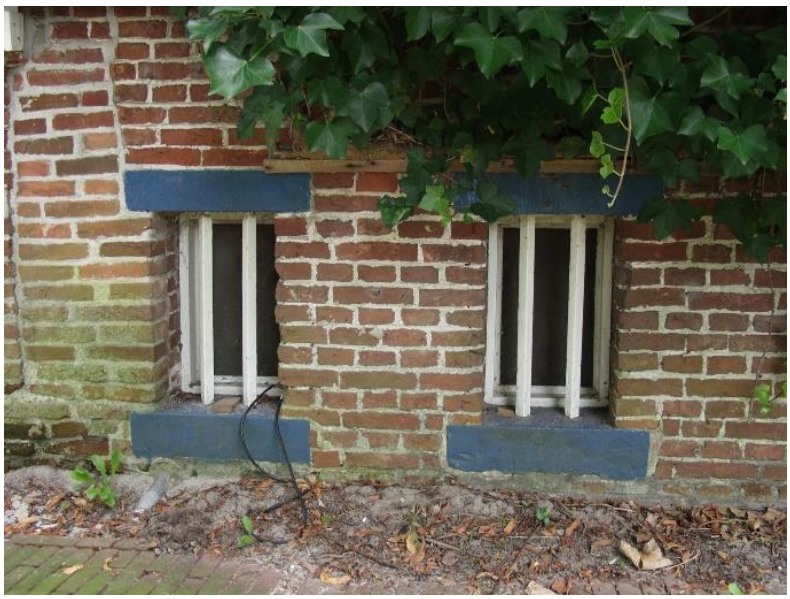

2.38 Keldervenstertjes met diefijzers. 2.39 Het profiel van het ingezette kozijnstuk is smaller dan dat van het oorspronkelijke kozijn.

2.3.2 Raamvensters

Op maaiveldniveau bevinden zich twee keldervenstertjes halverwege de rechterzijgevel (2.38). Ze hebben elk twee diefijzers, gezet in een natuurstenen onder- en bovendorpel. Door de blauwe verf, valt de natuursteensoort niet uit te maken. De achterliggende houten kozijntjes hebben enkelruits raampjes die niet (meer?) geopend kunnen worden.

De vier grote vensters in de voorgevel en de twee linker exemplaren in de rechterzijgevel hebben boven het laaggeplaatste kalf een hoog opgaand bovenlicht dat is voorzien van glas-in-lood, met enkele gebrandschilderde voorstellingen. Onder het kalf bevinden zich twee draairaampjes zonder roedeverdeling. Ze kunnen van buiten afgesloten worden met houten luikjes (2.37). Op diverse plaatsen is te zien dat de kozijnen aan de onderkant zijn aangepast (2.39).

De vensters nummer drie en vier van de rechterzijgevel waren van hetzelfde type. Maar deze zijn vervangen door moderne exemplaren met een 4-ruits klapraam bovenin en een raamhelft zonder roedeverdeling onderin (0.6).

Aan de straatkant zijn de vensters in het bezit van geprofileerde onderdorpels, bij de overige ontbreken die (2.36 – 2.37). Ook zijn de vensters in de voorgevel iets breder (het verschil is één rij glas-in-loodruitjes). Het nog iets smallere venster in het kleine stukje dat zichtbaar is van de linkerzijgevel, heeft onderin één raam en één luikje, waardoor het vanuit de verte iets wegheeft van een kloostervenster. Het kozijn is vanwege de verzakking van de muur sterk vervormd (2.22). Bovenin is die afwijking ter wille van het glas-in-lood iets gecompenseerd met een inzetstuk.

Tussen het eerste en tweede venster van de zijgevel bevindt zich de trapeziumvormige lichtopening die hier in 1935 is gemaakt (2.40). Deze is voorzien van vensterglas in een eikenhouten sponning en heeft rondom een gemetselde rollaag, waarachter blijkens een oude bouwtekening een betonconstructie schuilgaat. Binnen kreeg het een vensterbank van gepolijst hardsteen.

De achtergevel telt zes raamvensters. De twee exemplaren met 4-ruits bovenlicht, links van de achteringang, zijn verlengd tot openslaande tuindeuren. De smalle deurtjes hebben bovenin een ruit en onderin een paneel.

De vier vensters rechts van de achteringang hebben een 32-ruits indeling. Ze zijn iets kleiner dan de ramen in de voorgevel (dagmaat ca. 100 x 255 cm versus 117 x 280 cm). Drie bezitten onder een schuifraam met 16 ruitjes, een vast kalf met een vergelijkbar profiel als de linker vensters alsmede een bovenlicht met opnieuw 16 ruitjes. Een van de vier vensters heeft onder echter een

2.40 Het trapeziumvormige raam uit 1934. 2.41 Goed is hier het vaste kalf te zien dat zo typerend is voor vroege schuiframen.

vast raam en boven een uitzetraam. Dit exemplaar is van later datum. Het was nog niet aanwezig op de foto 1.60. Alle vier zijn aan de onderste helft voorzien van luiken.

2.3.3. Entreepartijen

De centrale entreepartij van het hoofdgebouw heeft een monumentaal voorkomen met een robuuste, vaste houten luifel. Deze wordt op z'n plek gehouden door houten sleutelstukken en smeedijzeren hangstangen. De luifel is bovenop bekleed met lood en voor de regenwaterafvoer zijn twee regenpijpen aangebracht. Erboven prijkt een bovenlicht met een strikvormige indeling. Op het middelste oogvormige ruitje staat in gouden letters 'Huize de Groninger Punt' (2.42).

Het kwartrond geprofileerde kozijn rust op natuurstenen neuten en een dito onderdorpel. Rechts vertoont het koppen van metalen bouten die samenhangen met de duimen voor de gehengen aan de binnenzijde. Ter hoogte van het bovenlicht zijn in het kozijn een smeedijzeren haak en oog zichtbaar (2.44).

De deur telt acht panelen en is in tweeën gedeeld, zoals een boerderijdeur. Verticaal loopt door het midden een profiellijstje waardoor de suggestie ontstaat dat de deur uit linker en rechter deurdelen bestaat, wat niet het geval is. De onderste helft bezit een geprofileerde weldorpel. De deur heeft oud smeedijzeren hang- en sluitwerk alsmede een (moderne) deurklopper. Met een ouderwetse trekbel kan de bezoeker zijn komst kenbaar maken. De voordeur oogt van buiten als een paneeldeur, maar is aan de binnenkant betimmerd met robuuste horizontale delen (2.65). Daaraan zijn vier zware gehengen bevestigd.

De achterste entree is smaller dan de voorste maar heeft eveneens een statig voorkomen (2.43). Het venster heeft een betonnen of met cement aangesmeerde onderdorpel en blauw geschilderde natuurstenen basementen. Deze hebben een bloemmotief in een verdiept veld, met inzwenkende kwartronde hoeken (2.47). Boven de basementen bevindt zich een strak architraaf zonder profiel. Feitelijk is het niet meer dan een brede plank, die het achterliggende kozijn grotendeels aan het zicht onttrekt. Het kozijn heeft een geprofileerd kalf en een 9-ruits bovenlicht. Voor dit raam is op een sierlijk gesneden plank een metalen lantaarn bevestigd. Onder een speciaal mini-afdakje hangt een deurbel (2.46). Het afdakje is reeds aanwezig op foto 1.60.

De deur zelf is een paneeldeur, met één getoogd paneel. De onderkant heeft een geprofileerde waterlijst. Ook deze deur bezit aan de binnenzijde horizontale delen en fraai hang- en sluitwerk, waaronder een klinkstel met een fraaie smeedijzeren handgreep (2.44).

2.42 – 2.43 De voorste en achterste entree.

2.44 Onder de luifelbevestiging uit de jaren dertig zit een voorganger in de vorm van een fraai gesmeed oog.
2.45 Smeedijzeren deurgreep achterdeur.
2.46 Het afdakje boven de bel staat reeds op foto's uit 1935.
2.77 De fraaie natuurstenen basementen lijken bij een chiquere deurlijst te horen dan de huidige effen plank.

2.3.4 Dak

Het hoofdgebouw heeft een schilddak met een erg flauwe helling (2.48). Het is gedekt met geglazuurde zwartblauwe holle pannen. De nok reikt tot ongeveer 9 meter. Het dak bezit een forse overstek met rondom een witgeschilderde, gesneden houten daklijst met repeterend druppelmotief. Op beide uiteinden van de nok bevinden zich schoorsteen, waarvan er één nog operationeel is .Deze bezit de eerder genoemde koperen windwijzer met het wapen van de stad Groningen. Aan de achterkant hebben zich tot recentelijk nog twee schoorstenen bevonden (2.49), waarvan er bij één binnen nog restanten bewaard zijn gebleven (2.211).

.

2.48 Dak hoofdgebouw met windvaan op schoorsteen.

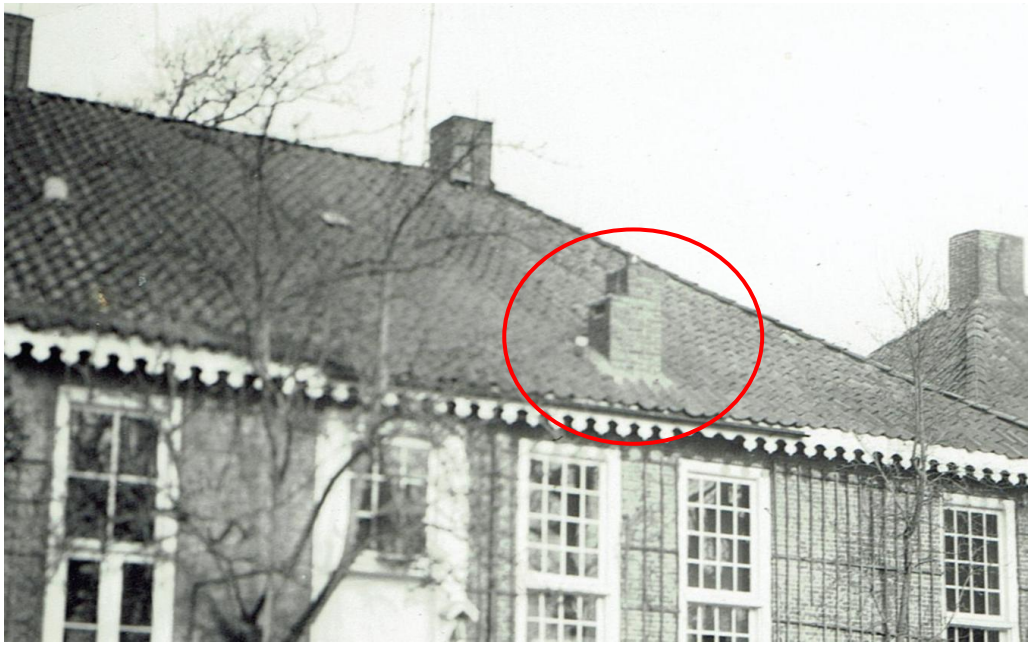

2.49 verdwenen schoorstenen. achterzijde.

2.4 Interpretatie exterieur hoofdgebouw

2.4.1 Interpretatie gevels en metselwerk

Het gebruik van de paarsrode bakstenen is opvallend in een regio waar de oranjerode 'Groningse' baksteen overheerst. Ook het kleine formaat is wat minder gebruikelijk op het Groningse platteland, waar men anders dan in de rest van Nederland lang bleef vasthouden aan forsere baksteenformaten. De keuze voor het gebruik van deze kleinere steen kan te verklaren zijn uit de supervisie die de stad Groningen had over de bouw. Daar werden, met name bij de wat rijkere bouwwerken, kleine baksteenformaten wel regelmatig toegepast.

De metselwijze met een (klis)klezoor in hoeken en dagkanten (2.16 – 2.18) is voor 1736 erg ouderwets. Vanaf de late 17de eeuw waren hoek- en vensterafwerkingen met een drieklezoor gebruikelijk. Weliswaar komt de drieklezoor bij de Groninger Punt rondom de vensteropeningen ook voor maar dan meestal om en om met een klezoor op het uiteinde – een metselwijze die tegenwoordig vaak als foutief wordt beschouwd maar die in het verleden niettemin geregeld werd toegepast. Mogelijk is in de streek rondom Groningen het gebruik van klezoren langer in zwang gebleven. Of we hebben te maken met het product van een metselaar op leeftijd, die naar oude gewoonte bleef werken.

Waarom naar een halfsteensverband werd overgegaan in een deel van de zijmuur (2.15) is niet duidelijk. Weliswaar heeft hier een haardplaats met schoorsteenmantel gezeten, maar aangezien daarvoor voor zover na te gaan geen nissen of uitsparingen zijn gemaakt, vormt dat geen verklaring voor de andere metselwijze . Tussen het eerste en tweede raam, ter plekke van het huidige trapeziumvormige raam, bevond zich eveneens een haardpartij. Maar in dit gevelvlak is – althans in het deel wat er nog van over is – geen halfsteens verband te bekennen.

Bij de zijgevel is het zeer verleidelijk in de bouwnaad ter hoogte van de keldervenstertjes (2.19) en de herstelwerkzaamheden rechts van het tweede venster (2.21) een bouwfase te zien. De naad loopt immers van onder tot boven, ter linkerzijde ervan is de muur sterk verzakt en er lijkt een klein kleurverschil in de baksteen aanwezig (2.50). Toch kan deze conclusie niet zomaar worden getrokken. Aan de binnenkant correspondeert de naad niet met de scheidingsmuur tussen de voor- en achterkamer, die verder naar achteren ligt, maar met de keldermuur. De inboetingen ter hoogte boven het keldervenstertje en ter rechterzijde van het grote raamvenster (2.19 en 2.21) kunnen ook noodzakelijk zijn geweest ter compensatie van de toegenomen verzakking. Bovendien is het (roestende?) muuranker en mogelijk ook de balkkop van de achtergelegen beschotwand hier in de vijftiger jaren verwijderd, waartoe waarschijnlijk een gat in de gevel is gemaakt. Het kleurverschil in de bakstenen kan gezichtsbedrog zijn, want het gedeelte boven het 20ste-eeuwse glasraam is hersteld en opnieuw ingevoegd.

Een sterkere aanwijzing dat we hier toch met een bouwfase te maken kunnen hebben, is echter de verzakking. Die treedt nadrukkelijk op, feitelijk bij de hele voorkant van het huis (2.19 en 2.50). Het betreft een vrij klassiek verzakkingspatroon dat vaak duidt op een later gefundeerd gevelvlak; anders dan de bestaande fundering moest de nieuwe muur nog op de inklinkende ondergrond stabiliseren, waardoor deze als het ware van het oudere deel 'wegzakte'. Op een erg slappe bodem leverde dat soms al tijdens de bouw problemen op. En dat was hier blijkbaar het geval, getuige de varkenslaag (2.20) waarmee de metselaar de verzakking trachtte te verhelpen.[95]

De achtergevel laat veel bijgehakte bakstenen zien in de dagkanten van de vensteropeningen. Bij het eerste en tweede venster is de oorzaak daarvan duidelijk: om te kunnen dienen als openslaande 'tuindeuren' werden ze naar beneden toe verlengd, waarbij het benodigde uitbreekwerk uiteraard zijn sporen heeft achtergelaten.

Het hakwerk rondom de vier 32-ruitsschuifvensters duidt echter op iets heel anders: hier zijn zeer waarschijnlijk kozijnen in een reeds bestaande muur ingezet. Van het

2.50 Het omkaderde gevelvlak is sterk verzakt ten opzichte van het redelijk stabiele rechterdeel.

derde venster is dit zeker: het is een replica uit de tweede helft van de 20ste eeuw. Deze werd geplaatst op een plek waar nooit een venster zat (1.61). Maar de overige drie zijn oud. Ze behoren met hun vaste kalf en bol geprofileerde raamroeden tot een vroeg type schuifraam. Qua datering passen ze heel goed in het bouwjaar 1736. En toch wordt uit het metselwerk duidelijk dat ze hier niet van meet af aan hebben gezeten. Behalve aan het hakwerk is dat te zien aan de inboetingen op de plaatsen waar zich de voor het oog verborgen 'oren' van het kozijn bevinden (de in de muur doorlopende smallere uiteindes van de dorpels en het raamkalf) (2.34).

Globaal zijn daarvoor drie mogelijkheden:

- De kozijnen zijn kort na 1736 geplaatst, bijvoorbeeld ter vervanging van vensters die om een of andere reden niet voldeden.
- Het gaat om herplaatste ramen, bijvoorbeeld afkomstig uit de zijkant van het pand, waar zij hun functie verloren toen daar in 1796 een koetshuis tegenaan werd gebouwd.
- De vensters zijn wél in 1736 geplaatst, maar in een reeds bestaande muur. In dat geval is dit deel van het huis ouder.

Helaas is voor geen van deze drie scenario's keihard bewijs te vinden. Voor de laatste optie, namelijk dat het huidige pand uit 1736 deels ouder muurwerk bezit, zijn echter wel indirecte aanwijzingen aanwezig. We komen er later op terug. Overigens zijn ook in het metselwerk rechts van de achteringang sporen te vinden die op een latere plaatsing kunnen wijzen (2.23).

Het is duidelijk dat het schilddak met overstek niet in de 18de thuishoort. Deze past in de 19de-eeuw, toen het mode was om geveltoppen te verwijderen, gevels strak te trekken en verschillende bouwvolumes onder één dak te brengen. Het aangepaste metselwerk bovenin de gevels duidt er dan ook op dat de gevelbeëindiging van het pand ooit anders is geweest. Zo is het constructief gezien wat overdreven om zo hoog in de gevel nog strekse bogen (of hanenkammen) aan te brengen. Zo'n extra stevige rollaag had immers tot doel de druk van het gewicht boven de vensters te laten afvloeien naar de zijkanten. Dat voorkwam een te zware belasting van het kozijn. Maar met hooguit tien bovenliggende lagen metselwerk was die druk minimaal en had een simpele rollaag volstaan. Twee vensters in de voorgevel bezitten inderdaad zulke rollagen (2.31), maar ook die wekken de indruk later te zijn aangebracht.

De strekse bogen zijn hier en daar zelfs averechts gaan werken; ze verhinderden dat de lagen boven de kozijnen geleidelijk met de rest van de muur mee konden zakken. Dit verklaart de extreme vervormingen van het metselwerk in de top, bijvoorbeeld boven het bovenlicht van de hoofdentree (2.26).

Wel kan het zijn dat de strekse bogen om esthetische redenen zijn aangebracht. Die functie vervullen ze dan in elk geval niet meer sinds ze vrijwel aan het zicht worden onttrokken door het dakoverstek met gedecoreerde daklijst. Een andere verklaring is dat het pand een hoger opgetrokken zolderverdieping heeft gehad. Mogelijk heeft het pand aan de zijkanten topgevels of zelfs een volledig opgemetselde verdieping gehad (zie verder pag. 106).

Opmerkelijk zijn verder de verschillen in de oplegging van de zolderbalken. Alleen aan de rechtervoorkant is dat gebeurd met gebruikmaking van zichtbare muurankers (2.34). De sierkrullen aan de schieters verraden dat het om 18de-eeuwse exemplaren gaat, maar aangezien ook hier het metselwerk is aangepast, kunnen ze later zijn hergebruikt.

Hoe de situatie linksvoor is, valt door het verlaagde plafond van de gelagkamer niet te achterhalen. Aan de achterkant zijn de balken wel degelijk voorzien van muurankers, getuige de veren die aan de balken genageld zijn, maar buiten is daarvan niets te merken. Mogelijk zijn de stroppen bij het veranderen van de geveltop afgezaagd. Of het gaat hier om blindankers. De veren zien er ook heel anders uit (korter) dan die aan de rechtervoorzijde. In een van de binnenmuren is merkwaardig genoeg wél gebruik gemaakt van muurankers met een schieter – iets wat je aan een buitenmuur zou verwachten (2.123). Waarom de 15 meter lange gangbalk boven de achteringang een anker mist en open en bloot in de muur is opgelegd, is vooralsnog een raadsel. Het is de langste zolderbalk van het hele pand, die naar verhouding de meeste werking heeft; als er één balk een anker verdient, dan is het juist deze. Het is vrijwel ondenkbaar dat de bouwlieden zich daar destijds niet van bewust waren.

2.4.2. Interpretatie raamvensters

Wittop Koning transformeerde de raamvensters in de voor- en zijgevels tot een soort fantasieramen uit de Gouden Eeuw. Van een afstand zien ze eruit als kruiskozijnen, hoewel een middenstijl ontbreekt. Het lijkt erop dat de architect met zo veel mogelijk glas-in-lood een zo'n authentiek mogelijke belevening wilde creëren. In werkelijkheid waren bovenlichten nooit zo gigantisch ten opzicht van de ramen onderin. Al kan het natuurlijk zijn dat de architect een uitzonderlijk exemplaar als voorbeeld heeft genomen. De inspiratie voor het glas-in-lood zelf kwam ongetwijfeld van 17de-eeuwse voorbeelden of anders van een van de vele laat 19de-eeuwse en vroeg 20ste-eeuwse historiserende restauraties, zoals van het Amsterdamse Korenmetershuis (2.51 – 2-53)[96]. Wel komen bij de Wittop Koning-ramen de loodstrippen bovenin bijeen in een complexer patroon dan gebruikelijk.

Aanvankelijk ontbraken de gebrandschilderde tafereeltjes in de ramen van de gelagkamer en de keuken. Ze zijn niet zichtbaar op de tekeningen van de architect (1.32) en evenmin op foto 1.33. Enkele van deze stukjes glas lijken een hoge ouderdom te hebben (2.53), in andere gevallen betreft het 'kitsch'.

2.51 – 2.53 Glas-in-loodramen van De Punt, het Korenmetershuis te Amsterdam (Foto: G.J. Dukker, RCE) en bij het straatje van Vermeer.

2.54 – 2.55 Het smalle venster op de hoek oogde rond 1910 heel anders dan tegenwoordig. Het staat ook minder scheef.

Het blijft grotendeels gissen hoe de raamindeling was voor de verbouwing in de jaren dertig. Op de enige bekende foto van voor die tijd is alleen het smalle raam op de hoek zichtbaar, dat toen een 3-ruits indeling had. Het kalf of de wisseldorpel van het schuifraam – dat is niet goed te zien – zat een stuk hoger (2.54 – 2.55).

Ook van het rechter raam in de zijgevel is bekend hoe het eruit zag, omdat het gedeeltelijk is afgebeeld op een bouwtekening van Wittop Koning uit februari 1935 (2.56). Het had een 8-ruits indeling – vier onder en vier boven – met zo te zien een wisseldorpel. Een indeling die thuishoort in het empiretijdperk tussen pakweg 1790 en 1820, al moet die datering vanwege het ontbreken van een verbrede middenstijl mogelijk wat later in de 19de eeuw geplaatst worden.

Het zou goed kunnen dat meer vensters er vóór de historiserende ingreep zo hebben uitgezien, aangezien ook twee exemplaren in de achtergevel nog 4-ruits bovenlichten bezitten (2.35). Het toeval wil dat ook de twee huidige noodvensters in de zijgevel recentelijk van deze indeling zijn voorzien, waarmee ze de historische raamindeling feitelijk beter weergeven dan de glas-in-lood exemplaren die zij tijdelijk vervangen.

Veel wijst erop dat de oorspronkelijke kozijnen bij de glas-in-loodtransformatie grotendeels behouden zijn gebleven. Dat blijkt om te beginnen uit de aanwijzingen in de tekeningen van de architect zelf, waar sprake is van het 'opkappen' van sponningen in het bestaande kozijnhout en van profilering van de nieuwe

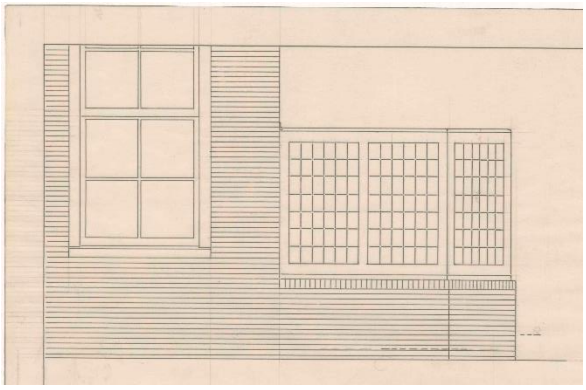

2.56 detail van bouwtekening Wittop Koning voor het windscherm (nog met glas-in-lood) met links het deels zichtbare 8-ruits venster op de hoek. De twee bovenste ruiten zijn met potlood nauwelijks zichtbaar in de kantlijn

gedeeltes 'als bestaand'. Het gaat dan om een kwartrond profiel, vergelijkbaar met dat van de 32-ruitsvensters in de achtergevel. Maar het duidelijkste bewijs vormen de pen-en-gatverbindingen in de kozijnen, die bij 20ste-eeuwse restauraties meestal achterwege bleven. In het scheve smalle venster in de hoek is bovenin een correctie te zien in het kozijn om het glas-in-lood passend te kunnen maken, wat er eveneens op duidt dat het oude kozijn hier is blijven zitten (2.57). De verzakking is in de tussentijd overigens flink verergerd.

Naden onder het schilderwerk geven aan dat op diverse plaatsen de onderste delen van de stijlen en ook sommige onderdorpels zijn vervangen. Het is niet gezegd dat dit gebeurd is onder Wittop Koning. Zijn tekeningen suggereren dat de onderdorpels reeds vóór zijn aanpassingen hun huidige uiterlijk hadden. De verlaagde kalven moeten uiteraard wel later zijn toegevoegd.

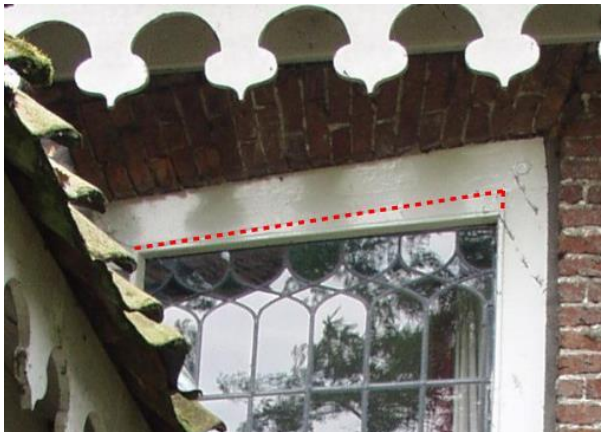

2.57 Passtuk in scheve kozijn op de hoek.

Hoewel veel er dus op wijst dat de Wittop Koning-raamindeling is gerealiseerd binnen bestaande kozijncontouren, valt wel op hoe ruim sommige exemplaren binnen hun vensteropening staan (2.27). Omdat de kieren met portlandmortel zijn dichtgesmeerd, valt echter niet te achterhalen in hoeverre dit het gevolg is van gevelverzakkingen dan wel van eventuele herplaatsing van de kozijnen.

De hoge vensters met 32-ruits indeling en een schuiframen zijn in het bezit van een kalf, een vaste tussendorpel die nog herinnert aan het kruiskozijn. Dit type behoort tot de oudste categorie schuifraamvensters.[97] Daar past een datering van rond 1736 uitstekend bij. Maar zoals eerder opgemerkt, de kozijnen zijn vrijwel zeker in een bestaande muur geplaatst, waardoor de mogelijkheid bestaat dat dit deel van de achtergevel bij een oudere bouwfase behoort.[98]

2.4.3 Interpretatie entreepartijen

Het hoofdgebouw bezit ter weerszijde van de centrale hal twee entreepartijen, die beide voor een huis op het platteland nogal nadrukkelijk aanwezig zijn. Wel zijn ze zeer verschillend. De ingang aan de straatkant heeft met zijn brede deur, luifel en opvallende bovenlicht een stoer en voornaam voorkomen. De achteringang oogt met zijn sierlijk getoogde paneeldeur in Lodewijk XIV-stijl, bebloemde basementen en 'luchte' ofwel lantaarn[99] echter veel chiquer en vriendelijker. Moest hiermee het verschil tot uitdrukking komen tussen het voorste tol- en kroeggedeelte en het huiselijke achtergedeelte? Of stammen de entreepartijen gewoon uit andere perioden? Hoe dan ook is het de vraag of we hier wel mogen spreken van een achteringang en dit niet gewoon een tweede hoofdingang was.

Zo is het opvallend dat de achterste entree een architraaf ofwel lijstpartij bezit, in tegenstelling tot de entree aan de straatkant. Weliswaar is de vormgeving van die lijst erg sober, maar gezien de fraaie basementen ligt het voor de hand dat zich hier ooit een stijlvol bewerkt exemplaar heeft bevonden (2.58 – 2.59).

Aan de entreepartij aan de voorkant is natuurlijk wel het nodige veranderd. Zo is de luifel niet

2.58 – 2.59 Het is heel goed mogelijk dat de achterste entree ooit voorzien is geweest van pilasters en een kroonlijst, zoals dat bijvoorbeeld het geval is bij de entreepartij uit 1729 van het pand Noorderhaven 23 te Groningen.

origineel maar aangebracht in de jaren dertig. Dat er eerder ook een luifel moet hebben gezeten, bewijst echter het smeedijzeren oog waar een luifelhouders aan bevestigd zal zijn geweest (2.44). Ook het bovenlicht zal niet uit 1736 dateren – exemplaren uit die tijd waren doorgaans veel krulleriger. Het strikvormige maalkruis en de sierlijke, maar strakke lijnvoering van de roedes passen daarentegen goed in de empirestijl, populair tussen 1795 en 1815 – tevens de tijd waarin de Groninger Punt meermaals onderhanden is genomen. In deze tijd had de herberg ongetwijfeld een uithangbord; de beschilderde naam met letters in goudverf zal eerder uit het einde van de 19de eeuw stammen.

De voordeur is een verhaal apart. Met zijn twee delen en 8-vlaks indeling heeft het geheel een zeer 17de-eeuwse uitstraling, de tijd waarin deuren met een groot aantal vlakken of panelen veel voorkwamen. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat deze deur ergens tussen 1935 en 1950 doormidden is gezaagd. Eerst bestond hij uit één stuk en bezat hij een 6-vlaks indeling. De middelste panelen waren langer en werden nauwelijks zichtbaar met gelijk geprofileerde extra deurregels tot kleinere vlakken verkleind (2.60). De reden van deze ingreep is duister; de deur gaat hierdoor nog slecht open en wordt amper meer gebruikt.[100] Overigens komen binnen én buitendeuren met zes panelen in Groningen ook al in de 17de eeuw geregeld voor[101]. Dit exemplaar zal gezien de bouwperiode uit de

2.60 De voordeur bestond oorspronkelijk uit één stuk en telde niet acht maar zes paneelvlakken. 2.61 – 2.62 Vergelijkbare deuren: als steegdeur hergebruikte 17de-eeuwse (binnen)deur te Leens (foto en bron: Johan de Haan); vroeg 19de -eeuwse deur aan het huis (en voormalige herberg) Weltevreden te Harendermolen. (foto:

eerste helft van de 18de eeuw dateren. Een datering rond 1800 is eveneens mogelijk, want in de neoclassicistische periode kwamen dergelijke vlakverdelingen opnieuw in zwang. Een vergelijkbare deur uit die tijd bevindt zich in het iets verderop gelegen huis Weltevreden te Harendermolen (2.62).

Opmerkelijk zijn verder de horizontale delen die ter versteviging aan de binnenzijde van beide deuren zijn bevestigd (2.63). Een karakteristiek dat geregeld wordt aangetroffen bij deuren van kerken[102], kastelen, forten en pakhuizen. Meestal zijn dit eenvoudige strokendeuren die aldus van de nodige versteviging werden voorzien. Hier gaat het echter om chique paneeldeuren. Het is dan ook de vraag of deze betimmering wel tot de opzet behoorde. Deze moet zijn aangebracht in een periode dat men zich blijkbaar niet meer veilig voelde achter zo'n dunne, kwetsbare deur. Een vergelijkbare betimmering is ook zichtbaar bij eerdergenoemde voordeur van Weltevreden (2.64). Daarmee kunnen we mogelijk een tijdsperiode en een persoon aan deze ingreep koppelen. Weltevreden werd namelijk in 1806 gebouwd als herberg door Jan Folkerts de Vries, die eerst, tussen 1800 en 1806, herbergier van De Punt was. De periode 1795 – 1815 was een roerige tijd waarin ongetwijfeld het nodige gespuis langs de wegen trok. De Vries, dan wel zijn voorganger of opvolger, zal een goede nachtrust belangrijker hebben gevonden dan een mooie deur.

2.63 – 2.64 De buitendeuren van De Punt en de voordeur van huis Weltevreden bij Harendermolen zijn aan de binnenzijde stevig beplankt.

2.4.4. Interpretatie dak

Het dak heeft zoals gezegd een 19de-eeuwse verschijningsvorm. Met zijn overstekende kap en sierlijst lijkt het thuis te horen in de eclectische chaletstijl die tussen 1850 en 1900 populair was in Nederland en waarbij de inspiratie werd ontleend aan de Zwitserse chalets. In Groningen is deze stijl onder meer te vinden in de voorhuizen van rijke Oldambtster boerderijen.[103] Ook waren veel 19de-eeuwse tolhuisjes uitgerust met een breed dakoverstek voorzien van gesneden windveren. Dat was niet alleen voor de sier: degene die de tol kwam afrekenen stond zo lekker droog.

De geglazuurde 'Oud-Hollandse'[104] dakpannen passen eveneens goed in die periode van de 19de eeuw. En daarmee lijkt de datering van dak en lijst al bijna een uitgemaakt zaak. Toch moeten we oppassen met een al te gemakkelijke conclusie. Immers: de Groninger Punt had in de tijd dat de chaletstijl populair was allang geen tolhuisfunctie meer. Waarom werd het dak dan toch met zo'n breed overstek uitgerust en voorzien van een daklijst die voorbijgangers als het ware toeroept: 'hier staat een tolhuis'?

Het is niet natuurlijk niet uitgesloten dat het dak met zijn brede overstek nog stamt uit de laatste periode dat het pand tolhuis was. Mogelijk is in dat geval de ondernemende kastelein Albert Bos verantwoordelijk voor deze constructie. Later zou de overkraging dan kunnen zijn voorzien van de daklijst in druppelmotief, waardoor een toevallige overeenkomst met de chaletstijl ontstond. De zeldzaamheid van het specifieke patroon maakt datering lastig. De vroeg 19de-eeuwse voormalige wachtkamer van de

2.65 Het wachthuisje van de Alkmaarder Packetboot te Zaandijk uit ca. 1800 bezit een daklijst met hetzelfde druppelmotief (foto RCE).

Alkmaarder Packetboot, een klein houten gebouwtje met een plat dak aan de Zaan te Zaandijk (2.65), is in het bezit van een vrijwel identieke sierdaklijst.[105] Het kan een latere toevoeging zijn, maar het is ook mogelijk dat een dergelijke afwerking al vóór de chaletmode in zwang was, bijvoorbeeld bij gebouwen die een rol speelden in het reizigersverkeer. De druppellijst aan het koetshuis is overigens van veel recentere datum; op foto's uit de jaren dertig ontbrak deze nog (1.33 – 1.34).

Heraldische windvanen in de vorm van vaandels komen in de provincie Groningen op diverse plaatsen voor. Ze stammen uit de 16de tot de 19de eeuw. De in 2009 herplaatste windvaan van de Groninger Punt lijkt veel op het 17de-eeuwse exemplaar dat de dakruiter van de kapel van Leek siert (2.66 – 2.67). De borg Nienoord te Leek en de kerken van Tolbert, Pieterburen en Sappemeer hebben soortgelijke banieren.[106] Dat deze wijzer niet werd geplaatst op een kerk of borg, maar op een stedelijk tolhuis, geeft wel aan hoe trots de stad op dit bezit moet zijn geweest.

2.66 – 2.67 De in 2009 herplaatste vaan van de Groninger Punt (links) vertoont veel overeenkomsten met het waarschijnlijk 17de-eeuwse exemplaar op de dakruiter van de kapel van Leek. (Foto's: Frans Ambagtsheer en Historische Kring Leek)

2.5 Beschrijving exterieur koetshuis /achterhuis

Ter linkerzijde van het hoofdgebouw werd in 1796 een langwerpige vleugel aangebouwd om onderdak te kunnen bieden aan het koetshuis, de keuken en melkkamer (of karnruimte) van de herberg. In de 20ste eeuw kwamen hier nog enkele kleinere vertrekken bij, ten koste van het koetshuis. Het heeft afmetingen van 22.3 x 12,8 meter en een hoogte van 9 meter.

De gevels van dit bouwdeel zijn opgetrokken in kruisverband van een onbezande Groninger handvormsteen. Deze meet globaal 24/24,5 x 12 x 5 cm. Het metselwerk heeft een tienlagenmaat van 59/60,5 centimeter. Het voegwerk is op veel plaatsen voorzien van een dagstreep.

De aan de weg gelegen voorgevel heeft rechts twee 'Wittop Koning-vensters', iets kleinere uitvoeringen van de exemplaren in het hoofdgebouw, met glas-in-lood en luikjes (2.77). Ze werden hier in een tweede fase na 1935 aangebracht. Naast deze vensters bevindt zich een door Reitsma tot woonhuisentree getransformeerde wagendeur (2.68). Boven een gemetselde stoep werd in het deurvlak een dubbele 'boerendeur' gemaakt waarvan het bovenstuk is voorzien van een 24-ruits glas-in-loodraam. Het omringende veld is bekleed met plaatmateriaal, bevestigd met een groot aantal bewust in het zicht gelaten stalen nagels. In de hoeken van het kozijn bevinden zich twee geprofileerde houten hoekstukken (2.68A).

Naast de voormalige wagendeur zit een 15-ruits houten stalraam met een halfronde bovenkant, voorzien van simpele enkele rollagen onder en boven. Verder heeft de voorgevel geen vensters meer; de enige onderbrekingen van het muurvlak bevinden zich op ongeveer 1 meter hoogte: een aantal gevelijzers met een ring waaraan paarden konden worden bevestigd (2.69). De gevel wordt

2.68 Houten stalraam, aangepaste wagenpoort en Wttop Koning raam.

beëindigd met een dekplank pal waaronder zich een groot aantal muurankers bevindt.

De zijgevel voor een groot deel ingenomen door een enorm dubbel wagendeurvenster van 330 x 580 cm (2.70). Het kozijn heeft een tussenstijl op een stenen neut met ter weerszijde een dubbele wagenpoortdeur. Deze deuren gaan naar binnen toe open, maar alleen het rechter exemplaar is nog operationeel. Het linker segment heeft twee luiken met halfronde bovenkant (2.73). Beide wagenpoortdeuren zijn in het bezit van oud hang- en sluitwerk (2.203 – 2.205). De rechterstijl vertoonde beschadigingen van wagenwielen en knaagsporen van paarden (2.72). Sporen die helaas recentelijk door de huisschilder zijn weg geplamuurd. Ter weerszijde van de wagendeuren bevindt zich een houten stalraam (2.74) dat gelijk is aan het eerder beschreven exemplaar in de voorgevel. Het metselwerk boven het wagenpoortkozijn laat herstellingen zien.

De achtergevel is sinds de landbouwschuur tegen het koetshuis werd aangebouwd, gedeeltelijk een binnenmuur. In dit gedeelte bevindt zich nog een voormalig buitendeurvenster, met daarin een opgeklampte deur (2.75). Een tweede deurvenster is na de verbouwing door Reitsma dichtgezet in verband met de hierachter gesitueerde keuken. Op deze plek bevindt zich nu een provisorisch aanrechtje (2.206). Als vervangende toegang werd een kozijnloze opening in de muur gemaakt met een getoogde bovenkant. Wegens de afwezigheid van een dekplank is goed te zien dat er een zakgoot is geconstrueerd tussen het dak van het koetshuis en de landbouwschuur, steunend op klossen die aan de daksporen zijn bevestigd (2.76).

Het deel van de achtergevel dat buiten de landbouwschuur valt correspondeert met het woongedeelte dat in 1796 onder een dak met het koetshuis werd gerealiseerd (2.78). Een eenvoudige opgeklampte buitendeur geeft er toegang toe. Het deurkozijn heeft een 12-ruits bovenlicht. Ernaast, in het reepje muur tot aan de landbouwschuur, bevindt zich onopvallend het hardbetonnen venstertje met glas-in-lood bovenlicht dat door Reitsma is aangebracht (2.81). Links van de entree prijken twee 24-ruits schuifraamvensters. Voor de gevel bevindt zich een waterput, afgesloten door een zinken deksel (2.80).

Het schilddak is gedekt met rode holle ('oudhollandse') pannen. Uit het bestek uit 1796 weten we dat de pannen aan de achterzijde deels afkomstig waren van de voorganger van het koetshuis. Op het rechtereinde van de nok bevind zich de schoorsteen van de voormalige keuken. De linker nok bezit een met lood bekleedde rechthoekige makelaar, die ook reeds genoemd wordt in het oude bestek (2.82). Voor- en zijkant hebben net als het hoofdgebouw een witgeschilderde, gesneden houten dakrand met repeterend druppelmotief. Het korte stukje achtergevel heeft zijn (moderne) houten bakgoot gehandhaafd, gesteund door oudere gootijzers.

2.68A Hoekstuk in de voormalige wagenpoort.

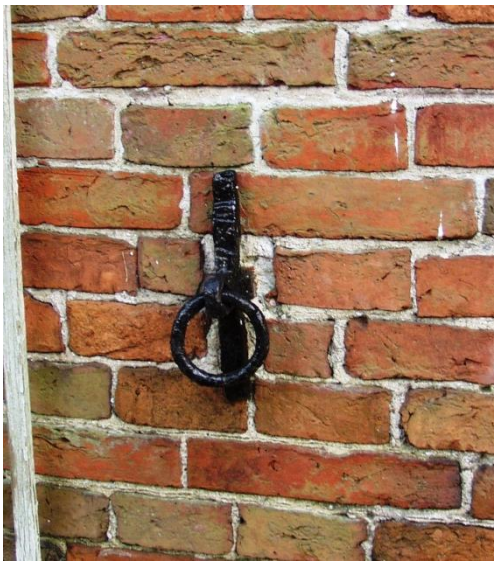

2.69 Muuranker met ring .

2.70 Dubbele wagenpoort koetshuis.

2.71 Neut wagenpoort.

2.72 Knaagsporen paarden aan post wagenpoort.

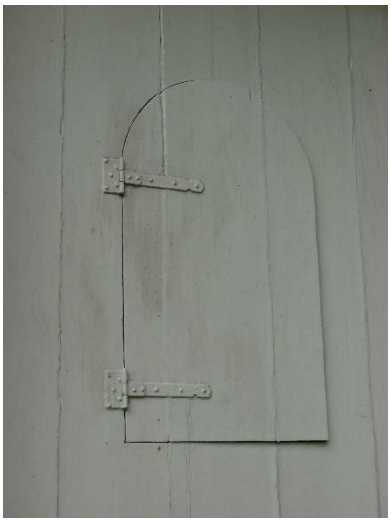

2.73 Luik wagenpoort.

2.74 Houten stalraam koetshuis.

2.75 Tussendeurkoetshuis en schuur..

2.76 Voormalige buitengevel is nu binnenmuur.

2.77 Wittop Koning-ramen voormalige keuken.

2.78 24-ruits schuifvensters melkkamer.

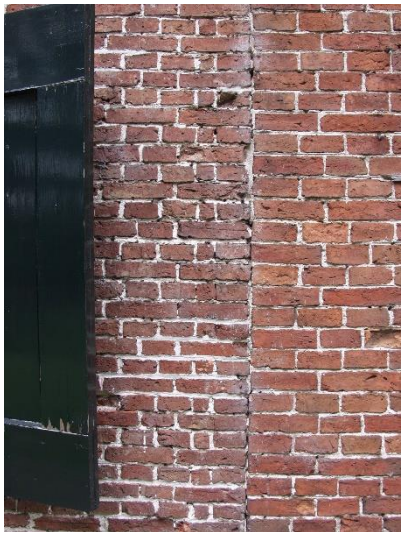

2.79 Oude en nieuwe gebouw.

2.80 Waterput.

2.81 Hardbetonnen raam Reitsma.

2.82 Nok met makelaar koetshuis .

2.6 Interpretatie exterieur koetshuis/ achterhuis

2.83 Vensters voormalige herbergkeuken vóór de plaatsing van de glas-in-loodramen. Ook de wagenpoort heeft nog zijn originele indeling.

Voordat de historiserende ramen van Wittop Koning werden aangebracht hadden de twee vensters aan de voorkant schuiframen en een 6-ruits indeling met dunne middenstijl (2.83). Dat plaatst de ramen in de tweede helft van de 19de eeuw. Blijkens het bestek uit 1796 zaten er voordien 24-ruits schuiframen in. Kozijnen waren doorgaans minder snel aan vervanging toe dan ramen. Aangezien er in de gevel geen sporen van uitbraak zichtbaar zijn, is het mogelijk dat het kozijnhout nog uit 1796 stamt en dus meermaals is hergebruikt.

Ook het kozijn van de enkele wagenpoort is nog origineel, al voegde Reitsma twee geprofileerde hoekstukken toe die een onduidelijke functie vervullen (2.68). Of achter de genagelde plaat nog onderdelen van de oude wagendeur schuilgaan, is niet te zien. Binnen ontneemt een voorzetbetimmering het zicht op de situatie.

Voor de achtergevel zouden volgens het bestek uit 1796 bakstenen van een eerdere schuur op deze plek zijn hergebruikt (zie pag. 25). Het is niet duidelijk of dat daadwerkelijk is gebeurd. Het formaat en de kleur van de stenen lijken niet noemenswaardig te verschillen. Het kan zijn dat er weinig verschil tussen de stenen zat, of dat de oude stenen alleen zijn gebruikt als achterliggers in de strekkenlagen.

Men was duidelijk zuinig in deze economisch gezien niet al te florissante tijden. In hetzelfde bestek wordt de aannemer opgedragen voor de melkkamer *"Het oude voorkozijn weer te gebruiken, dog niet goed bevonden worde hier voor een nieuw in plaats (te) leveren en maaken."* [107] Het zou dus kunnen dat het rechter 24-ruits schuifkozijn in de achtergevel ouder is dan 1796. Het raam zelf is mogelijk al weer eens vervangen, maar de ruitindeling en wisseldorpel zijn nog steeds conform de mode in de tweede helft van de 18de eeuw.[108] Wel werd de onderkant van het kozijn een keer vernieuwd.

Het rechterkozijn bevindt zicht gezien de correcte afwerking van het metselwerk van meet af aan in de gevel. Dat geldt niet voor het linker exemplaar. Dat is er, gezien het onregelmatig afgebroken bakstenen rond de vensteropening en het ontbreken van pen-en-gatverbindingen pas in de 20ste eeuw ingezet (zie pag.41).

Ook de drie houten stalramen stammen merkwaardig genoeg niet uit de bouwtijd. Volgens het bestek moest de aannemer in de gevels namelijk drie gaten met een boog openlaten om *"daarin glas en lood met swaare windijzers te maaken"*. Het lijkt een anachronisme, de toepassing van glas-in-lood op het einde van de 18de eeuw, maar het staat er echt. De houten exemplaren zitten echter als gegoten in de gevel; het zegt veel over het vakmanschap van de timmerlieden! Eveneens naadloos uitgevoerd, maar waarschijnlijk niet origineel, zijn de luiken met halfronde bovenkant in de grote wagenpoort. Ze komen niet voor in het bestek en het gebruikte hang- en sluitwerk hoort thuis in de late 19de of vroege 20ste eeuw.

De daklijst met druppelmotief is bij het koetshuis pas aangebracht tussen 1935 en 1950. Voordien was er een dakgoot. Ook die komt voor in het bestek uit 1796. Tegenwoordig is deze alleen nog aan de achterzijde aanwezig. Mogelijk waterden de goten af in de regenwaterbak in de grond voor het huis.

De bijzondere muurankers met ring stonden in verbinding met achtergelegen dwarsregels, onderdelen van de paardenstands. Een uitgebreidere beschrijving van deze stalinrichting volgt in een verdiepingsrapport.

2.7 Beschrijving landbouwschuur (in- en exterieur)

2.7.1 beschrijving exterieur

De landbouwschuur vormt een nagenoeg vierkant bouwwerk van 14.7 x 15,2 meter met een nokhoogte van circa 9.60 meter. Het steenformaat is een fractie kleiner dan dat van het koetshuis, namelijk 23/24 x 10,5/11,5 x 5 cm. Door de vrijwel gelijke dikte is de tienlagenmaat hetzelfde (59/60 cm). Het voegwerk is ook hier voorzien van een dagstreep (2.88)). De schuur is 'koud' tegen het koetshuis aangezet; een eigen steunmuur ontbreekt aan deze zijde en de dakspanten van de schuur rusten op de muurplaat van het koetshuis(2.76). Het enige 'verband' dat er is met het metselwerk van het koetshuis is een blokvormige vertanding op de grens van beide zijgevels (2.87).

De linker zijgevel (2.88 – 2.89) telt op begane grondniveau een grote deeldeur met loopdeur, een tweetal kleinere staldeuren, een tweetal gietijzeren stalramen van het type 'kerkraam', en twee kleine getoogde gietijzeren 4-ruits raampjes. Hoger in de gevel bevinden zich drie halfronde gietijzeren stalramen. Ongeveer ter hoogte van de bovendorpel van de deeldeur, loopt een grens waarboven een iets andere steen lijkt te zijn gebruikt, al kan het verschil ook optisch bedrog zijn vanwege het lichter gekleurde (hersteld) voegwerk onder deze grens. Ongeveer op deze hoogte bevinden zich tevens vijf muurankers in de muur, die corresponderen met de dwarsbalken van een voormalige hooizolder.

De lage achtergevel waarachter zich de koestal bevond, wordt enkel onderbroken door zes 4-ruits gietijzeren stalraampjes. De schuur is in het bezit van een groot zadeldak aan één kant voorzien van een wolfeind. De nok van dit wolfseind wordt bekroond door een sierlijk oelebord, voorzien van een ruitjespatroon (2.92). Het dak is gedekt met oude holle pannen.

De vensterindeling van de rechterzijgevel vormt bijna het spiegelbeeld van die van de linkerkant (2.91). Eigenlijk is er alleen ter hoogte van de koestal één staldeur minder. Zelfs de muurankers zitten op ongeveer dezelfde plek. Wel is metselwerk van de rechter zijgevel gelijkmatiger dan dat van de linkergevel. En een zeer in het oog lopend verschil is natuurlijk de houten topgevel met uilenkast (2.93), die de schuur aan deze kant een veel rijziger aanzien geeft. De dakranden worden aan deze kant afgedekt door een enigszins bewerkte windveer die eindigt in een vierkante makelaar (2.86). De deeldeur heeft een leuk kippenluikje – aan elk dier is gedacht (2.94).

2.85 Voegwerk met dagstreep gevels schuur.
2.86 'Verband' tussen schuur (links) en koetshuis.

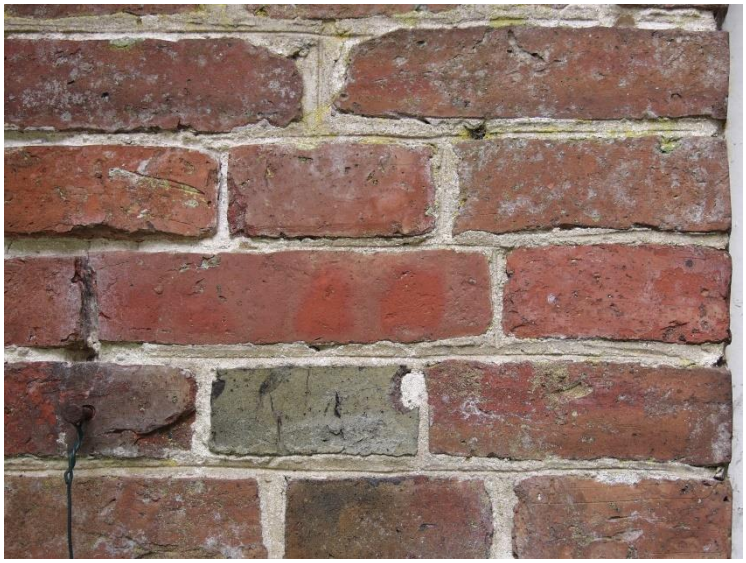

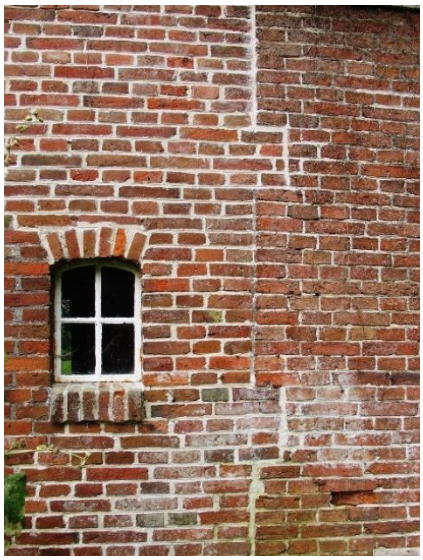

2.88 Gevel ter hoogte van de koestal. De deuren geven toegang tot de krui- of mestgang en voergang.

2.89 Deeldeur linker zijgevel.

2.90 Lage beuk (of 'kubbing') van de landbouwschuur.

2.91 rechterzijkant met houten topgevel.

2.92 Oelebord.

2.93 Uilenkast.

2.94 Kippenluikje.

2.7.2 beschrijving constructie

De schuur is in het bezit van een dekbalk-gebintconstructie met een overstek (aan de kant van het koetshuis). De zes staanders rusten op gemetselde poeren (2.96). Vier exemplaren zijn, evenals de liggers, gemaakt van stevig grenen rondhout (2.95). Twee van de staanders zijn van hergebruikt eikenhout (2.97). Gebintplaten en schoren zijn van bezaagd hout, de overstekschoren dan weer van rondhout. Het dak heeft rondhouten sporen en hanenbalken. De langste kant op het zuiden is het in bezit van een extra gording. De kap zelf is – zeer zeldzaam tegenwoordig – onbeschoten: je kijkt van onderaf direct tegen de dakpannen aan. Aan beide zijden van de schuur is halverwege de gebintstaanders een verbindingsstuk aangebracht waar overdwars een vijftal eiken balken op rusten. Met het andere uiteinde zijn ze in de muur opgelegd (2.98 – 2.99).

2.7.3 Beschrijving stalruimtes

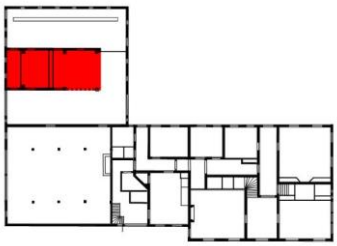

De huidige landbouwschuur is over een oudere stal heen gebouwd (2.100). Deze stal is niet meer geheel intact: de vroegere voormuur mist en een deel van zijmuur is alleen nog als fundering in het vloeroppervlak zichtbaar. Ook zit er geen zoldering of dak meer op. Toch zijn de contouren nog duidelijk waar te nemen. Het gaat om een bouwwerk dat in elk geval 5,3 x 11,5 meter heeft gemeten. Er hebben tenminste zes deurkozijnen ingezeten waarvan er vijf nog aanwezig zijn. Ze hebben simpele opgeklampte staldeurtjes voorzien van klikstellen(2.102). Rondom de kozijnen is het nodige breekwerk zien. De muren zijn grotendeels steens gemetseld met stenen van vechtformaat, globaal van het formaat 21 x 10 x 4 /4,5 cm met een tienlagenmaat van 52 cm. Aan de voorzijde gaat na 1.40 meter (tussen de deuren 90 cm.) de muur over op een halfsteens muur opgetrokken van het formaat 23/24 x 10,5/11,5 x 5 cm. (2.100).

Het bouwwerkje is aan de bovenzijde in het bezit van een muurplaat. Binnen zijn nog historische stalbestratingen aanwezig en een forse, vrijwel geheel intacte voederbak voor de paarden (2.101). Deze naar boven toe uitlopende voerbak is opgetrokken van baksteen met daarboven een lange houten bak. De combinatie wordt verstevigd door houten balken aan de ene kant en muurankers aan de andere zijde. Aan de bak zijn ringen bevestigd om de paarden aan vast te kunnen zetten. Op de randen van de bak zijn plaatjes zink aangebracht tegen het kribbebijten.

Het achterste gedeelte, de kubbing, in feite de lage zijbeuk van de schuur (2.90) laat nog een vrijwel gave koestraat zien. Voergang, kruigang en de grupstal zelf zijn met bakstenen geplaveid en de grup is gemetseld (2.103). Ook de zul of zulle, de houten grondbalk waar de stijlen of stalpalen in vielen is deels nog aanwezig (2.105). Halverwege is de balk vervangen door betonnen stenen met een holte die eenzelfde functie vervulden (2.106). Ook de ree is nog aanwezig, de balk die bovenlangs liep en waaraan de stalpalen met krammen werd vastgezet. Aan de stalpalen werden met touwen of riemen en een metalen ring de koeien aangebonden. Boven de ree bevindt zich nog steeds de met planken belegde hildezolder (2.104). Hier werd hooi voor direct gebruik opgeslagen. Alsook zaken als turf, brandhout en gereedschap. Het gaat om het type ‘Hollandse stal’: de koeien stonden met de kop richting de stal.

Ook het overige vloeroppervlak van de schuur is deels nog intact. Het rechterdeel tussen beide staldeuren bestaat uit asfalt, dat echter over een oude klinkerbestrating is heen gestort. Het middendeel heeft deels een betonvloer.

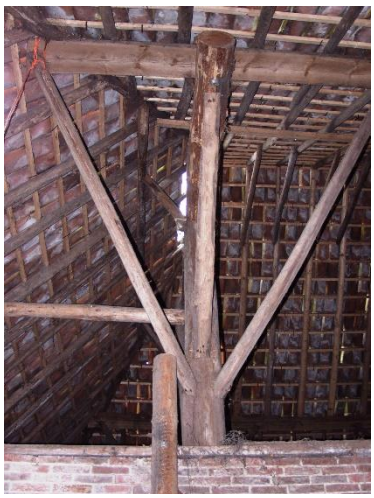

2.95 Grenen gebintstijl en onbeschoten kap.

2.96 Gemetselde poer.

2.97 Eiken gebintstijl.

2.98 – 2.99 Op deze eiken balken (vijf stuks aan elke kant) lagen waarschijnlijk losse planken ten behoeve van de hooiopslag.

2.100 Voorgevel van de overbouwde stal aan de kant van de deel. Iets onder het midden gaat het steens metselverband van Vechtstenen over op een halfsteens verband van een groter basteenformaat. Op de muur ligt een muurplaat. De deurkozijnen zijn wel oud, maar de openingen hiervoor zijn pas later in de muur gebroken. De houten palen zijn recentelijk geplaatst als versteviging.

2.101 Dwars in de overbouwde stal staat een grote, nog vrijwel gave paardenvoerbak (of 'krub').

2.102 Typerend boerenklinkstel.

2.103 Koestraat met rechts vooraan de grup.

2.104 De ree of repe met enkele stalpalen en krammen waaraan deze werden vastgezet. Boven de ree de hildezolder, bedoeld voor hooiopslag.

2.105 In de zul of zulle werden de onderkanten van de stalpalen gestoken.

2.106 Deels is de eikenhouten zul vervangen door een gemetselde variant

2.8 Interpretatie Landbouwschuur (in- en exterieur)

De landbouwschuur is een van de lastigst te interpreteren onderdelen van het complex. Op het kaartje uit 1823 is bijna de gehele omtrek al aanwezig – op een kleine hoek in het zuidoosten na. Op de kadastrale minuut uit 1828 is ook dat deel bebouwd (1.23 – 1.26). We weten dat het koetshuis in 1796 gebouwd werd. De muren van de landbouwschuur zijn 'koud' tegen deze stal aangebouwd, wat betekent dat deze ná 1796 maar vóór 1823/1828 tot stand kwam. Toch is het de vraag of de gevels werkelijk zo oud zijn. Het gebruik van gietijzeren stalraampjes, die pas rond 1860 in zwang kwamen, geeft te denken. Ze kunnen allicht later zijn geplaatst, maar duidelijke aanwijzingen daarvoor zijn er niet.

Wel lijkt het erop dat de linkerzijgevel ouder muurwerk bevat. Het is echter lastig te zien, deels vanwege de begroeiing, maar ook omdat er veel voegwerk is vervangen, waardoor je gemakkelijk op het verkeerde been wordt gezet. Dit deel van de gevel moet hoe dan ook weer jonger zijn dan het muurwerk van de overbouwde (paarden)stal, want het is hier koud, of in elk geval zonder fatsoenlijk metselverband tegenaan gezet. Tussen de muren van beide bouwvolumes bevinden zich dan ook forse kieren (2.108).

Deze paardenstal vormt een raadselachtig onderdeel. De dikte van de muur, het voegwerk met dagstreep, het patina van de stenen (2.109) en de behouden gebleven muurplaten maken duidelijk dat we hier niet te maken hebben met zomaar wat binnenmuurtjes, maar met de voormalige buitenmuren van wat ooit een apart stalgebouw was. Het zouden heel goed restanten van de met stro gedekte oude stal kunnen zijn waar het bestek uit 1796 aan refereert. De stenen van vechtformaat waaruit een groot deel van de muren is opgebouwd, suggereren een hogere ouderdom dan het koetshuis en de landbouwschuur. Ze worden verder nergens in het complex aangetroffen (voor zover zichtbaar). Niet de gehele muur bestaat uit vechtstenen; de voorgevel gaat halverwege over op een

2.107 Linker zijgevel: Boven de gele streep lijkt een rodere baksteen te zijn gebruikt.

2.108 Er is geen metselverband tussen de buitenmuur en de muur van de paardenstal.

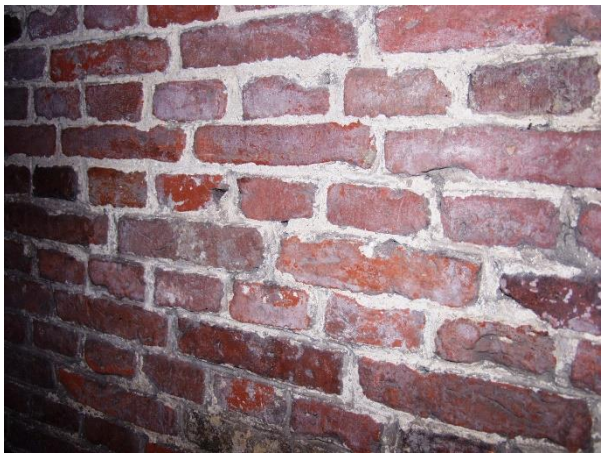

2.109 Daar klopt iets niet: metselwerk in een binnenmuur dat aan weer en wind is blootgesteld en voegen met dagstreep bezit…

halfsteens formaat van grotere bakstenen zoals die in het koetshuis gevonden worden. Het herstelwerk van aannemer Oltkamp dat wordt genoemd in het bestek uit 1796? Of had de stal ooit één lagere zijde? Dat het bouwwerk in elk geval ouder is dan de rest van de schuur, bewijzen de gebintstijlen, die deels tegen en deels tussen de muren werden geplaatst.

In het bestek wordt de aannemer opgedragen een *'swijnhock'* te realiseren in de oude stal en tevens de *'krubben en reepen'* (voerbakken en ruiven) te repareren. De nog bestaande grote voerbak is inderdaad in een zelfde baksteen opgetrokken als het overige werk van Oltkamp. Het kan dus zomaar zijn dat we hier te maken hebben met een krubbe van ruim twee eeuwen oud! Een ruif is er niet meer aanwezig.

Als deze identificatie met de oude stal klopt, zou dit tevens het gebouw kunnen zijn dat te zien is op de Hottingerkaart (1.20). Dit is weliswaar een groter bouwwerk, maar blijkens het bestek moest een deel van de oude stal worden afgebroken ten behoeve van het nieuwe koetshuis. En sowieso is het de vraag hoe betrouwbaar de Hottingerkaart op dit detailniveau nog is. Het moet een vrij lang en smal stalgebouw zijn geweest, een type dat vaker werd aangetroffen bij herbergen, onder meer bij de Drentsche Punt.

Na de nieuwbouw van 1796 heeft het nog maar kortstondig als zelfstandige stal gefunctioneerd. Want in 1823 was het al opgegaan in een groter geheel. de deurkozijnen zijn duidelijk pas achteraf

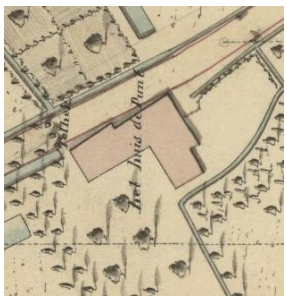

2.110 – 2.111 Op de kaart uit 1823 (links) mist de schuur nog de zuidoosthoek, deze is op de kaart uit 1828 (rechts) wel aanwezig.

in de muren geplaatst. De kozijnen zijn bovendien hergebruikt: ze zijn met hun kraalrandjes veel te chique voor een stal – één heeft zelfs een bovenlicht gehad waar later een luikje voor in de plaats is gekomen (2.110). Zulke kozijnen horen eerder in een woonhuis thuis. Als we weer even terugkijken naar het gehele bouwwerk, zien we nergens in het metselwerk sporen die de tussen 1823 en 1828 dicht gebouwde inham prijsgeven. Hoewel er enige twijfels zijn over de correctheid van het beschikbare kaartmateriaal, kunnen we hier toch in combinatie met alle bovengenoemde constateringen uit opmaken dat de muren van het huidige bouwwerk hoogstwaarschijnlijk van na 1828 dateren. Daaruit volgt dat ergens in de tweede helft van de 19de eeuw een herbouw van

2.112 Mooie profielrandjes in een staldeurkozijn.

2.113 – 2.114 Sporen van pen-en-gatverbindingen in de twee eiken staanders duiden op hergebruik.

de schuur moet hebben plaatsgevonden, mogelijk met het doel deze te verhogen. Dit kan weer samenhangen met het toegenomen belang van de veeteelt op de Groninger Punt. De grupstal, die ook uit deze tijd zal stammen, kon plaats bieden aan zeker twaalf volwassen koeien, wat laat zien dat hier serieus het boerenbedrijf werd uitgeoefend.[109] Ook de eerder genoemde 'wrongeltuin' geeft voedsel aan de gedachte dat de zuivelbereiding een belangrijke nevenverdienste moet zijn geweest voor de herbergier. Meer koeien betekende meer benodigde ruimte voor hooiopslag en hogere inrijdeuren voor de hooiwagens.

Bij de vergroting/herbouw werd gebruik gemaakt van afbraakmaterialen. Zo zullen de eiken liggers die met muurankers in de rechtergevel verankerd zijn een oudere herkomst te hebben dan de uit naaldhout bestaande constructie. Twee van de lange staanders zijn eveneens van hergebruikt eikenhout: de restanten van pen-en-gatverbindingen doen denken aan liggers van een ankerbalk- of dekbalkgebint (2.113 – 2.114). Mogelijk maakten ze deel uit van een voorganger. Of van de Saksische boerderij die achter de Groninger Punt stond en die rond 1840 werd gesloopt om plaats te maken voor de nog bestaande krimpenboerderij.

Typologisch gezien is de stal een geval apart. De linkerzijde met wolfeind past prima in de traditie van 19de-eeuwse landbouwschuren die men overal in Groningen en Noord-Drenthe vindt. Maar een topgevel met beplanking zoals de rechterzijde laat zien, verwacht je eerder in Twente of – dichterbij – in Westerwolde. De twee spiegelbeeldige deeldeuren maakten van het gebouw een doorrijschuur, net zoals het koetshuis. Ongebruikelijk bij de Saksische en Oldambtster boerderijen in de omgeving, maar wel typerend voor sommige Friese en opnieuw Westerwoldse boerenschuren. In de grupstal stonden de koeien in de lage kubbing echter niet, zoals in Friesland en Groningen gebruikelijk was, met hun hoofd naar de muur. Ze keken op z'n 'Hollands' richting de deel. En waar in de meeste boerenschuren de middenbeuk dienst deed als deel of als tasruimte (voor de oogst of hooiopslag) bevinden zich hier middenin de paardenstallen. Een opstelling die in sommige Oldambtster schuren en opnieuw vaak in Westerwolde werd aangetroffen.[110]

Het laat zich niet verklaren. Albert Bos en zijn vrouw Harmina van der Weide kwamen niet uit Westerwolde, maar uit Ommen[111], waar dit soort boerenschuren evenmin gangbaar waren. Maar De Punt was natuurlijk geen normale boerderij. Misschien mogen we wel spreken van een 'Groninger tolhuistype'. Een vergelijkbare indeling toont de 'stalling' die in 1826 werd ontworpen voor het tolhuis van Foxham (2.115). Deze schuur was met circa 9,5 x 11,5 meter wel beduidend kleiner (afmetingen De Punt: 14,7 x 15,2 meter). Het valt helaas niet meer te achterhalen of deze stalling De Punt als voorbeeld heeft gediend of omgekeerd. Ook het hoofdgebouw van Foxhamster huis vertoonde de nodige overeenkomsten (zie pag. 102).

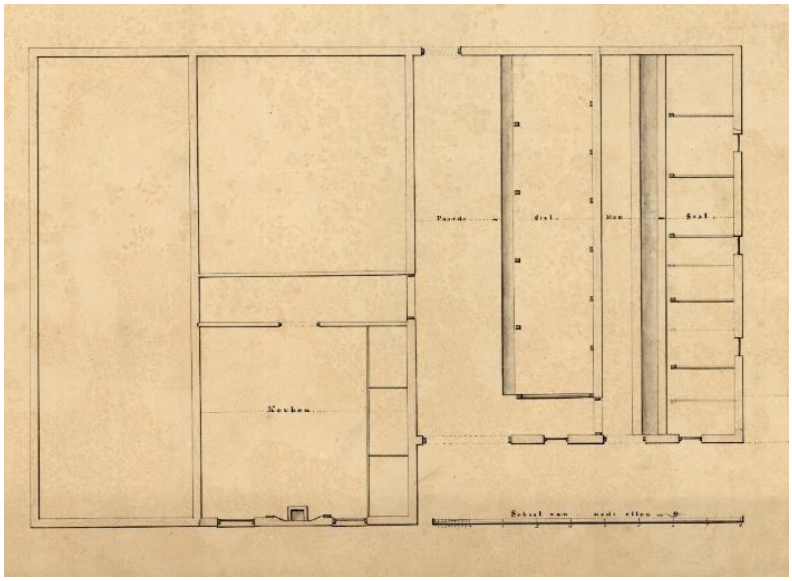

2.115 De stal van het tolhuis te Foxham vertoonde overeenkomsten met die van De Punt. Ook hier links het deel met de inrit, op het midden de paardenstallen en rechts in de kubbing de koeien. (afb: Beeldbank Groningen)

2.9 Beschrijving interieur hoofdgebouw, achterhuis en koetshuis

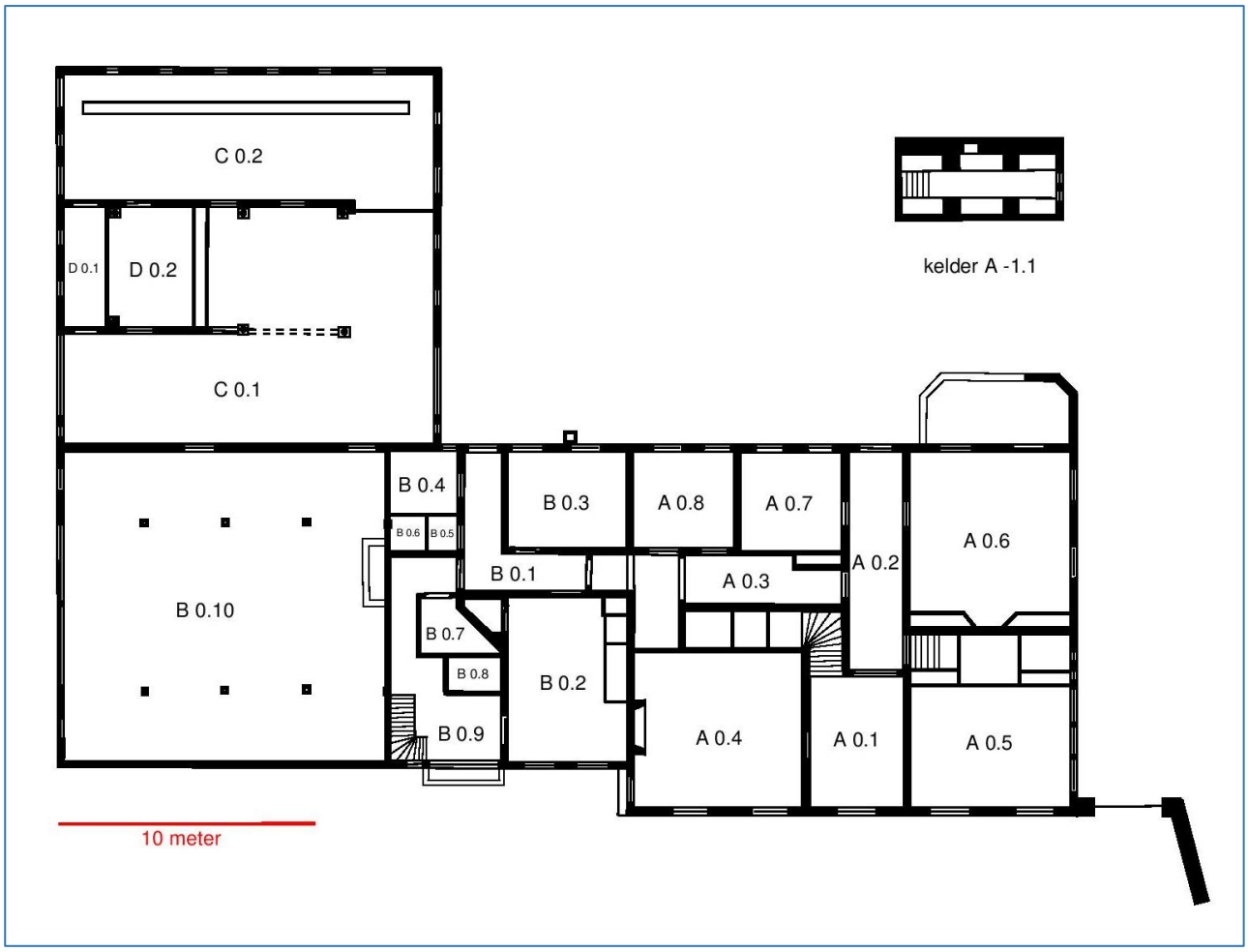

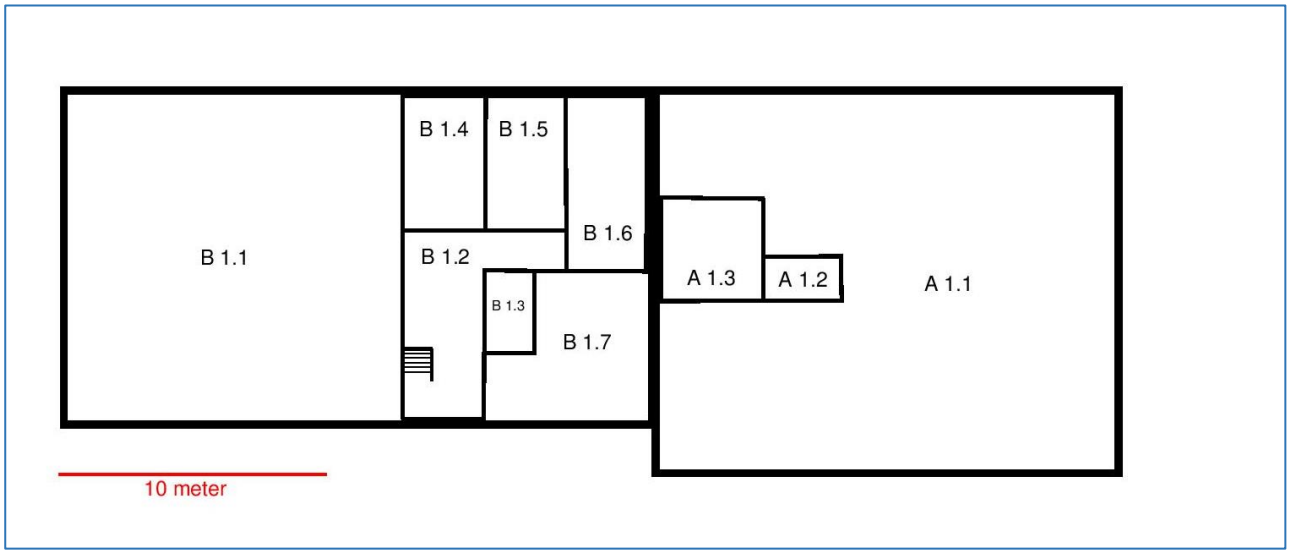

2.116 – 2.117 In de tekst gebruikte nummering van de ruimtes. Boven: begane grond, onder: zolderverdiepingen.

Centrale hal A 0.1 en A 0.2 en trap

Bij binnenkomst betreedt men een ruime, hoge, rechthoekige centrale hal (A 0.1) die wordt begrensd door een dubbel halportaal (2.118) Achter het door een dubbele tochtdeur onderbroken rechterportaal zet de hal zich smaller voort (A 0.2) tot aan de monumentale achterdeur. Deze is, met de voordeur, behandeld op pagina 53 en 60. In het linkerportaal bevindt zich de houten spiltrap naar boven.

2.118 Het dubbele halportaal (foto: RCE, 2005).

Op de grond liggen – bovenop een oudere vloer – moderne plavuizen die met hun verschillende kleuren en afmetingen een patroon vormen. De wanden van zowel de voorste als achterste hal hebben houten plinten. Achter het egaal witte pleisterwerk zijn hier en daar vaag bouwcontouren zichtbaar(2.243 – 2,246).

De hal mag met recht een centrale hal heten, want bijna alle ruimtes van het hoofdgebouw komen er op uit. Links bij binnenkomst is de voormalige gelagkamer (A. 0.4), rechts de tollenaarskamer (A 0.5). Direct na het dubbele halportaal vind je rechts de deur naar de kelder (A -1.1) en iets verderop de deur van de mooie achterkamer (A 0.6). Links is er eerst een deur die leidt naar een tweede hal, haaks op de eerste (A 0.3). Deze hal geeft toegang tot de ruimtes van het achterhuis (B 0.1 t/m B 0.9) en tot het enige kamertje van het hoofdgebouw dat niet op de centrale hal uitkomt (A 0.8). De laatste deur links is van de huidige keuken (A 0.7). Het gaat hier telkens om 18de-eeuwse deuren en architraven (deuromlijstingen). De deuren hebben brede stijlen en regels en een smal middenpaneel (2.119). Ook de lijsten zijn breed, met holle en bolle profielen (2.120).

De openingen vaan het dubbele halportaal hebben segmentbogen. De rechter opening is breder dan de linker. De segmentboog van dit portaal is dichtgezet en daaronder bevindt zich een dubbele houten tochtdeur met glas-in-loodruitjes. Het smalle stuk metselwerk, tussen de twee openingen, dat zich voordoet als een soort pilaar, is in het bezit van een gepleisterde kornis (een vooruitspringende kroonlijst). De 'pilaar' zelf is afgeschuind met kapelletjes (2.121). In de muur ter weerszijde van de openingen is hetzelfde idee inclusief de kapelletjes voortgezet. Het wekt de illusie van een klassiek gebeeldhouwd portaal.

De trap bezit afgeronde treden, waaronder tussen tree en stootbord een hoekprofieltje is aangebracht. In een van de stootborden zien we een ajour gezaagd zonnewielmotief (2.125). Het voorziet de achterliggende, voormalige kast- of bedstee ruimte van licht. In het trapsgat is te zien dat de tussenmuur 'buiten' -muurankers bevat die de balken van de achterliggende achterliggende ruimtes op hun plek houden (2.123). Ook lijkt het erop dat het tussenmuurtje tussen hal en trapsgat 'koud' tegen deze tussenmuur is aangezet (2.243).

Het plafond van de hal bestaat uit een in de lengterichting aangebrachte balkenlaag, bestaande uit grenen balken met kraalrandjes. In het voorste gedeelte gaat het om twee balken, in het smalle achterste deel om één exemplaar (2.124 en 2.126). De voorste balken bezitten op de plek waar zij in de muur vallen boven het voordeurvenster, twee lange sleutelstukken met een simpele profilering.

2.119 Deurvenster ontvangstkamer.

2.120 Neut en architraaf deur gelagkamer.

2.121 Kornis en afgeschuinde hoeken ('kapelletjes') middendeel dubbele halportaal.

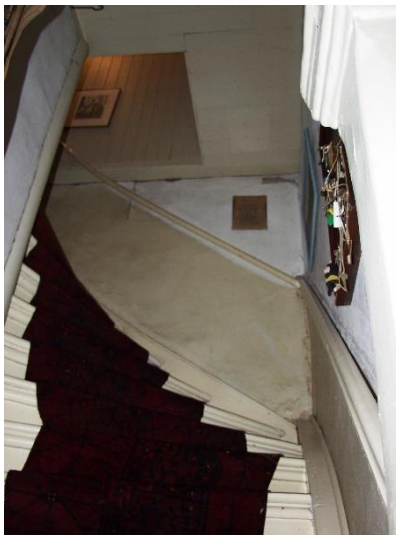

2.122 trappenhuis.

2.123 Buitenmuuranker in binnenmuur trappenhuis.

2.124 Lange zolderbalk in achterste deel centrale hal.

2.125 Zonnewielmotief in stootbord trap.

2.126 Sleutelstukken zolderbalken entree

Gang A 0.3

Haaks op de grote hal is zoals gezegd een tweede gang, Ook deze begint breder en wordt naar het einde toe smaller, waar hij overgaat in B 0.1, de gang van het achterhuis. Het eerste deel van deze gang is het product van een recente doorbraak, waarbij een tussenmuurtje werd voorzien van een doorgang met segmentboog. Wat de vorige functie was van de ruimte, verraden de toilettegels en het handenfonteintje (2.128).

Ook de functie die daar weer aan vooraf ging, is zichtbaar in de vorm van twee loze bedsteedeuren, die uitzicht geven op de huidige keukenruimte, en daarmee de afscheiding vormen. Ze zijn tijdens de laatste verbouwing tevoorschijn gekomen van achter een voorzetwand (2.127).

Na de boogvormige nieuwe doorgang is het ganggedeelte wel origineel. Links kan men hier via een deur in de bedstedewand ruimte A 0.4 bereiken. Rechts geeft een van natuurstenen neuten voorzien deurkozijn met opgeklampte deur en een 12-ruits bovenlicht toegang tot de kleine kamer A 0.8. De vloer is hier net als in het voorgaande deel voorzien van moderne rode vloertegels. De plinten zijn voorzien van oudhollandse witjes – 'estertjes' – die worden genoemd in het bestek van 1796 (2.167). De wanden daarboven zijn egaal wit gestukt.

De balkenlaag van het plafond geeft een afwijkend beeld te zien waarbij de balkkoppen niet rusten in een tussenmuur maar op een overdwars geplaatste korte balk, waar bovenop nog een klein muurtje is gemetseld, waarbij bij een van de balken nog een muuranker werd aangebracht (2.129).

Op de scheiding van het ganggedeelte A 0.3 met het later gebouwde B 0.1 is de bovendorpel van een oud raam- of deurkozijn zichtbaar (2.130).

2.127 Hal met links de achterkanten van de bedstededeurtjes in A 0.7

2.128 Handenfonteintje.

2.129 Afwijkende balkoplegging.

2.130 Bovendorpel verdwenen kozijn.

Gelagkamer A 0.4

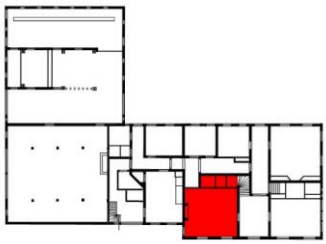

De grote kamer links bij binnenkomst is de gelagkamer geweest, waar de gasten konden eten en drinken. Volgens *Het Landhuis* stond de kamer in contact met de achtergelegen keuken, door middel van een luik, dat tegenwoordig niet meer zichtbaar is.

De kamer is waarschijnlijk beter behouden gebleven dan op het eerste gezicht lijkt. Maar de balkenlaag wordt aan het oog onttrokken door een verlaagd hardboardplafond uit de tijd dat deze kamer diende als architectenbureau. Ook de schouwboezem, een deel van de wand ernaast plus de muur boven de bedstedewand en de 'bordenlijst' gaan schuil achter 'modern' wandbekledingsmateriaal.

De vloer bestaat uit smalle houten vloerdelen. De muren zijn waar zichtbaar egaal wit gestukt. Op ongeveer twee derde hoogte is de geprofileerde 'bordenlijst' nog zichtbaar, aangebracht door binnenhuisarchitect Nieuwenhuis in 1934 (1.56). De kozijnen, die zoals beschreven op pagina 31 drastisch zijn aangepast door Wittop Koning, laten onder meer sluitwerk uit de dertiger jaren zien.

Van de drie grote kamers is deze als enige nog in bezit van een historische haardplaats (2.134). Deze bestaat uit een enigszins verdiept gelegen ijzeren grondplaat, voorzien van een genagelde opstaande smeedijzeren rand, die iets over de houten vloerdelen heen valt. De achterwand is in het bezit van een in de muur verankerde egale gietijzeren haardplaat. Hiervoor staat los een tweede, versierde haardplaat met een voorstelling van David die offert op de dorsvloer van Araunah[112] (2.135). Boven de vaste haardplaat bevinden zich zijn 18de-eeuwse witjes plus een rij blauwe landschapstegeltjes aangebracht. Ook de afgeschuinde zijwanden (of 'wangen') zijn voorzien van witjes en tegeltjes met landelijke tafereeltjes, landschappen en dierfiguurtjes. De gefigureerde tegels zouden volgens *Het Landhuis* zijn aangebracht door Nieuwenhuis. De schouwboezem loopt binnenin schuiner dan de rechte bekleding aan de buitenkant doet vermoeden. Het is niet goed zichtbaar van welk materiaal de boezem is gemaakt.[113] Het gevaarte hangt samen met de schouwlijst aan smeedijzeren draagstangen. Binnen in de rookvang vallen de twee horizontale draagstangen op (2.137), die niet alleen de constructie verstevigden, maar ook werden gebruikt om de kookpot (aan de eveneens nog aanwezige haal) op te hangen en allerlei waren, zoals hammen en worsten te roken. Ook is er een luikje waarmee het rookkanaal kon worden afgesloten. De houten schoorsteenmantel is eenvoudig van opzet en spaarzaam geprofileerd, met ter weerszijde een sober pilastertje met Dorisch kapiteel (2.136).

De bedstede- en kastenwand (2.131) bestaat uit vier segmenten gescheiden door pilasters met een gladde schacht, een eenvoudig geprofileerd basement en een kapiteel met Dorische vormen. De linker deur heeft vrij brede stijlen en regels en een tamelijk smal paneel. Hij geeft toegang tot de achterliggende hal A 0.3. Het volgende segment bestaat uit een tot kast omgebouwde bedstee, voorzien van dichte dubbele deurtjes met een gebogen bovenkant. De ruimte is nu in gebruik als boekenkast. Daarnaast bevindt zich een 'inloopkast' met dubbele glasdeurtjes die tot aan de vloer reiken. In dit deel is door Bos in de jaren dertig in oude stijl een soort tapkastje gemaakt (2.132). En inderdaad lijkt het hier ook historisch gezien te gaan om een ingebouwde glazenkast, een zogenaamde 'bottelarie', de voorganger van de buffetkast, waarin plaats was voor het inschenken van drankjes en het omspoelen van glazen.[114] Het laatste segment heeft eenzelfde deur als het eerste segment, maar hierachter bevindt zich kastruimte. Op de vloertjes van bedstee en kastruimtes liggen estriken en geglazuurde plavuizen. De beschotwand wordt afgesloten door een bovenlijst of 'rimme' waarop borden voor de sier konden worden uitgestald.

2.131 Beschotwand gelagkamer.

2.132 Tapkastje.

2.133 Detail beschotwand.

2.134 Schouwpartij.

2.135 Gietijzeren haardplaat.

2.136 Detail schouwlijst.

2.137 Binnenkant schouwboezem.

Ontvangstkamer A 0.5

Het is niet helemaal duidelijk of dit daadwerkelijk de ontvangstkamer is geweest. Dat het hier in elk geval gaat om een ruimte die een representatieve functie heeft gehad, blijkt uit de rijk versierde alkoofwand (2.138). Dit is in feite de deftigere uitvoering van de bedstedewand.[115] De alkoof of bednis is een uitgespaarde ruimte voor een bed of ledikant. De iets verhoogde ligging in het midden van de wand is het gevolg van het feit dat de kelder zich eronder bevindt. Ter weerszijde van de alkoof, achter de rijk vormgegeven pronkkasten met glasdeurtjes, bevinden zich kast- of bergruimtes. Ze zijn ook nu als zodanig in gebruik. De alkoof werd afgesloten met een gordijn, maar op foto 1.37 is te zien dat men er later toe over is gegaan de ruimte met deuren af te sluiten. Deze deuren zijn nu weg.

De beschotwand bevat rijk houtsnijwerk dat thuishoort in de Lodewijk XIV-periode. Er zijn vier pilasters met Korinthische kapitelen met acanthusbladen. Ook de bovenlijst is rijkelijk van deze bladen voorzien. De pronkkasten bezitten onderin sierlijke paneeldeurtjes voorzien van in- en uitgezwenkte vormen (2.140). Ook de glasdeuren erboven zijn daarmee uitgerust, terwijl ook de planken van de pronkasten sierlijk gesneden zijn (2.141). In diverse ruitjes hebben voorname bezoekers hun signatuur gezet. Eén daarvan is Bernadotte, de koning van Zweden en Noorwegen. Helaas bleek het erg moeilijk de handtekeningen te onderscheiden en te fotograferen (2.142).

Boven de beschotwand is de wand gemetseld en wit gestukt. In het midden bevindt zich een ovaal nisje waarin waarschijnlijk recentelijk een schilderijtje is aangebracht van twee paarden en een koe.

Met uitzondering van de nog bijna volledig bewaard gebleven alkoofwand is deze kamer minder gaaf dan de voorgaande: de houten vloer, nog zichtbaar op foto 1.37 is vervangen door moderne plavuizen. Op de plaats van de haardpartij kwam het trapeziumvormige raam van Bos/ Wittop Koning. Daaronder is een soort rechthoekige vensterbank gerealiseerd, bekleed met echte en retro-18de-eeuwse tegels (2.145).

De vensters zijn op soortgelijke wijze aangepast als in A 0.4. Ze laten onder meer sluitwerk uit de dertiger jaren zien, maar ook veel oudere houten houders die dienst hebben gedaan bij het sluiten van (verdwenen) vouwblinden (2.146 – 1.247).

Opvallend zijn een aantal forse scheuren boven de kameringang alsmede enkel sterke vervormingen aan de bovenkant van de buitenmuren (2.144). Het plafond bestaat uit een drietal halfrond geprofileerde grenen balken.

2.138 Alkoofwand in ontvangstkamer.

2.139 Balklaag.

2.140 Detail kastdeurtje.

2.141 Detail pronkkast.

2.142 Ruitje met inscripties.

2.143 Handgreep kamerdeur.

2.144 Scheuren en vervormingen bovenkant buitenmuren.

2.145 Trapeziumvormige raam.

2.146 – 2.147 Linker- en rechterhouder voor sluiting vouwblinden

Mooie achterkamer A 0.6

Deze kamer bezit nog wel een houten vloer, maar is evenals A 0.5 zijn haardpartij kwijt; reparaties in de zoldering wijzen nog de plaats aan waar de schoorsteen heeft gezeten. De raamindeling is, zoals eerder beschreven flink gewijzigd, waarbij de achterste exemplaren werden verlengd tot een soort tuindeuren. De enkelvoudige balklaag telt anders dan in A 0.5 niet drie maar vier balken, die op regelmatige afstand zijn geplaatst. Ze zijn zowel aan de buitengevel als aan de tussenmuur bevestigd met muurankers. Dit in tegenstelling tot de balken van A 0.5 waarvan de kopen gewoon in de muur zijn opgelegd en zelfs uitsteken. Goed is te zien dat deze balken geringer van omvang zijn dan die van A 0.6 (2.152).

De beschotwand in A 0.6 is bij een van de latere 20ste-eeuwse verbouwingen naar achteren geplaatst om meer ruimte in de kamer te verkrijgen. In veel opzichten is deze beschotwand de overtreffende trap van die in A. 0.5. Het houtsnijwerk is van nog hogere kwaliteit: de Korintische kapitelen zijn geprononceerder, de bovenlijst is hoger, ingewikkelder van opbouw en zwenkt bovendien met een lichte ronding in. Boven de daar aanwezige forse paneeldeur bevindt zich een opengewerkt bovenlicht voorzien van een palmet omringd door acanthusbladeren (2.149).

De deur zelf heeft brede stijlen en regels en een smal paneel met een getoogde bovenkant. Deuren ontbreken bij de voormalige kast- of bedstederuimtes. De kastjes eronder hebben ze wel en die zijn verrassend eenvoudig van vorm, met een rechthoekig paneeltje (2.150). De pilasters aan de uiteinden zijn iets over de helft in de lengte 'doorgezaagd' (2.153).

2.148 Beschotwand achterkamer. (foto RCE)

2.149 Detail beschotwand met snijraam.

2.150 Eenvoudige kastdeurtjes in luxewand.

2.151 Detail deur beschotwand.

2.252 Kop van balk kamer A 0.5 steekt door muur.

2.153 Doorgezaagde pijler en kapiteel zijkant beschotwand.

2.154 Kelderdeur.

2.155 Kelderkast.

2.156 Keldertrap.

2.157 In de kelder is zichtbaar dat de linker spaarbogen hoger uitkomen dan de rechter.

Kelder A -1.1

Vanuit de hal valt de kelder via een karakteristiek stenen keldertrapje (stenen 23,5 x 13 x 5 cm) te bereiken (2.154 – 2.156). Het is een ruimte van 1.68 meter hoogte, voorzien van een tongewelf dat op z'n beurt wordt gedragen door een drietal spaarbogen ter weerszijde. De segmenten die dit oplevert zijn ongeveer 70 cm diep. De pijlers van deze spaarbogen zijn aan de onderzijde verdikt. Tussen de gewelven zijn planken bevestigd waarop de waren kunnen staan. Het middelste segment ter linkerzijde bezit in de achtermuur nog een tweede nisje van 42 cm diepte (2.158). Daardoor is te zien dat deze muur – een fundering van de tussenmuur in feite – een flinke dikte bezit. Het gewelf is niet symmetrisch, de rechterzijde is aanzienlijk lager (2.157). Ook de twee keldervenstertjes in de buitenmuur zijn asymmetrisch geplaatst; voor het rechter exemplaar heeft men een stukje van het gewelf moeten verwijderen omdat dit anders voor de opening zou zitten (2.159). De vloer is voorzien van hier en daar sterk afgesleten estriken.

Helaas is het afbrokkelende stukwerk van de kelder recentelijk hersteld, zodat nergens het formaat van de stenen duidelijk wordt. De maatvoering van het geheel suggereert echter dat die formatien niet (veel) van de buitenmuren zullen afwijken. In de aanhechting tussen keldergewelf en buitenmuur zijn wel enkele onregelmatigheden zichtbaar.

2.158 Achter de middelste spaarboog van de kelder bevindt zich een dikke funderingsmuur waarin een kaarsennisje is uitgespaard. 2.159 De rechterspaarbogen waarop het tongewelf rust zijn lager dan de linker. Om te voorkomen dat het gewelf voor het rechter keldervenster kwam, is er een uitsparing gemaakt.

2.160 Beschotwand in ruimte A 0.7.

2.161 'Onderdeurtjes' in beschotwand.

Keuken A 0.7 en kamer A 0.8

In A 0.7 is de vierde en kleinste beschotwand te zien (2.160) Een exemplaar met weinig opsmuk. De drie pilasters hebben eenvoudige Dorische kapitelen; de bovenlijst is onversierd. Wel heeft deze een flinke omvang. De wand bestaat uit twee segmenten, die beide in gebruik zullen zijn geweest als bedstee. Tegenwoordig herbergt de linkerkant een ondiepe provisiekast en achter de rechterzijde bevindt zich de hal A 0.3. Boven de bordenlijst is de wand gemaakt van of bekleed met houten delen – de rood geschilderde uiteinden steken nog net boven wat plaatmateriaal uit. Oudhollandse tegeltjes geven de plaats aan tussen de ramen waar zich een stookplaats bevonden heeft – mogelijk voor een fornuis. Een deel van het rookkanaal is bewaard gebleven (2.162).

In A 0.7 en A 0.8 zijn goed de vroeg 18de-eeuwse schuifvensters te bewonderen. De kozijnen worden nog verdeeld door een vast kalf – een herinnering aan het vroegere kruiskozijn. De raamroeden zijn in het bezit van bolgeprofileerde raamroeden. Het binnendeurvenster van A 0.7 is gelijk aan de overige die op de centrale hal uitkomen. A 0.8 bezit daarentegen een deurvenster met 12-ruits bovenlicht en een laat 18de-eeuwse of 19de-eeuwse opgeklampte deur met een tweevlaks verdeling. De oorspronkelijke functie van deze vertrekken is onbekend. Het ligt voor de hand dat dit de dagelijkse woon- en slaapvertrekken waren van het herbergiersgezin.

2.162 Restant rookkanaal. Correspondeert met het restant op zolder, zie foto 2.210.

2.163 Detail beschotwand in A 0.7..

2.164 Detail raamkozijn A 0.7.

2.165 Venster A 0.8.

2.266 Deurkozijn A 0.8.

Hal B 0.1

Deze hal werd aangelegd in het gedeelte uit 1796 en verbond de keuken B 0.2 en melkkamer B 0.3, met kamer A 0.8 en de gelagkamer A. 0.4. De vloer is hier opnieuw voorzien van moderne rode vloertegels. De plinten van oudhollandse 'estertjes' steken nog half boven de tegellaag uit (2.167). De wanden zijn egaal wit gestukt.

Met uitzondering van de gelagkamer bezitten al deze ruimtes deurvensters die aan buitendeurvensters doen denken, met geprofileerde deurposten op natuurstenen neuten en een 12-ruits bovenlicht (2.168). Het feitelijke buitendeurvenster ziet er dan ook precies zo uit. Het deurvenster naar het koetshuis heeft als enige een 8-ruits bovenlicht (2.199) – het is nu hergebruikt in een verder naar achteren gelegen 20ste-eeuwse muur. Dankzij al deze bovenlichten was men in het gedeelte van het pand waar hard gewerkt moest worden op doeltreffende wijze verzekerd van daglicht.

Voormalige keuken B 0.2

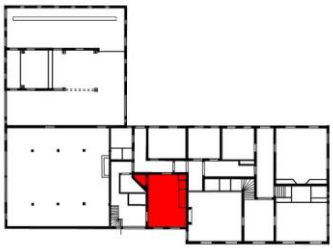

De voormalige herbergkeuken werd door Nieuwenhuis en Wittop Koning getransformeerd tot woonruimte in een mix van historiserende en expressionistische elementen (zie ook pag. 36). Reitsma heeft hier nog een glas-in-lood tochtdeur aan toegevoegd die toegang geeft tot de hal (2.170). Het levert alles bij elkaar een stijlmengsel op waarin de zeer goed bewaard gebleven keukenhaardpartij uit 1796 (2.172) helaas minder goed tot zijn recht komt. De haardplaats heeft

2.167 De 'estertjes' (witjes) zijn half verdwenen achter een met moderne dubbelhard gebakken tegels opgehoogde vloer.

2.168 Bovenlicht voormalige melkkamer.

nog zijn metalen vloer- en haardplaten. De betegeling van de zij- en achterwand is nog intact (al zijn de gekleurde tegeltjes later toegevoegd). Ook nog geheel aanwezig is het gemetselde en betegelde fornuis (2.175), compleet met ijzeren dekplaat waarin vier gaten zitten om de potten op te plaatsen. De schouwboezem bezit evenals het exemplaar in de gelagkamer een stang om een en ander aan op te hangen (2.174). De boezem bezit een puntgave strakke houten schouwlijst; de lijst is in zo'n goede staat, dat hier mogelijk sprake is van een vernieuwing (2.173).

Verder heeft deze kamer een houten vloer, net als elders in het huis van tamelijk smalle delen. In een reeds in 1796 schuin aangebrachte hoek, zit een bergkast met een opmerkelijke halve deur die aan de buitenkant een moderne facelift kreeg maar wel degelijk uit de bouwperiode stamt. De keukenkast is aan de binnenzijde beschilderd met vrolijke herbergtafereeltjes (2.176 – 2.182).

2.169 Glas-in-lood raam.

2.170 Kamerdeur Reitsma.

2.171 Jaren ’30 deur

2.172 – 2.174 Schouwpartij, schouwlijst en binnenkant schouwboezem van de voormalige herbergkeuken.

2.175 Het gemetselde en betegelde fornuis uit 1796. Onder de stalen dekplaat bevindt zich een kookplaat met ronde openingen voor de pannen. Links, achter het ‘schone’ metselwerk, zit het rookkanaal, dat op zolder samenkomt met het kanaal van de open haard. De versierde tegels zijn wel oud maar in 1934 toegevoegd. Gezien de hitteschade aan de scheepjestegels in de schouwwand, hebben die er wel al gezeten toen het fornuis nog in gebruik was.

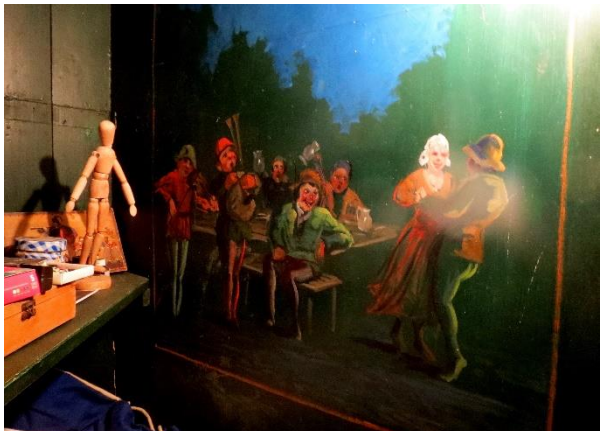
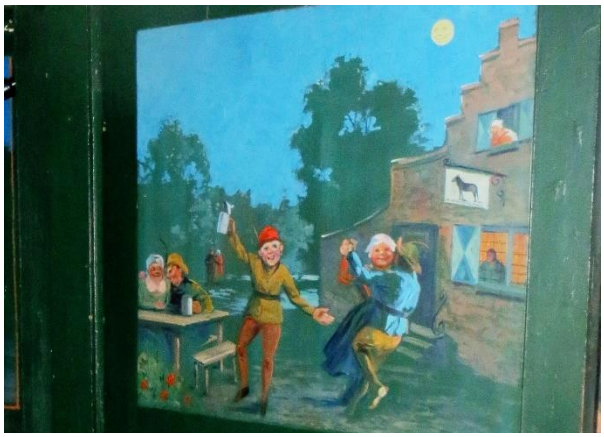

2.176 – 2.182 "In zummer of winter, of 't hait is of kold. Elk ain wel van ain zeupke holt. In 't olle hoes de Grönneger Punt, wordt vrund en maagd, 't van haarten gund." Een van de meest merkwaardige onderdelen van de Groninger Punt is de bergkast in de voormalige herbergkeuken. Deze heeft een driehoekige omtrek en is in het bezit van een dubbele 'boerendeur'. De buitenkant oogt modern, zoals de entreedeur (2.171), maar het gaat wel degelijk om een antieke deur. Van binnen is de kast geheel beschilderd met taferelen die aan een lustig herbergverleden refereren. Op het plafond is de hemel geschilderd, van waaruit enkele cartooneske gezichten op ons neerkijken, mogelijk voorvaderen van de familie Bosscher. Het is onbekend wie de schilderingen heeft gemaakt, maar dat moet gebeurd zijn toen er hier nog volop bordjes zure room en diksoep werden genuttigd, dus vóór 1933. In het deurslot steekt nog een zeer bijzonder vormgegeven sleutel.

Melkkamer B 0.3

De melkkamer of karnruimte telde aanvankelijk slechts één venster. Het heeft een 24-ruits raam van een eenvoudig type, met roedes zonder profilering (2.184). Verder is deze kamer, net als A 0.8 en B 0.2 in het bezit van een binnendeurvenster met 12-ruits bovenlicht (2.185) en een opgeklampte deur met tweevlaks verdeling. De waterput buiten om de hoek (2.80) maakt het waarschijnlijk dat deze kamer ook dienst deed als spoelruimte. Het enige dat nog aan de voormalige functies herinnert, is een smeedijzeren oog in het plafond (2.186).

De enkelvoudige balklagen van ruimtes B 0.1 t/m B 0.3 bestaan uit gladgeschaafde grenen balken zonder kraalrand. Ze vertonen gelijkenis met de balken die in het koetshuis zijn gebruikt en horen dan ook bij dezelfde balklaag en bouwfase. Ze worden echter niet zoals daar ondersteund door de langsgebintconstructie, maar zijn opgelegd in de tussenmuren.

2.183 Overzicht melkkamer.

2.184 Binnenzijde oudste 24-ruits venster.

2.185. Binnendeurventer met bovenlicht en opgeklampte deur. 2.186. Oog in plafond. 2.187.Jaren veertig fonteintje in de toiletruimte van Reitsma.

Ruimtes B 0.4 t/m B 0.9

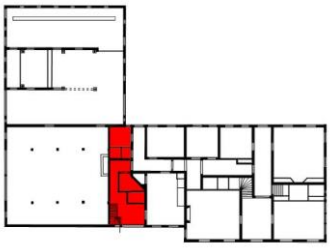

Dit zijn allemaal vertrekken die in de 20ste-eeuw zijn afgescheiden van het koetshuis, dat daardoor een kwart kleiner werd en één van zijn inritten verloor. Het oudste deel is het CV-ketelhok B 0.8 dat in de jaren dertig is gerealiseerd. B 0.4 t/m b 0.6 zijn respectievelijk het keukentje (2.191), de wc (2.187) en bergkast ontworpen door Reitsma. B 0.7 is de in 1979 gerealiseerde badruimte. B 0.9 moeten we zien als de deels in 1950, deels in 1979 gerealiseerde entree. De aanwezige balklaag is een voortzetting van die in het koetshuis. Daarbij rust de balken in de buitenmuren en op twee langsgebinten. De gebintstaanders zijn nu in de muren opgenomen. In de entree lijkt er één te ontbreken (2.188 – 2.189) maar deze grotere overspanning was nodig om met paard en wagen zonder obstakels door de wagenpoort te kunnen rijden. De kozijnen van deze wagenpoort zijn nog aanwezig maar de poortdeuren zijn verdwenen ten gunste van een woonhuisentree met een kitscherige maar wel karakteristieke halve deur (2.190), voorzien van glas-in-lood en uitbundige “antieke” smeedijzeren scharnieren.

Via een verplaatst deurvenster met 12-ruits bovenlicht (2.199) betreed je het voormalige koetshuis. Dit antieke venster zat eerst in de oude scheidingsmuur maar is in de jaren zeventig in de nieuwe muur herplaatst.

2.188 – 2.189 De balklaag in de entree op de plaats van de voormalige doorrit van twee kanten gezien.

2.190 Dubbele deur Reitsma.

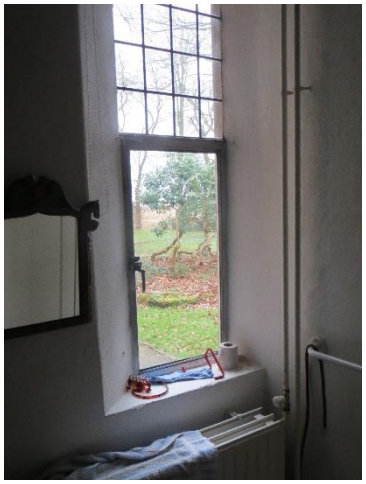

2.191 Keukenraam Reitsma.

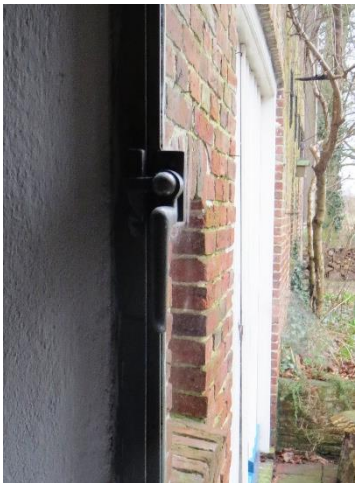

2.192. Handvat

Koetshuis B 0.10

Het overgebleven deel van het koetshuis heeft nog de nodige karakteristieken behouden. Om te beginnen de originele klinkervloer, nog met de handvormklinkers die in het bestek van 1796 werden voorgeschreven. De stenen liggen in de middenbeuk in de lengte- en in de zijbeuken in de breedterichting (2.193). Een deel van de vloer is afgesmeerd geweest met een dun laagje mortel, dat nu grotendeels is afgesleten (2.194).

Ook de gehele gebintconstructie – deels dus opgegaan in het woongedeelte - is nog gaaf aanwezig (2.192 – 2.196). Het gaat om twee grenen langsgebinten, elk bestaande uit een viertal gebintstijlen met schoren, staande op gemetselde poeren (2.195). De stijlen zijn bovenlangs verbonden met de langsgebintbalken, die met elkaar verbonden zijn middels een schuine haaklas (2.197). Op deze constructies zijn overdwars de grenen balken met een lengte van ruim 12,5 meter opgelegd. In de originele opzet lagen negen exemplaren plus een strijkbalk (de laatste balk tegen de buitenmuur) over de gebinten, terwijl de vier rechter exemplaren plus een strijkbalk geheel of gedeeltelijk in het muurwerk rustten. Alle dwarsbalken zijn bovendien aan beide zijden met een muuranker in de buitenmuren verankerd. Een simpele, maar degelijke en lichte constructiewijze.

Opvallend is dat alle balken aan de uiteinden vanaf een strak afgebakend punt nooit geverfd zijn geweest (2.202). Diverse balken zijn voorzien van smeedijzeren haken (2.196). In het hout zijn talloze initialen en jaartallen gekerfd (2.200) mogelijk door voerlieden en personeel.

Sporen in het pleisterwerk (2.201) en de laatste halve meter in de bestrating wijzen erop dat zich tegen de zijbeuken van het koetshuis voerbakken en ruiven hebben bevonden. Ook de onbeschilderde uiteinden van de zolderbalken wijzen daarop. Via verdwenen luiken in de zoldervloer kon destijds het hooi in de ondergelegen houten ruiven worden gegooid. Nu zit alleen nog in het midden van het plafond een luik.

2.192 Het koetshuis richting de dubbele poort.

2.193 Karakteristiek bestratingspatroon.

2.194. Laag mortel op bestrating bij inrit.

2.195 Gemetselde poer of stiep.

2.196 Langsbalkconstructie.

2.197 Verbinding met schuine haaklas.

2.198 Haken voor leidsels en tuig.

2.199 Oude toegang tot het woongedeelte, herplaatst in tussenmuur uit de jaren zeventig.

2.200 Inscripties op een gebintstijl.

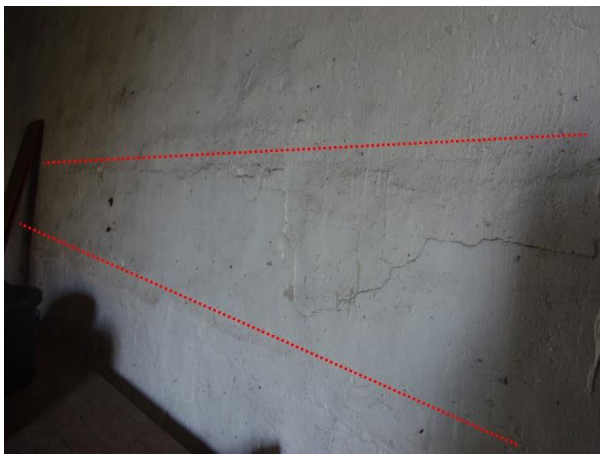

2.201 – 2.202 Sporen in het pleisterwerk wijzen erop dat zich in de zijbeuken van het koetshuis voerbakken en ruiven bevonden (links). Ook de onbeschilderde uiteinden van de zolderbalken duiden daarop. Vanaf (verdwenen) luiken in de vloer van de hooizolder kon van bovenaf het hooi in de ondergelegen ruiven worden gedeponeerd.

2.203 – 2.205. Karakteristiek sluitwerk van de wagenpoort.

2.206 – 2.207 De getoogde opening tussen koetshuis en landbouwschuur kwam tot stand in 1950 ter vervanging van een oudere doorgang die werd dichtgemetseld ten gunste van het achtergelegen nieuwe keukentje (rode stippellijn). Ook deze deurgang lijkt een gebogen bovenkant te hebben gehad.

Zolder en dakconstructie A 1.1

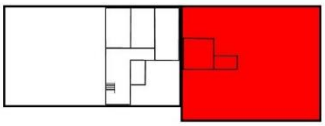

De zolder boven het hoofdgebouw vormt in feite één ruimte. Wel bevindt zich midden in de ruimte de afgetimmerde trapopgang, waaraan aansluitend, vermoedelijk in het begin van de 20ste eeuw, een dienstbodekamertje is verrezen. Het heeft houten wandjes en een plafonnetje van schroten. In de kleine ruimte bevinden zich enkele kastruimtes en een wastafel met marmeren achterplaat en spiegel die in de jaren dertig tot en met vijftig thuis kunnen horen (2.212 – 2.213). Een gietijzeren dakraam brengt licht in het vertrekje. Zowel het kamertje als de trapopgang zijn in het bezit van vroeg 20ste-eeuwse achtvlaks paneeldeuren (2.211).

Verder bestaat het enige vaste object op zolder uit het nogal ruw gemetselde rookkanaal dat aansluit op de haard in de gelagkamer (2.209). Het gevaarte rust op een stoel (of slede) die het over een flinke afstand diagonaal naar de daknok geleid. Boven de huidige keuken bevindt zich de aanzet van een tweede, verdwenen rookkanaal (2.210). Van de rookkanalen die ter hoogte van de rechter voor- en achterkamer moeten hebben gezeten is niets meer te zien. De vloer van de zolder bestaat voor zover zichtbaar uit tamelijk smalle vloerdelen.

Het dak zelf is onbeschoten. De openingen tussen de oude holle pannen wordt opgevuld door strodokken, die recentelijk, tijdens de laatste restauratie opnieuw zijn aangebracht (1.48 – 1.49). De constructie bestaat uit lange sporen van naaldhout – deels oud, deels recentelijk vernieuwd – bovenin verbonden door dubbele hanenbalken en middenin bijeengehouden door een tweetal gordingen, waarvan de onderste is voorzien van gordingstutten die op de onderliggende balklagen en tussenmuren steunen (2.207 – 2.208). Aan één zijde bevindt zich een gebintje als extra ondersteuning (2.217).

Zolder en dakconstructie B 1.1 en B 1.2

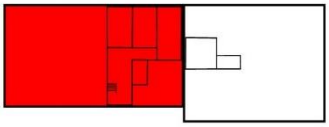

De zolder boven het koetshuis vertoont een vergelijkbare sporenkap, met lange daksporen, hanenbalken (een enkele rij) en een gording met gordingstutten (2.215). Ook deze zolder bestond aanvankelijk waarschijnlijk uit één ruimte. In 1979 zijn in de rechterdeel enkele kamers gerealiseerd, voorzien van een houten, ongelakte betimmering (2.216). Als enige oude elementen zijn hier de rookkanalen zichtbaar van de haard en het fornuis van de herbergkeuken (2.218). Het dak van het niet verbouwde gedeelte is onbeschoten maar mist de strodokken. Alleen aan de korte zijde is een laag dakleer aangebracht (2.215).

2.208 – 2.209 De sporenkap van het hoofdgebouw is licht van constructie. Naast sporen en hanenbalken zorgen slechts enkele lichte gordingen met stutten (links) voor de stabiliteit.

2.210. Rookkanaal van de haard in de gelagkamer.

2.211. Restant verdwenen rookkanaal keuken.

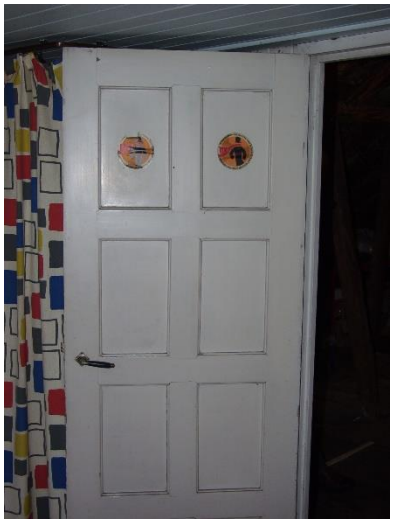

2.212 – 2.214 Het afgeschoten meidenkamertje op de zolder van het hoofdgebouw.

2.215 De zolderruimte boven het koetshuis heeft een onbeschoten kap.

2.216 Op en top jaren zeventig, dit ongelakte hout van de woonvertrekken die in 1979 op de zolder van het koetshuis werden gerealiseerd.

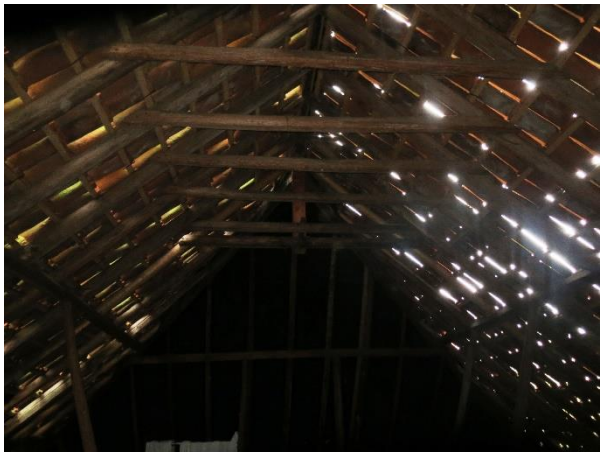

2.217 Gebintje zolder hoofdgebouw.

2.218 Samenkomst van rookkanalen op zolder koetshuis.

Schilderstukken

Volgens tijdschrift *Het Landhuis* werden er tijdens de restauratie *"eenige oud-Italiaansche schilderstukken"* in het huis ontdekt. Eigenaar Bos liet de op brede houten delen aangebrachte schilderingen restaureren en inlijsten. Het grote paneel van ongeveer 4 meter lang bevindt zich tegenwoordig in hal A 0.2, de kleinere hangen in een woonkamer. Het is onbekend wie ze vervaardigd heeft, maar een Italiaan was het zeker niet. Daarvoor doen de tafereeltjes veel te 'Hollands' aan. Het grootste paneel (2.221) zou zo een weergave van het dagelijks leven rondom De Punt kunnen zijn. We zien een weg met wandelaars, ruiters, kooplieden en soldaten en een huisje dat wel wat weg heeft van een herberg (2.220).

In het veld zijn jagers en boeren op wolvenjacht. En daarmee krijgt dit paneel opeens een historische context. Want in 1737 kwam het Groninger stadsbestuur ter ore dat *"Een en andere wolven in onze stads jurisdictien (…) sig souden ophouden en verbergen"* . Burgemeesteren en Raad gelastten daarom de stadsrentmeester om aan iedereen in het Gorecht, Oldambt en Westerwolde die een wolf doodde of levend ving een premie van 100 carolusgulden uit te betalen. Destijds was dat ongeveer een half jaarsalaris. De vangst van een jonge wolf leverde 50 gulden op. [116] Opdat iedereen op de hoogte was, werd een ordonantie *"Alom van de predikstoelen afgekondigd en verders angeslagen en bekent gemaakt, op sodanige plaatsen daar men gewoon is sulks te doen."* (2.224). Het zou heel goed kunnen dat het tolhuis zo'n plaats was en dat daar de uitbetalingen door de stadsrentmeester werden gedaan.

De hoge beloning, die ook in Drenthe ging gelden, leidde tot enorme collectieve drijfjachten op wolven – waarschijnlijk is dat wat we hier zien afgebeeld. In Drenthe, waar de al dan niet vermeende overlast van deze dieren veel groter was, geschiedde de jacht met militaire precisie. Er deden duizenden mensen aan mee, waarbij hoogwaardigheidsbekleders en trommelslagers niet ontbraken. Geen wonder dat de wolf niet lang daarna uit ons land is verdwenen…[117]

Het is niet gezegd dat de schilderingen ook daadwerkelijk al in 1737 zijn gemaakt. Een iets latere datering past beter bij de kostuums van enkele figuurtjes.[118]

Ook op de beide andere panelen speelt de jacht een rol: we zien er Artemis (Diana), de godin van de jacht uit de klassieke oudheid, met haar honden, speer en boog. Op één stuk loopt zij innig met haar jachtmaatje Orion door het paradijselijke Arcadië richting een fontein (2.222), een allegorische verbeelding van de amoureuze liefde.[119] In de bosjes staat liefdesgod Cupido op het punt een van zijn beruchte pijlen af te

2.221 Wolvenjachttafereel.

2.222 Diana en Orion.

2.223 Diana als hoedster van jonge vrouwen. (foto's: RCE)

schieten. Voor de goede verstaander was dit een behoorlijk pikante voorstelling. Immers: Cupido miste nooit – en zou dit ook niet doen bij Artemis, die tevens godin van de kuisheid en maagdelijkheid was. Inderdaad was Orion de enige op wie Artemis ooit verliefd raakte, en het liep niet goed met hem af…

Op het andere paneel (2.223) zien we de jachtgodin in een decentere rol, namelijk als de hoedster van jonge maagden, maar ook van zwangere vrouwen of vrouwen met een kinderwens. Het gebouwtje rechts stelt mogelijk de tempel van Artemis te Efeze voor, een van de zeven wereldwonderen.

Hoewel niet zeker is of de schilderingen deel hebben uitgemaakt van het interieur, ligt dit gezien de algehele rijke aankleding van het pand wel voor de hand. Het is onbekend in welke ruimtes de stukken zich oorspronkelijk hebben bevonden. Het grote paneel kan gezien het onderwerp en de sterke verkleuring (door roken?) heel goed deel hebben uitgemaakt van het wandbeschot van de gelagkamer. Volgens Johan de Haan dienden de twee kleinere exemplaren als bovendeurstuk.[120] In dat geval zou het eerste paneel meer in een herenkamer passen en het andere in een ruimte voor dames. Het is een interessante vraag aan welke specifieke vertrekken we dan moeten denken.

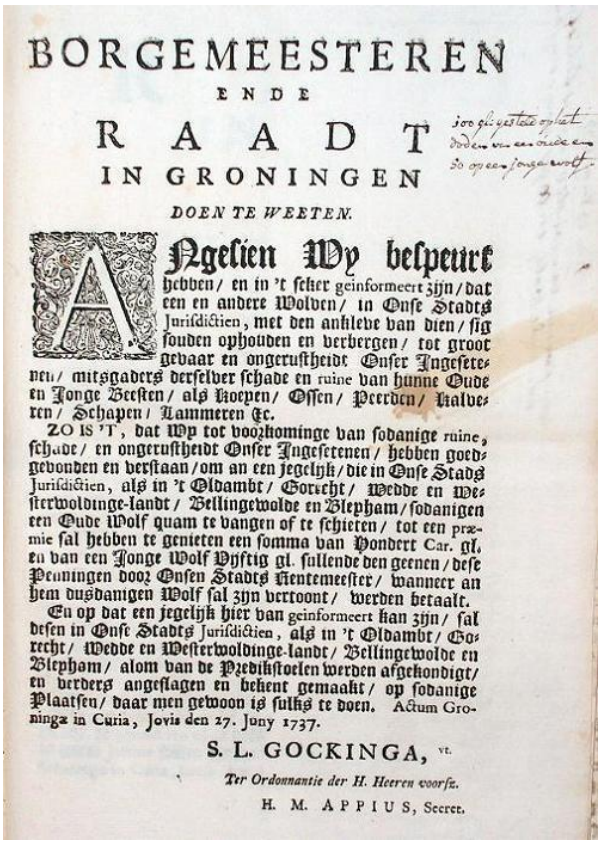

BORGEMEESTEREN
ENDE
RAADT
IN GROININGEN
DOEN TE WEETEN.

ANgelien Wy bespeurt hebben/ en in 't seker geinformeert zijn/ dat een en andere Wolven/ in Onse Stadts Jurisdictien, met den anklebe van dien/ sig souden ophouden en verbergen/ tot groot gevaar en ongerustheidt Onser Ingesetenen/ mitsgaders derselver schade en ruine van hunne Oude en Jonge Beesten/ als Koeyen/ Ossen/ Peerden/ Kalveren/ Schapen/ Lammeren &c.

ZO IS 'T, dat Wy tot voorkominge van sodanige ruine, schade/ en ongerustheidt Onser Ingesetenen/ hebben goedgevonden en verstaan/ om an een jegelijk/ die in Onse Stadts Jurisdictien, als in 't Oldambt/ Gorecht/ Wedde en Westerwoldinge-landt/ Bellingewolde en Blepham/ sodanigen een Oude Wolf quam te vangen of te schieten/ tot een præmie sal hebben te genieten een somma van Hondert Car. gl. en van een Jonge Wolf Vyftig gl. sullende den geenen/ dese Pronningen door Onsen Stadts Rentemeester/ wanneer an hem dusdanigen Wolf sal zyn vertoont/ werden betaalt.

En op dat een jegelijk hier van geinformeert kan zijn/ sal desen in Onse Stadts Jurisdictien, als in 't Oldambt/ Gorecht/ Wedde en Westerwoldinge-landt/ Bellingewolde en Blepham/ alom van de Pzedikstoelen werden afgekondigt/ en verders angeslagen en bekent gemaakt/ op sodanige Plaatsen/ daar men gewoon is sulks te doen. Actum Groningæ in Curia, Jovis den 27. Juny 1737.

S. L. GOCKINGA, vt.

Ter Ordonnantie der H. Heeren voorsz.

H. M. APPIUS, Secret.

2.224 Plakkaat uit 1737 waarin de premies op het vangen van een wolf worden afgekondigd. (afb: Groninganus)

2.225 Detail ruiters en huisje.

2.226 Detail van de wolvenjacht met in het midden het opgejaagde dier.

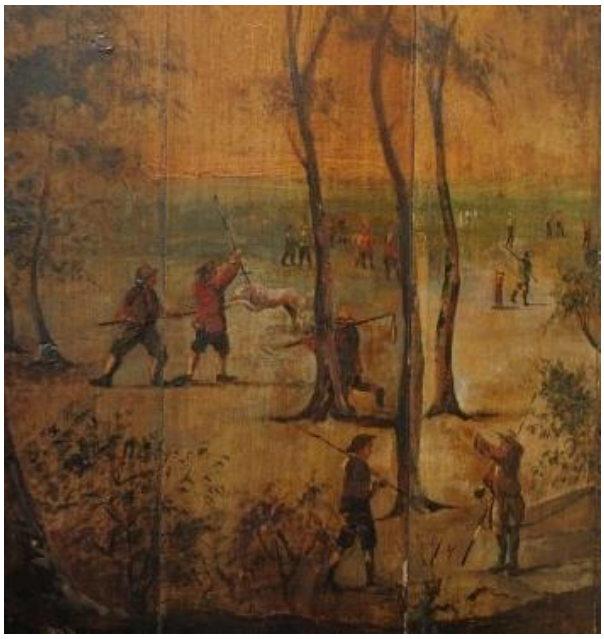

2.10 Interpretatie interieur

Het interieur van de Groninger Punt toont onmiskenbaar een stedelijke smaak en invloed. De prachtige bedstede- en kastenwanden zullen hoogstwaarschijnlijk door stedelijke kistenmakers (de beroepsgroep die zich met dit vakwerk bezighield) zijn geproduceerd.[121] Dat is natuurlijk ook niet zo vreemd in een pand dat goed gezien eigendom was van de stad zelf. Mogelijk waren de eerste bewoners, zoals Folkers en Reysiger, ook uit de stedelijk omgeving afkomstig. En te zien aan de rijke inrichting, zullen ze zich voor hun klandizie waarschijnlijk op de gegoede burger van Stad en Lande hebben gericht.

Het interieur moet destijds zeker deftig zijn geweest maar toch ook weer niet heel modern. Het dubbele halportaal bijvoorbeeld, kwam bij veel rijke Groningse en Drentse panden uit de tweede helft van de 17de eeuw en vroege 18de eeuw voor[122], maar in 1736 was het toch eigenlijk alweer passé. Iets dergelijks geldt voor de Lodewijk XIV-beschotwand in de rechter achterkamer. De nadrukkelijke klassieke ornamentiek, het zeer geprononceerde snijwerk en de zware kroonlijst horen meer thuis in de periode 1690 – 1720 dan in 1736, toen lichtere en sierlijkere vormen de komst van de Rococo al aankondigen. De wand van de rechter voorkamer past wat dat aangaat beter bij die datering. De wanden mogen op het eerste gezicht eenzelfde uitstraling hebben, ze verschillen behoorlijk in detail (2.228 – 2.229).

De beschotwand van de achterkamer zou dan ook best eens van vóór 1736 kunnen dateren. Zoals eerder gezegd, bestaat er een mogelijkheid dat het achterste deel van het huis ouder is. Maar

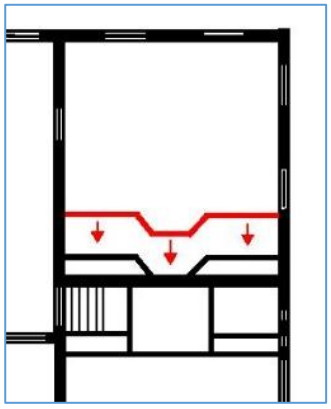

2.227 De beschotwand in kamer A 0.6 stond veel verder naar voren (rood) maar werd in de zeventiger jaren naar achteren verplaatst.

2.228 – 2.229 De ornamentiek van de beschotwand van de achterste mooie kamer is veel robuuster dan die van de voorste.

het kan ook dat de wand van elders afkomstig was. De vrij willekeurige plaats waarop de linker en rechter pilasters zijn doorgezaagd, geeft wat dat aangaat te denken, al kan dit ook gebeurd zijn toen de wand in de 20ste eeuw naar achteren werd verplaatst (2.227). Door die ingreep valt helaas niet meer na te gaan hoe de oorspronkelijke opzet is geweest. Bijvoorbeeld of er ter weerszijde van de deur kastruimtes of bedsteden waren, en of ze met deuren gesloten werden of door middel van bedgordijnen.[123] Sporen waaruit blijkt dat er scharnieren hebben gezeten, zijn tijdens dit onderzoek niet gevonden, maar deze kunnen bij een opknapbeurt zijn verdwenen.

Ook weten we niet waartoe de deur – die veel op de buitendeur van de achteringang lijkt – ooit toegang gaf. Een kast? Daarvoor lijkt hij te fors en met z'n versierde bovenlicht veel te nadrukkelijk aanwezig. Je verwacht achter deze deur de doorgang naar de voorkamer. Maar niets wijst

2.230 – 2.231 De dubbele halpartij van De Punt vertoont de nodige overeenkomsten met die Huize Vaartwijk te Westerbroek stammend uit het derde kwart van de 17de-eeuw (foto's: eigenaren en Beeldbank Groningen)

2.232 – 2.233 Het snijraam in de beschotwand van de rechter achterkamer en een vergelijkbaar patroon aan de Lodewijk XIV-ingangspartij van de Doopsgezinde pastorie te Hoorn, die typerend is voor de periode rond 1700, maar volgens de RCE thuishoort in het tweede kwart van de 18de eeuw (foto: bovenlichten.net).

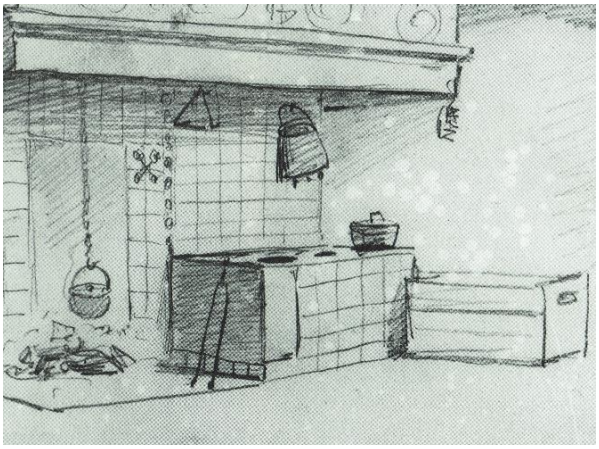

2.234 – 2.235 Het fornuis op een schets van de Groningse schilder Otto Eerelman (1839 – 1923) vertoont veel overeenkomsten met het exemplaar in de herbergkeuken. (afb. P.B. Kramer, coll. Groninger Archieven).

erop dat die er is geweest. Mogelijk gaf de deur ooit toegang tot de kelder, een bovengelegen opkamer of zelfs een trapopgang. Sporen daarvan zijn echter niet gevonden. De twee andere beschotwanden en ook de schouwpartij in de gelagkamer vertonen te weinig uitgesproken stijlkenmerken voor een exacte datering: dergelijke werk werd eigenlijk de hele 18de eeuw door wel gemaakt.

Bij gebrek aan afbeeldingen van vóór 1934 blijft het erg moeilijk het vroegere interieur te reconstrueren. Had de gelagkamer een toog met een tapkast? Hadden de mooie kamers en de hal versierde stucplafonds? Waren meer wanden bekleed met beschilderd wandbeschot? We kunnen er alleen maar naar raden.

Het is jammer dat de twee mooie kamers van de Groninger Punt niet meer in het bezit zijn van hun 18de-eeuwse haardpartijen. Als de beschotwanden maatgevend zijn, dan moeten dat fraaie exemplaren zijn geweest. Des te opvallender is het dat juist de twee minder luxueuze exemplaren in de gelagkamer en de herbergkeuken zo perfect behouden zijn gebleven. Zeker het keukenexemplaar met het gemetselde fornuis is uiterst zeldzaam.

De Groninger Punt was dan misschien niet van de allernieuwste interieurtrends voorzien, het moet naar de maatstaven van de 18de eeuw toch een zeer luxe uitgevoerde herberg zijn geweest. Het huis was niet alleen ruim, maar ook uitgesproken licht. De kamers waren voorzien van grote hoge vensters. De bovenlichten van de buitendeurvensters voorzagen de hal ruimschoots van licht. In 1796 werden bovendien de binnendeurvensters van de nieuwe keuken, de melkkamer en van ruimte A 0.8 in het oude pand, van een bovenlicht voorzien, wat een goede lichttoetreding in de gang naar de gelagkamer garandeerde. Ook de toegang naar het koetshuis en de buitendeur kregen er een.

De vloeren en ook de zoldering zullen ongetwijfeld uit bredere planken hebben bestaan. Voor de huidige smalle delen die overal in het huis worden aangetroffen, zou men in de 18de eeuw de neus hebben opgehaald. Vroeg 18de-eeuwse houten vloeren bestonden doorgaans uit brede kop- en staartdelen met ongelijke afmetingen aan de uiteinden. De huidige planken zijn veel te gelijkvormig.

De centrale hal had in 1935 wél een vloer van zo te zien forse vloerdelen (2.236). Maar of deze oorspronkelijke situatie weergeeft? Bij het waterleidingluik is te zien dat de moderne plavuizen op een dikke, harde ondergrond zijn gelegd (2.237). Het lijkt op beton maar het

2.236 In 1935 had de centrale hal een vloer van brede houten delen..

2.237 – 2.239 Tegenwoordig liggen er tegels, die op een vloer van beton zijn gelegd – of mogelijk op hardsteen, zoals de platen bij de trap en deur.

zouden best eens grote, hardstenen platen kunnen zijn zoals die nu nog ter weerszijde van de voordeur liggen en aan de voet van de trap. (2.238 – 2.239). Mogelijk gaat het om Ölandsteen.[124] Bij het smalle deel van de hal werd de vloer overigens aan het zicht onttrokken door zeil. Ook op andere plaatsen zijn de vloeren verhoogd. In hal A 0.3 is dat goed te zien aan de half verzonken antieke de witjes in de plint (2.167).

Alle balkenlagen zijn voor zover zichtbaar uitgerust met een driekwartrond profielrandje. Het valt op dat de balken niet in alle ruimtes even zwaar zijn, wat kan duiden op plaatsing in verschillende periodes. Opvallend is verder de zeer late toepassing van sleutelstukken boven de entree in de voorgevel (2.126). In de 18de eeuw werden in Groningen (en de rest van Nederland) vrijwel geen sleutelstukken meer toegepast.[125] Mogelijk is het geringe randje metselwerk dat overbleef boven de deurpost de reden geweest om deze archaïsche extra versteviging toe te passen.

2.240 Op deze kaart zijn de in dit rapport veronderstelde bouwfaseringen weergegeven, waarbij het paarse deel in het hoofdgebouw een oudere, mogelijk nog 17de-eeuwse kern representeert. Het donkerblauwe deel kan op funderingsniveau tot dezelfde, of al weer een latere fase behoren. De lichtblauwe tussenmuren lijken het product te zijn van een latere herindeling van ruimtes, maar dit hoeft niet perse het geval te zijn. De overige faseringen zijn minder speculatief.

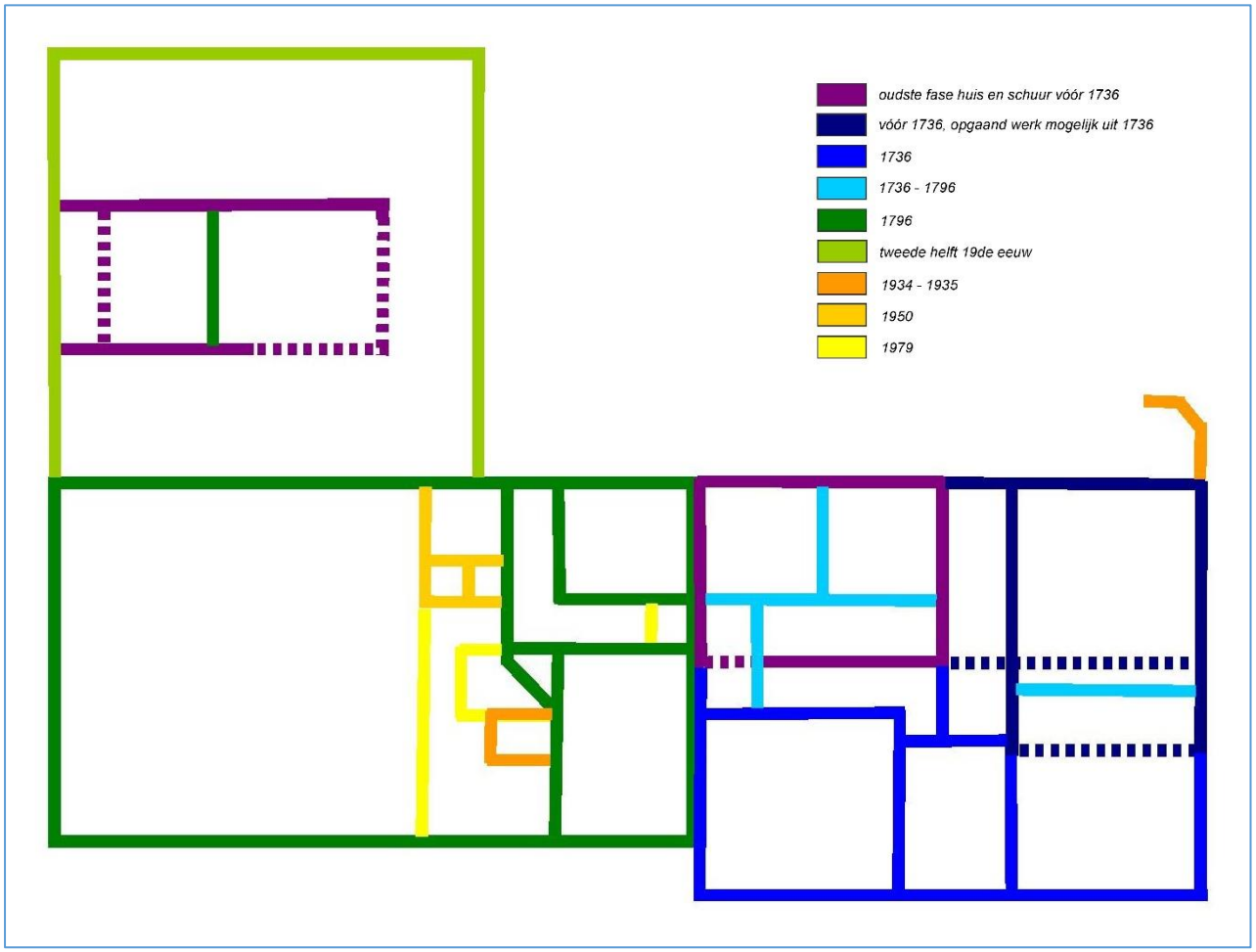

2.11 Interpretatie indeling en bouwfases

De indeling van het hoofgebouw past goed in het beeld van de Groninger huizenbouw van de tweede helft van de 17de eeuw en de eerste helft van de 18de eeuw. Karakteristiek voor deze periode is de opzet met een centrale hal, al dan niet voorzien van een dubbel halportaal, die helemaal naar achteren doorloopt. Ter weerszijde van de hal waren de belangrijkste vertrekken gesitueerd. Deze opzet is onder meer te vinden bij het eveneens 18de-eeuwse tolhuis van Foxham, dat weliswaar kleiner was dan de Groninger Punt maar hier niettemin opmerkelijke overeenkomsten mee vertoont (2.241).

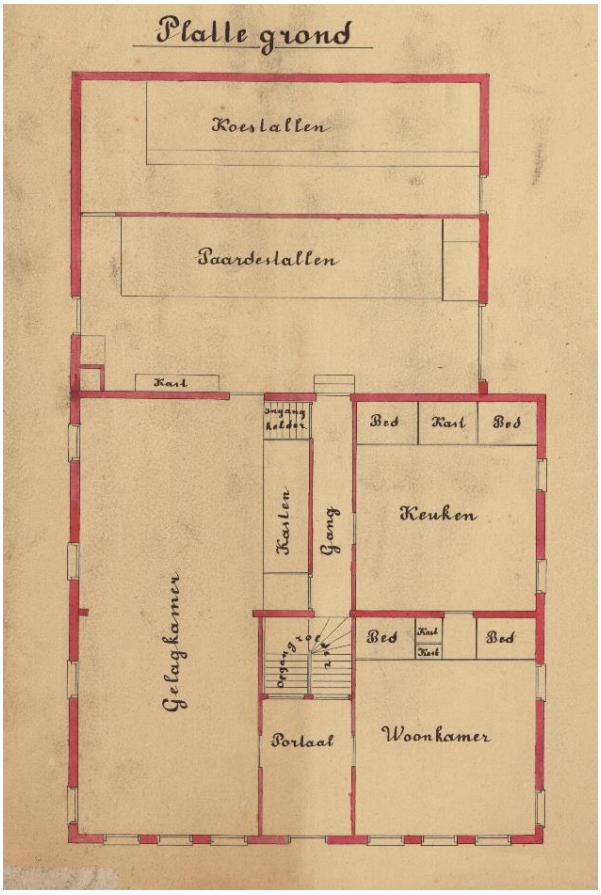

2.241. De overeenkomsten tussen stadstolhuis/ herberg 'Bek Af' te Foxham en de Groninger Punt zijn frappant: ook dit pand had een centrale hal met dubbel portaal, waaraan ter weerszijde de belangrijkste vertrekken lagen. De opzet van het hoofdgebouw was wel minder complex en kleiner: 13,5 x 14 meter, tegen 14,7 x 17,8 meter bij De Punt. Het is onbekend wanneer het gebouwd werd. (Detail 19de-eeuwse verbouwingstekening. Afb. Beeldbank Groningen).

In beide panden is tevens een tweebeukige opzet waarneembaar. Ook dit is een fenomeen dat vaak bij panden in Groningen voorkomt en waarbij het voorste en achterste gedeelte van het huis als het ware als aparte bouwvolumes zijn opgevat, voorzien van een eigen schilddak of een zadeldak met topgevels. Regelmatig bezaten dergelijke panden ook boven de entree een topgevel, haaks op het schild- of zadeldak. Andere mooie voorbeelden zijn het Waarhuis te Aduarderzijl (1668 en 1707), herberg Onder de Linden te Aduard (begin 18de eeuw), de Hervormde pastorie te Hoogezand (17de eeuw en 1728) en het 18de-eeuwse stadstolhuis 'Gideon' bij Oude Roodehaan (2.251 – 2.255). Het is zeer goed mogelijk dat ook de Groninger Punt er aanvankelijk zo heeft uitgezien.[126]

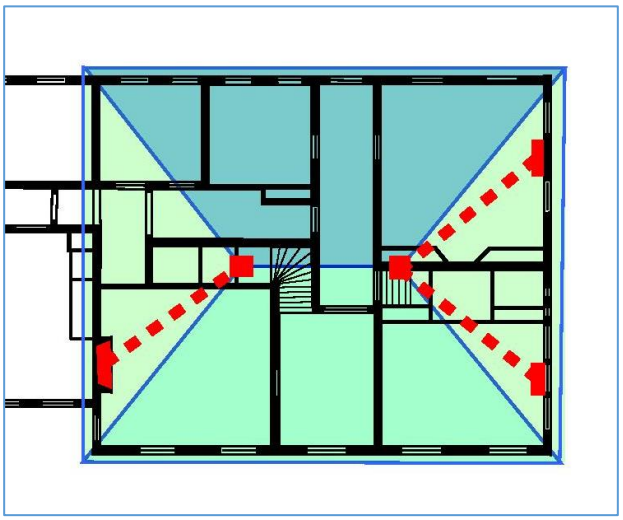

2.242 Deze schematische voorstelling toont het verloop van de rookkanalen (stippellijnen) van de drie 18de-eeuwse haarden ten opzicht van het 19de-eeuwse schilddak. Duidelijk is te zien dat ze over een flinke afstand moesten worden 'versleept'.

Eén van de sterkste aanwijzingen daarvoor is de plaatsing van de voormalige haardplaatsen in de voorste kamers en de rechterachterkamer. Deze bevonden zich telkens in het midden van de kamers tegen de buitengevel. Voor een optimale trek werden de schoorstenen doorgaans zo rechtstandig mogelijk naar de nok van het dak geleid. Een kleine afwijking was geen probleem, maar een erg scheef rookkanaal gaf een slechte trek en een grotere kans op schoorsteenbranden.

2.243 – 2.244 De bouwnaad in het trapgat (links) is ook terug te zien in de hal aan de andere kant (rechts).

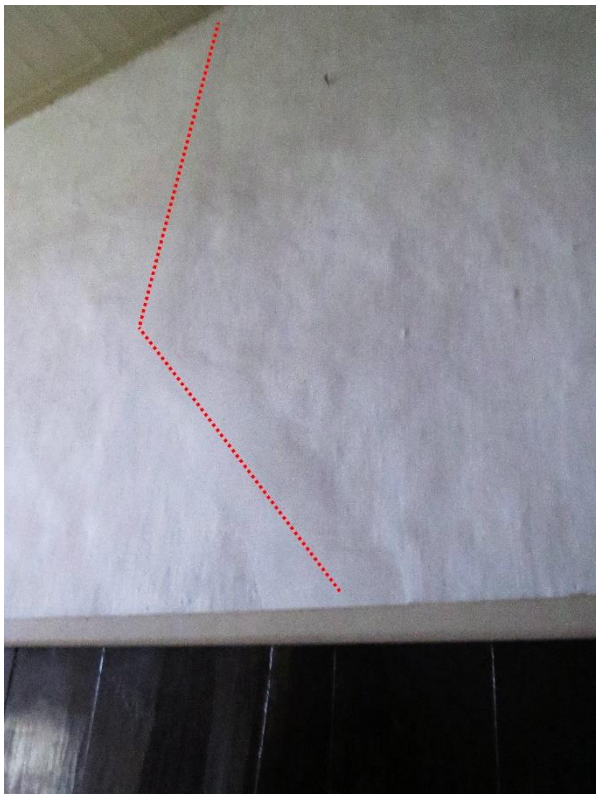

2.245 Bouwnaad met een vorm die doet denken aan een trapopgang (links). 2.246 Nogmaals de twee bijna tegenover elkaar gelegen bouwnaden in de hal A 0.2 (rechts)..

Het overgebleven rookkanaal op zolder (2.210) laat echter zien hoe schuin de hoek is waaronder ze naar de schoorsteen in de nok moesten worden geleid. Blijkbaar heeft dat geen problemen opgeleverd, toch was het een amateuristische oplossing. Had het pand van meet af aan één groot schilddak bezeten, dan had de ontwerper ongetwijfeld zijn best gedaan de open haarden op plaatsen te situeren waar rechtere rookkanalen mogelijk waren.

Bouwsporen in het interieur

Naast de situering van de schoorstenen zijn er ook bouwsporen die een het idee van een tweebeukige opzet ondersteunen. Om te beginnen in de hallen A 0.1, A 0.2 en het trappenhuis. De wanden bezitten hier nog de oude pleisterlaag, waardoor er hier en daar afwijkende vormen 'doorheen schijnen'. Het meest in het oog lopende bouwspoor tekent zich af in het trappenhuis, waar zichtbaar is dat het tussenmuurtje tussen hal en trapsgat 'koud' tegen de bestaande muur is aangezet (2.243). In de hal is aangesmeerd pleisterwerk ter hoogte van deze bouwnaad waarneembaar (2.244). De (loze) fundering die in het verlengde van deze bouwnaad ligt en in de kelder zichtbaar is (2.158), suggereert dat deze muur ooit verder doorgetrokken was (rode lijn op abeelding 2.246). Het muuranker dat in het trapsgat zichtbaar is in dezelfde muur, kan eveneens een aanwijzing zijn dat we hier te maken hebben met een voormalige buitenmuur. Verderop wordt deze veronderstelde muur nogmaals onderbroken in hal A 0.3 om de toegang tot de gelagkamer mogelijk te maken (stippellijn op afbeelding 2.246). Hier is bovenop een over de doorgang een onderslagbalk geplaatst ten behoeve van de oplegging van enkele balken in hal en gelagkamer. Ook hier zit een (hergebruikt?) muuranker maar nu de andere kant op, ten behoeve van de balk boven de gelagkamer. Aangezien deze toegang zich bevindt achter wat van oorsprong een kastruimte in de beschotwand lijkt te zijn geweest, gaat het vermoedelijk om een latere ingreep – mogelijk pas uit 1796.

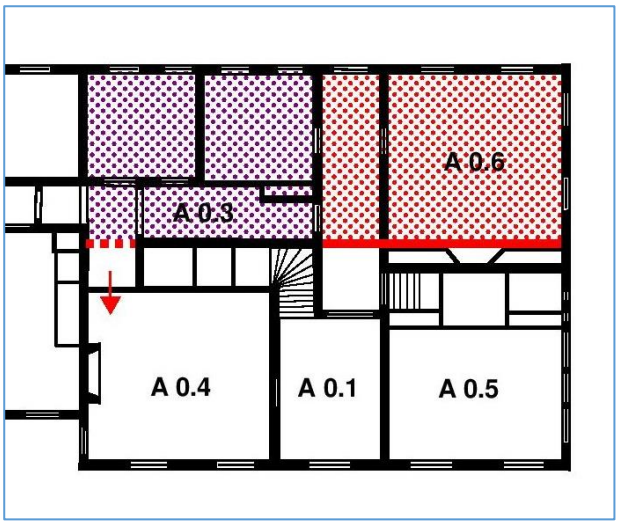

2.246 Tweebeukige opzet van het hoofdgebouw. Het gearceerde deel vertegenwoordigt de smallere achterste beuk, waarvan het paarse deel mogelijk ouder is. Het vermoedelijke verloop van de in de kelder zichtbare fundering is weergegeven met de rode lijn; de verwijderde muur bij gang A 0.3 met een stippellijn. De pijl markeert de toegang tot de gelagkamer..

Als de veronderstelling klopt, is de scheidingsmuur tussen de mooie kamers A 0.5 en A 0.6 dus later verder naar voren opgetrokken. Daar zouden dan aanwijzingen voor moeten zijn. En die zijn er inderdaad: om te beginnen rust deze muur niet op de verder naar achteren gelegen fundering, maar op de spaarbogen van de kelder, wat een zwakkere constructie is. Een andere hint geeft de balklaag van voorkamer A 0.5. Die is namelijk 'te lang'; de uiteinden steken in A 0.6 duidelijk zichtbaar tot buiten de huidige scheidingsmuur uit (2.152), wat veronderstelt dat ze ooit langer zijn geweest en door hebben gelopen tot aan de veronderstelde muur. De eigen balklaag van A. 0.6 is aan beide zijden netjes met blindankers verankerd. Ze zijn bovendien iets dikker dan de door de muur stekende exemplaren. Dat zou kunnen betekenen dat ze in een andere fase zijn aangebracht. In bovengenoemde voorstelling van zaken zou dat later moeten zijn, maar er zijn ook andere varianten mogelijk, waarbij ter hoogte van de kelder en beschotwanden een iets andere indeling is geweest. De huidige keldergewelven, die ongelijk zijn (2.157), geen metselverband met de buitenmuur lijken te hebben en die aan één kant bijna vóór een kelderraampje zijn

2.247 – 2.248 De lijst van het kelderdeurvenster (links) heeft een ander profiel dan de overige deurvensters in de hal.

opgetrokken, wekken namelijk de indruk later te zijn ingevoegd. Mogelijk was hier eerst een kelder zonder gewelven, met bijvoorbeeld een opkamer.

De huidige kelderingang kan ook later zijn toegevoegd. Het deurvenster heeft althans als enige in de centrale hal een afwijkend geprofileerd architraaf (2.247). En er is nog een omstandigheid die dit misschien ondersteunt: bijna tegenover dit 'litteken' van de veronderstelde afgebroken muur, tekent zich een tweede bouwspoor achter het pleisterwerk af. Dit moet echter een andere oorsprong hebben; niet alleen bevindt het zich 15 tot 20 centimeter dichter bij de achteringang, de aftekening loopt bovendien alleen aan de bovenkant recht naar beneden, waarna het op ongeveer tweede derde van de muur schuin naar beneden afloopt richting het architraaf van de kelderdeur. Het grote wolvenjachtpaneel ontneemt het zicht op het verdere verloop van de situatie. Gezien de vorm van het litteken, zou het hier echter kunnen gaan om de weggewerkte aftekening van een trap met bordes. Die veronderstelde trap zou dan wel vóór het kelderdeurvenster uitkomen – tenzij dit er nog niet was uiteraard. Het is een wat gewaagde veronderstelling, want een daar aanwezige trap zou – tenzij deze heel smal was – de hele logica achter de aanwezigheid van het dubbele halportaal ontkrachten. Maar de aftekening zit hier nu eenmaal… Zonder destructief onderzoek is het onmogelijk de situatie ter plekke beter te duiden. Dat er hier wijzigingen hebben plaatsgevonden, ligt echter wel voor de hand.

In een vervolgonderzoek zal een poging worden gedaan een bouwfasering aan de mogelijkheden te koppelen. Vaak zijn de voor- en achterzijde van tweebeukige huizen namelijk niet tegelijkertijd gebouwd, en ook bij de Groninger Punt lijkt dat het geval te zijn. In deze bouwhistorische verkenning zijn diverse aanwijzingen aan bod gekomen die suggereren dat het achterste deel van het hoofdgebouw een oudere fase vertegenwoordigt. Van deze achterste beuk lijkt het linkerdeel bovendien ouder te zijn dan het rechter. Het is dus zeker niet uitgesloten dat het hoofdgebouw drie bouwfases kent. Een nog bestaande herberg met een eenbeukige opzet is 't Olde Posthuus te Anholt bij Ruinen. Het stamt uit de 17de eeuw en lag aan dezelfde postroute naar Zwolle als De Punt (2,256 – 2.258). In een verdiepingsrapport zal er verder op in worden gegaan, hoe het kan dat een pand dat aantoonbaar is gebouwd in 1736 toch oudere bouwfases kan hebben.

Waarvoor dienden de ruimtes? Bij de linker voorkamer is dat duidelijk: hier was de gelagkamer. Het was tevens het grootste vertrek. De rechter voorkamer was volgens de overlevering de tollenaarskamer. Dat zou kunnen, ook bij Foxham was dit de woonkamer van de tolpachter/herbergier. Maar de handtekeningen die door prominente gasten in de ruitjes van de pronkkast zijn gekrast, doen vermoeden dat deze ruimte was bedoeld voor de welgestelde logees. Ook de mooie achterkamer lijkt daarvoor bedoeld te zijn geweest. De tol werd waarschijnlijk buiten bij het hek voldaan en anders in de gelagkamer.

Dit zal ook de wachtruimte en pleisterplaats zijn geweest voor de passagiers van de postkoets.

Waarschijnlijk woonde het tollenaarsgezin in de ruimtes linksachter. Die geven ook het meest direct toegang tot de gelagkamer. De indeling van dit gedeelte is overigens flink veranderd. Op de plaats van de huidige doorgang tussen de centrale hal en de achtergang bevonden zich blijkens de tekening van Reitsma in de eerste helft van de 20ste eeuw een badkamer en toilet. Voordien hebben hier bedsteden gezeten, met daarachter mogelijk een smallere doorgang. Heet gangetje dat toegang gaf tot de gelagkamer is waarschijnlijk later ontstaan, mogelijk pas in 1796 na de realisatie van de nieuwe keuken en karnruimte. De toegangsdeur tot deze ruimte bestaat namelijk uit een simpele kastdeur in de beschotwand. Ook lijkt het erop dat toen de muur hier ter plekke is doorgebroken (2.129 en 2.246) en het vermoedelijke buitendeurvenster (2.130) op de bovendorpel na verdween. Het deurvenster met bovenlicht van kamer A 0.8 moet in elk geval uit 1796 dateren. Het wordt niet alleen genoemd in het bestek, maar is ook vrijwel gelijk aan drie andere vensters uit die tijd.

De Punt had weliswaar prachtige kamers voor de welgestelde gasten. Maar waar sliep Jan-met de Pet? Dat moet haast wel op de verdieping zijn geweest. Die moet dan wel een heel ander aanzien hebben gehad dan de huidige onbeschoten zolderruimte; het lage dak en de afwezigheid van ramen maken deze praktisch ongeschikt voor bewoning. Er zijn inderdaad aanwijzingen dat de Groninger Punt een aanzienlijker verdieping moet hebben gehad:

- De talloze verstoringen in het bovenste metselwerk, duiden erop dat de huidige zolderborstwering alsmede de goothoogte zijn gewijzigd.
- Met een tweebeukige opzet heeft het pand twee steilere daken bezeten – die mogelijk onderling verbonden waren, waardoor er meer sta-ruimte was.
- De opmerking over de beneden voorkamer (zie pag. 26) impliceert dat er ook boven voorkamers zijn geweest.
- De prominent in de centrale hal gesitueerde trap suggereert dat zich boven ooit belangrijke ruimtes, zoals gastenverblijven hebben bevonden. Hierop wijst ook het uitgezaagde zonnewiel in een van de treden (2.125), een oeroud gelukbrengend symbool voor met name reizigers.[127]

Het ligt voor de hand dat het ging om een luxueuzere zolderruimte met bijvoorbeeld dakkapellen of een dwars zadeldak voorzien van een topgevel.[128] Het is zelfs mogelijk dat er een volledige extra verdieping op het pand heeft gezeten. Dat kwam vaker voor bij logementen en posthuizen, bijvoorbeeld bij de Drentsche Punt, de Gouden Leeuw te Noordhorn, de Postwagen te Tolbert, de Koppelpaarden te Assen, alsook bij het als herberg gebouwde huis Weltevreden bij Harendermolen (2.249). Wel kregen die panden hun uiterlijk pas in de late 18de of 19de eeuw.

Dat het koetshuis in 1796 is gebouwd staat vast. Uit het bestek dat toen werd opgesteld weten we dat het een vergelijkbaar stenen gebouw verving. Dit stond eveneens langs de weg en was tegen het huis aangebouwd. Het bevatte bovendien net als het huidige gebouw een keuken en een karnhok. Wat de reden was voor de afbraak wordt niet duidelijk; mogelijk was het gewoon te klein geworden.

2.249 Huis Weltevreden te Harendermolen, een voormalige herberg met volledige verdieping.

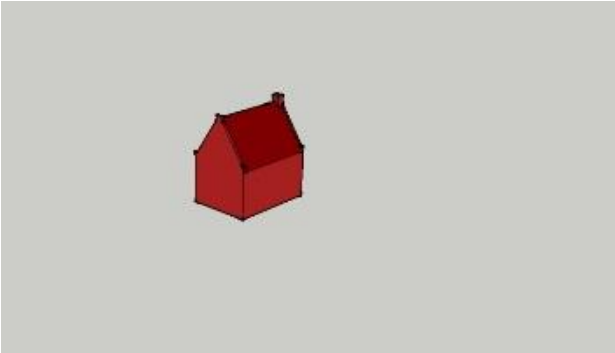
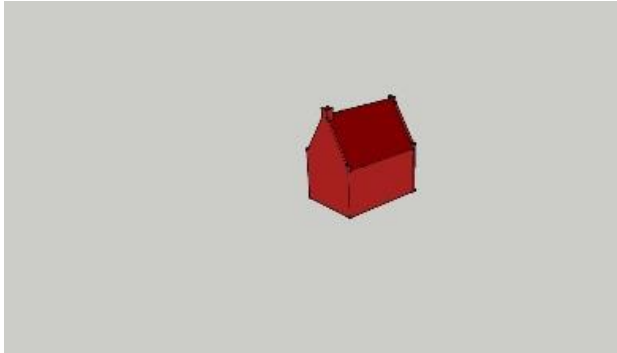

A. Oudste kern van vóór 1735, mogelijk op 17de-eeuwse grondslagen.

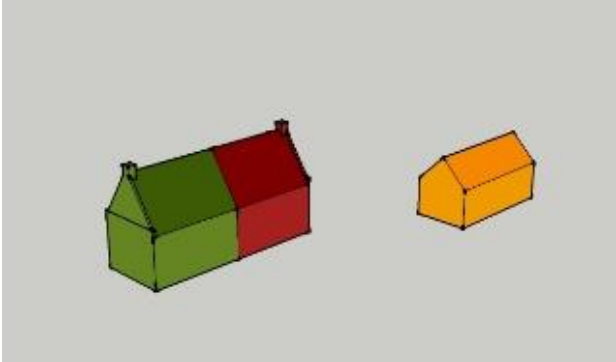
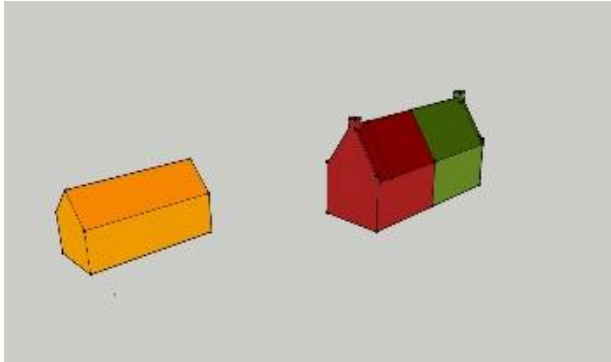

B. Mogelijke uitbreiding van vóór 1735 (groen) en het thans nog aanwezige deel van de oude stal (geel).

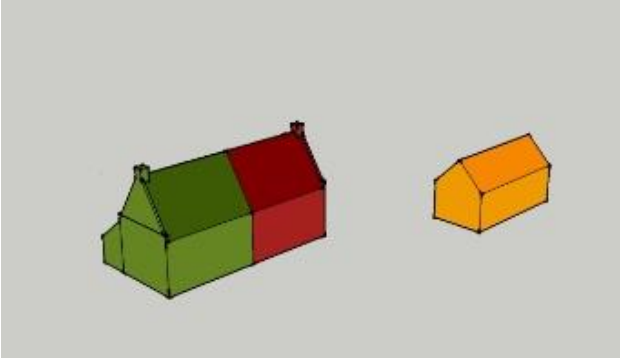
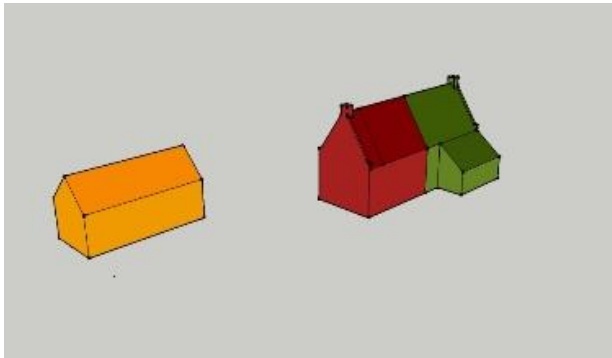

C. Variant op B, met een mogelijke uitbouw van een kelder en een opkamer.

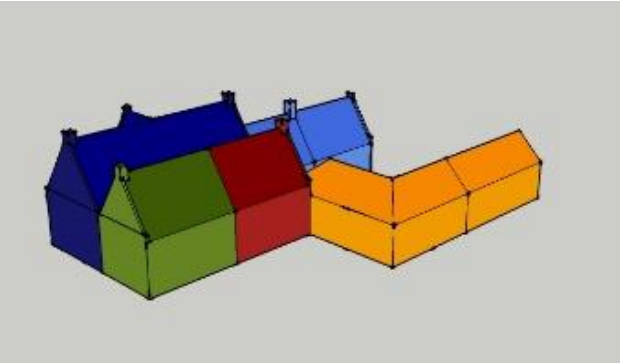
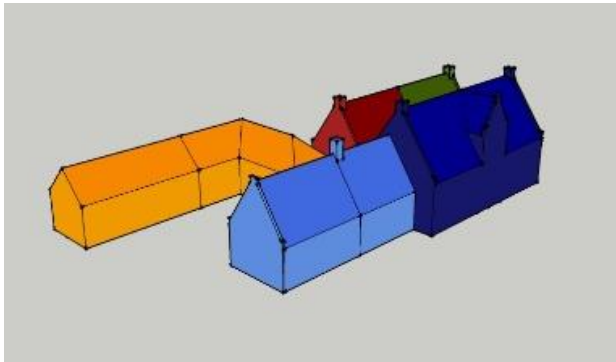

D. In 1736 is een tweede beuk voor het huis gezet, mogelijk voorzien van een topgevel boven de entree. Uit het bestek van 1796 blijkt dat de voorganger van het koetshuis (lichtblauw) tegen het huis stond en evenwijdig aan de weg. Het was van steen, met pannen gedekt en bevatte een keuken en karnhok. De oude stal (geel) had een krimp in het dak en stond deels binnen de rooilijn van het nieuwe koetshuis, waardoor een deel moest worden gesloopt. Het dak was gedekt met stro maar kreeg in 1796 dakpannen.

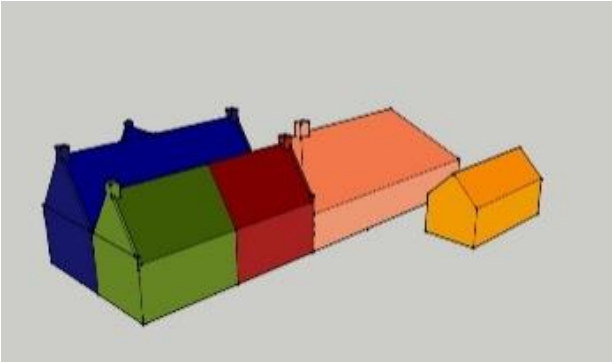

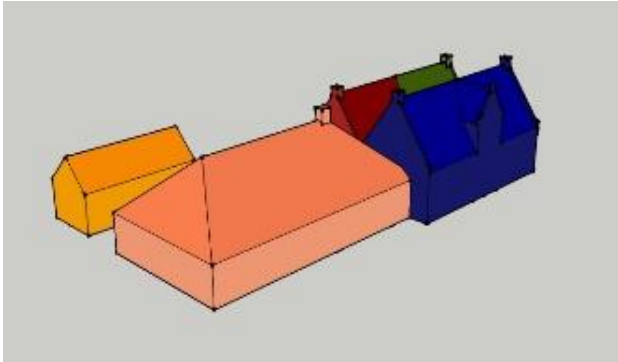

E. Uiterlijk kort na de oplevering van het koetshuis in 1796, met de oude stal in zijn aangetoonde omvang.

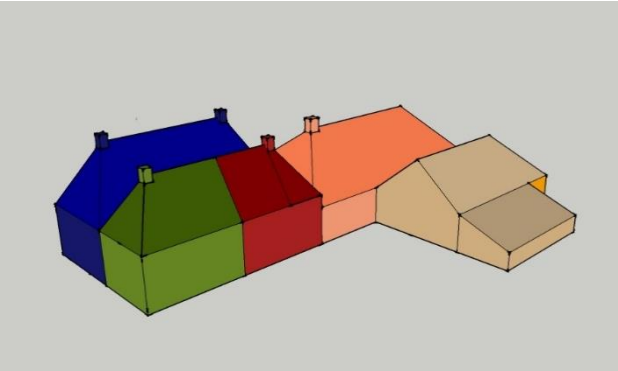

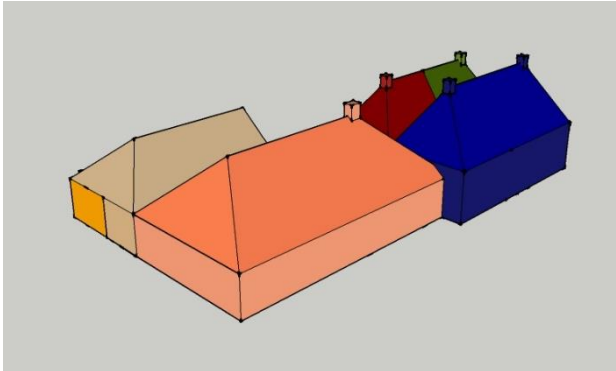

F. Hypothetische tussenfase 1807 – 1828 waarbij de zadeldaken met topgevels eerst nog vervangen zijn door parallelle schilddaken. De schuur heeft hier de omtrekken die bekend zijn van een plattegrond uit 1823.

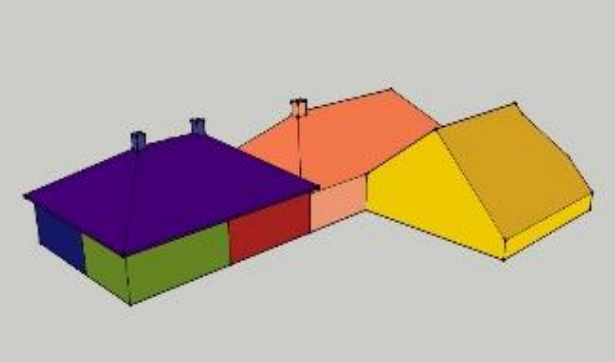

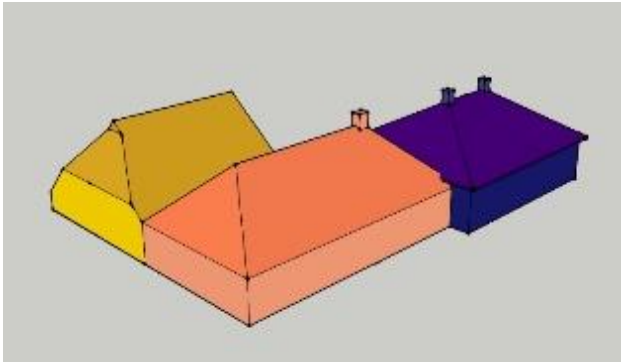

F. Fase na 1850. Het hoofdhuis heeft één breed schilddak gekregen met een flinke overstek. De landbouwschuur is op oude contouren opnieuw opgetrokken.

2.250. De faseringstekeningen voor het gebouwencomplex de Groninger Punt, waarvan met name A tot en met D een sterk hypothetisch karakter hebben.

LET OP: In deze tekeningen zijn de laatste opvattingen over de bouwfases nog niet verwerkt. Een update is te vinden in bijbehorend verdiepingsrapport 'De Groninger Punt. Op zoek naar het begin'. Jim Klingers, augustus 2016.

2.11.1 Huizen met overeenkomsten

2.251. Herberg Onder de Linden, Aduard.

2.252. De Hervormde pastorie, Hoogezand. (foto's verkregen van internet)

2.253. De sluiswachterswoning het Waarhuis te Aduarderzijl heeft een tweebeukige opzet die vrij goed overeenkomt met het veronderstelde vroegere uiterlijk van de Groninger Punt. Het achterste deel dateert uit 1680 en het voorhuis uit 1706. Het Waarhuis was rond 1880 een tapperij. Opvallend genoeg lag ook dit huis pal naast een fortcomplex dat door Edzard van Oost Friesland werd aangelegd.(foto: motorist.nl)

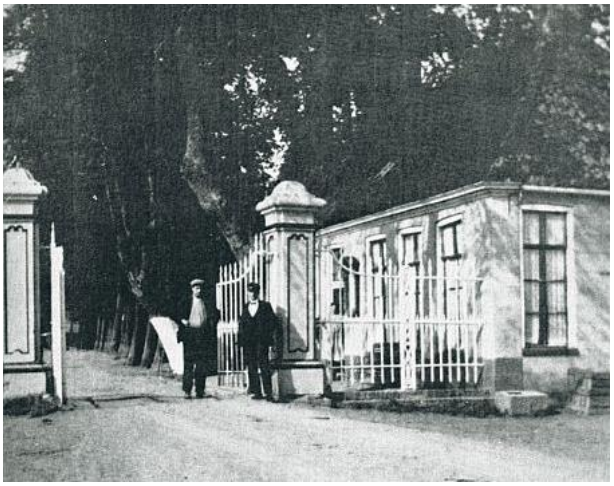

2.254 – 2.255 De stadstolhuizen 'Gideon' aan het Winschoterdiep bij Oude Roodehaan (l.) en 'Bek Af' bij Foxham (r.) vertoonden de nodige overeenkomsten met De Punt maar waren bescheidener van omvang. Beiden waren nog tot 1931 (de afschaffing van de tolheffing) in functie. Ook bezaten ze nog hun 18de-eeuws hekken. Helaas zijn zowel de hekken als de tolhuizen verdwenen.(Foto's: Beeldbank Groningen).

2,256 – 2.258. 't Olde Posthuus te Anholt bij Ruinen is een deels nog 17de-eeuws bouwwerk (bron: RCE) dat aan dezelfde postroute van Groningen naar Zwolle lag als de Groninger Punt. Het éénbeukige pand vertoont de nodige overeenkomsten met de veronderstelde achterste beuk van de Groninger Punt.

Met afmetingen van 7.3 x 19.5 meter is het pand iets groter dan het bedoelde bouwdeel van de Groninger Punt, waarvan de afmetingen 6.7 x 17.8 meter bedragen– los van een eventuele uitbouw die er boven de kelder kan zijn geweest. De Groninger Punt is echter aanmerkelijk hoger (goothoogte 4.70 m. tegenover 3 m. bij het Posthuus). De gevels zijn opgetrokken uit vechtstenen van 4.5 x 10.5 x 22.5 cm met een tienlagenmaat van 51/52 cm.

Opvallend is de gelijke plaatsing van de entree bij beide panden. Op een zeer oude foto van vóór een verbouwing rond 1900 van het achterdeel – dat in 1962 grotendeels gereconstrueerd werd – is bovendien te zien dat zich aldaar een vermoedelijk ouder deel bevonden heeft, met kruiskozijnen en een eigen schoorsteen. Een dergelijke fasering lijkt ook bij de Groninger Punt aanwezig te zijn. Een uitbreiding die in beide gevallen te maken kan hebben gehad met het toenemende belang van het reizigersverkeer over land en van de postroutes in het bijzonder.

3. Waardenstelling

De officiële waardering voor de Groninger Punt kwam laat op gang: pas in 2001/2002 verkreeg het pand de status van gemeentelijk monument. Op verzoek van de toenmalige eigenaren en met steun van de gemeente Haren werd het eind 2006 vervolgens een rijksmonument. In het aanvraagvoorstel voerden Burgemeester en Wethouders van Haren onder meer aan dat het pand 'van algemeen belang' is, 'exemplarisch' en 'beeldbepalend' is en een hoge mate van 'uniciteit' bezit.[129] Terechte kwalificaties waar niets op valt af te dingen.

Interne waardenstelling

Bij een interne waardenstelling kijken we om te beginnen naar de monumentwaarde van zaken zoals gevels, constructie en het interieur. Daarbij worden de volgende criteria gehanteerd:

- Blauw - hoge monumentwaarde (van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied);
- Groen - positieve monumentwaarde (van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied), en;
- Geel - indifferente waarde (van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied).

Deze kleuren zien we terug op de waardenstellingstekening (3.1 – 3.2). Niet alleen de gevels en binnenmuren hebben hier een waarde toegekend gekregen, maar ook raam- en deurvensters (met een gekleurde lijn in het midden van de opening), vloeren, plafonds en bepaalde interieuronderdelen.

Bij de interieurs gaat het met name om de vier beschotwanden, de twee haardpartijen die zeer goed bewaard zijn gebleven en waarvan bovendien de functies nog goed afleesbaar zijn en om het unieke beschilderde beschot en de bovendeurstukken. De blauwe stippen in de landbouwschuur hebben betrekking op inmiddels zeldzaam geworden agrarische onderdelen zoals de paardenvoerbak, staldeurtjes met authentiek hang- en sluitwerk en de elementen van de koestal.

De vloeren in het woongedeelte zijn grotendeels vernieuwd. Ook de houten vloeren dateren hoogstwaarschijnlijk niet meer uit de bouwtijd. Daarom hebben ze vrijwel allemaal een indifferente (tegels) of positieve monumentwaarde (planken) gekregen. De indifferente waarde voor de vloer van de hal slaat op de moderne plavuizen. Een mogelijk hieronder nog aanwezige natuurstenen vloer, waarvan nog enkele onderdelen zichtbaar zijn, verdient uiteraard een hoge waardering. Ook de nog grotendeels gave laat-18de-eeuwse klinkerbestrating van het koetshuis, alsmede de ondergrond van de koestal en delen van de paardenstal hebben een hoge monumentwaarde. Doordat steeds meer stalruimtes een woonfunctie krijgen, worden dergelijke agrarische werkvloeren steeds zeldzamer. In de landbouwschuur ligt onder het asfaltgedeelte mogelijk nog een waardevolle klinkerbestrating.

De plafonds (aangegeven met een kruis) hebben allen een hoge monumentwaarde meegekregen. Dit geldt echter alleen voor de balkenlagen. De planken van de zolderingen zijn vernieuwd in de late 19de of 20ste eeuw. Vanwege de smalle afmetingen, die zeer waarschijnlijk geen recht doet aan de primaire historische situatie, waarbij brede planken zullen zijn gebruikt, is voor het hoofdgebouw een positieve mo

numentwaarde het hoogst haalbare. De plafonds van het koetshuis zijn eveneens in de 20ste eeuw vernieuwd. Ze geven niet langer de bij de stal behorende situatie weer en moeten het daarom doen met een gele kleur. Dat is uiteraard geen pleidooi om ze maar weg te halen, maar vanuit bouwhistorisch oogpunt hebben ze weinig waarde.

Ook de gebinten van het koetshuis en de landbouwschuur en balkenconstructies zoals de hildezolder en hooizolderbalken in de landbouwschuur bezitten een hoge monumentwaarde. In het koetshuis maken de inscripties op de balken en de bevestigingshaken voor tuig nadrukkelijk deel uit van die hoge waardering.

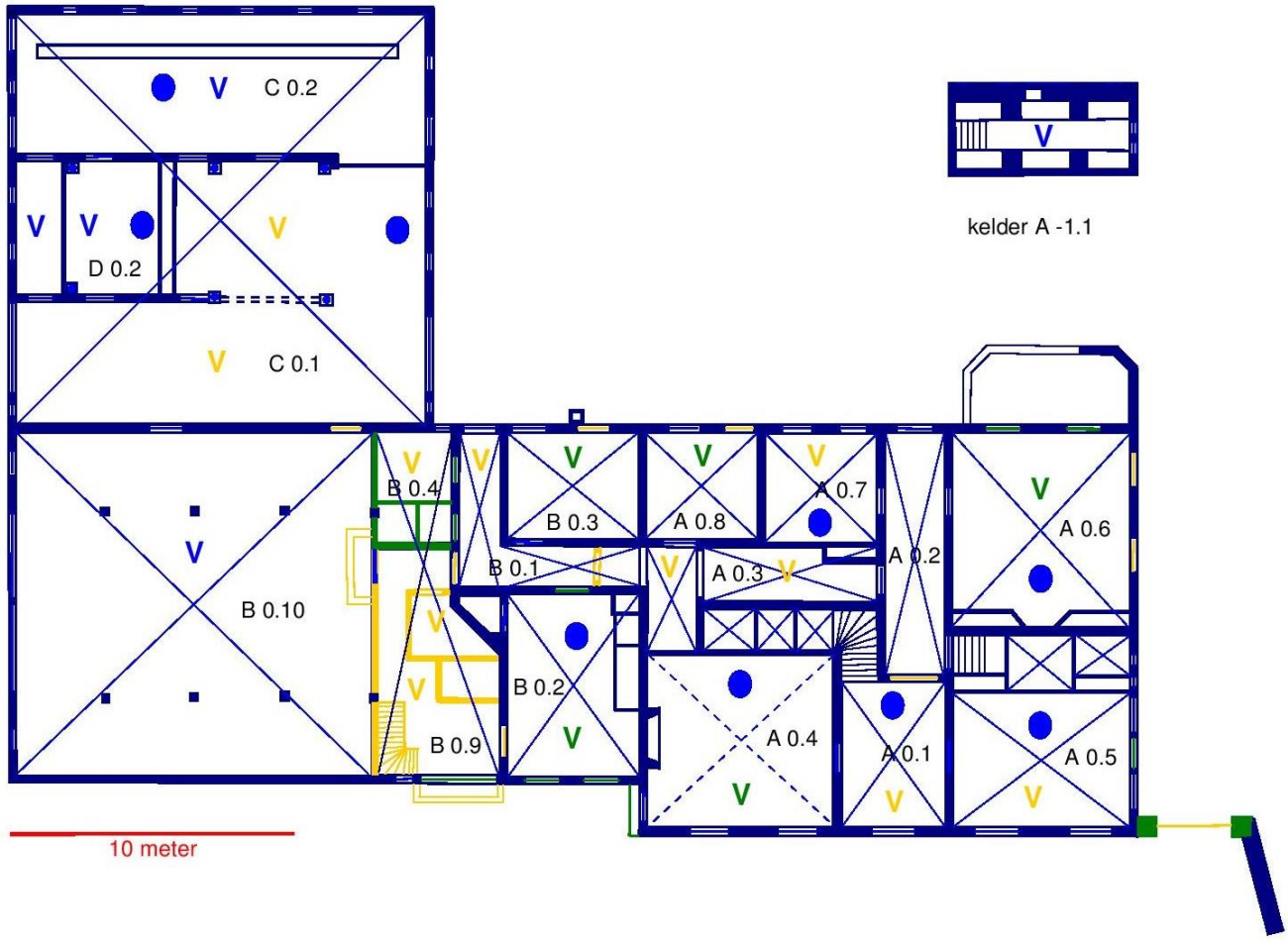

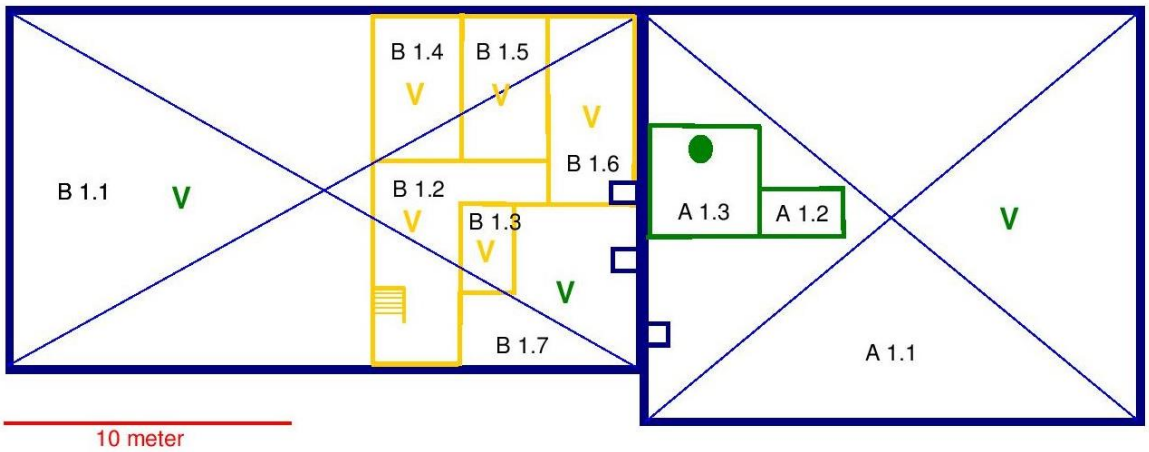

3.1 – 3.2 Waardenstellings representatietekening huize De Groninger Punt. Boven: begane grond en kelder. Onder: zolders hoofgebouw en koetshuis.

De daken van de drie bouwgedeelten hebben alle een hoge monumentwaarde. Dat geldt voor de kappen, het pannendek, de daklijsten en het houten gevelbeschot met uilenkast van de landbouwschuur. Dat geldt ook voor de gemetselde rookkanalen, schoorstenen, de makelaar, het oelebord en de windwijzer. Het vroeg 20ste-eeuwse dienstmeidenvertrekje op de zolder van het hoofdgebouw is zeldzaam genoeg voor een positieve monumentwaarde. De vertrekken uit de jaren zeventig van de 20ste eeuw op de zolder van het koetshuis hebben een indifferente monumentwaarde.

Waarde verbouwing Wittop Koning / Nieuwenhuis

Ook de 20ste-eeuwse ingrepen van Wittop Koning worden hoog gewaardeerd. Ze geven tezamen een uniek beeld van een sterk historiserende, maar esthetisch gezien wel geslaagde verbouwing tot landhuis. Het project komt bovendien uit de koker van een vooraanstaand Groningse architect, wiens typerende vooroorlogse restauratievisie inmiddels zelf deel uitmaakt van onze cultuurhistorie.

Die visie is wel beter tot zijn recht gekomen in het hoofdhuis dan in de herbergkeuken. De glas-in-loodramen zijn in dit laat 18de-eeuwse werkvertrek wel erg een anachronisme en verstoren het oorspronkelijke beeld sterk. Daarom krijgen deze slechts het predicaat ‘positieve monumentwaarde’ (kleur groen). Iets dergelijks geldt voor het trapeziumvormige raam. Hoewel zeer beeldbepalend, verstoort dit het 18de-eeuwse karakter van de rechter voorkamer ernstig. Om het te realiseren is volgens het artikel in Het Landhuis de originele haardpartij verwijderd. In ditzelfde artikel wordt de ingreep geprezen als een *“zeer practische en origineele vondst van den heer des huizes”*, wat erop lijkt te wijzen dat het niet de architect maar de heer Bos was die met deze oplossing is gekomen.

De tochtdeur in de hal (waarvan eveneens onzeker is of deze uit de koker van Wittop Koning of Nieuwenhuis komt) krijgt zelfs een indifferente monumentwaarde (kleur geel). Want hoe praktisch ook uit het oogpunt van wooncomfort, deze ingreep verstoort zeer sterk het karakter van de voor dit pand zo typerende dubbele hal.

Ook de subtiele ingrepen van binnenhuisarchitect Nieuwenhuis hebben een hoge monumentwaarde, al zouden de interieurs die op de tekening van een blauwe stip zijn voorzien deze ook zonder zijn toevoegingen verdienen. Dat neemt niet weg dat bijvoorbeeld de bordenlijsten en oud-Hollandse tegeltjes typerend zijn voor genoemde historiserende restauratieopvattingen. De strakke deuren in de tot woonvertrek bestemde herbergkeuken vallen bij deze opvattingen volledig uit de toon. Mogelijk hebben de architecten er bewust een modern accent mee willen plaatsen. Onduidelijk is echter of de deuren wel van hun hand zijn, daarom hebben ze tot nader orde ‘slechts’ een positieve monumentwaarde gekregen.

Waarde verbouwing Reitsma

Lastiger is het waarden toe te kennen aan de aanpassingen die onder Egbert Reitsma tot stand zijn gekomen. Het mag duidelijk zijn dat een ingreep van zo’n bekende architect alleen al om architectuurhistorische redenen betekenis heeft. Maar is het genoeg om hier een hoge monumentwaarde aan toe te kennen? Dan moet aan zo’n kleine verbouwing wel heel duidelijk de ‘handtekening’ van de architect vallen af te lezen. En dat is niet het geval. Een uitzondering moet gemaakt worden voor het keukenraam van hardbeton met glas in lood, waarmee Reitsma een ‘moderne’ knipoog lijkt te hebben willen geven naar de historiserende glas-in-loodramen van zijn voorganger Wittop Koning. Het deel van de verbouwing door Reitsma dat het meest gaaf is gebleven, namelijk het blok met keuken, toilet en bergkast, heeft desondanks een positieve monumentwaarde gekregen.

Bij de eveneens door Reitsma gerealiseerde entreeruimte slaat de balans door naar de andere kant. Om te beginnen is dit deel sterk gewijzigd bij de verbouwing in 1979, zodat de oorspronkelijke opzet niet meer gaaf is. De halpartij geeft bovendien een sterke verstoring van de structuur die voor de gebruikshistorie van het pand en vanwege zijn algehele zeldzaamheid een veel grotere waarde heeft, namelijk het

koetshuis. De eenheid met in- en uitrijdeuren is door alle bouwsels op deze plek (behalve de hal, ook de badkamer en trap uit 1979 en de cv-ruimte uit de jaren dertig) verloren gegaan. Daarom hebben al deze aanpassingen een indifferente monumentwaarde gekregen (kleur geel). Dit met uitzondering van het hergebruikte deurkozijn met bovenlicht, dat waarschijnlijk uit de bouwtijd (1796) dateert en eigenlijk ter plekke van de huidige 20ste-eeuwse tussendeur thuishoort.

De tot woonhuisentree aangepaste wagenpoort is een moeilijk geval: als we de hal een indifferente monumentwaarde toekennen zou ook deze deur als toegang tot die hal een gele kleur moeten krijgen. Maar juist in de eigenzinnige oplossingen die Reitsma heeft gekozen om deze staldeur in stijl 'om te bouwen' geeft hij wél zijn handtekening af. Hier is dus toch gekozen voor een positieve monumentwaarde. De gedachtegang hierachter is als volgt: kiest men ooit voor een reconstructie van het oorspronkelijke koetshuis annex stalruimte, dan mag deze deur daaraan worden opgeofferd, in andere gevallen dient het behoud van Reitsma's entree voorrang te krijgen. De nog oorspronkelijke kozijnen van deze voormalige wagenpoort staan hier uiteraard los van en hebben een hoge monumentwaarde.

Latere 20ste-eeuwse aanpassingen, zoals nieuwe tegelvloeren en enkele moderne ramen en tuindeuren in de zij- en achtergevels hebben een indifferente monumentwaarde gekregen (met uitzondering van de deels nog 18de-eeuwse kozijnen). Dat geldt ook voor de twee replica's van 18de-eeuwse schuifvensters in de achtergevel. Niet omdat dit slecht gekozen ingrepen zouden zijn, wel omdat de historische grond voor hun aanwezigheid ontbreekt.

Waarden tuin en erf

Behalve het huis hebben ook tuin en erf een grote cultuurhistorische waarde. Dat geldt om te beginnen voor diverse onderdelen op het buitenterrein die visueel deel uitmaken van het pand, zoals de waterput, het terras van Wittop Koning en het paard van Reitsma. In deze studie zijn al enkele historische elementen aangegeven waaruit blijkt dat in de tuin- en erfaanleg elementen van hoge ouderdom behouden zijn gebleven. Dat geldt onder meer voor het lindelaantje en de waterpartijen, die in aanleg minstens uit de 18de eeuw dateren en voor de merkwaardige 'bult' aan het einde van het gazon die blijkens oude kaarten een eeuwenoude situatie weergeeft. Ook de ouderwetse broeikas en het boothuis maken de omgevingshistorie zichtbaar. Misschien wel het meest bijzonder is de historische (kei)bestrating aan de voorkant van het huis. Dat bestratingen van een dergelijke ouderdom nog zichtbaar aanwezig zijn, al gaat het maar om een klein stukje, is uiteraard uniek. Daarom moet aan dit element, hoewel het buiten de bouwmassa van het pand valt, een hoge monumentwaarde worden toegekend.

Andere interne waarden

Behalve bovengenoemde bouwhistorische, architectuurhistorische, interieurhistorische en tuinhistorische waarden zijn er nog andere aspecten die het pand zo waardevol maken. Zoals de *gebruikshistorische waarde*. Hoewel er het nodige is verdwenen, heeft de Groninger Punt genoeg elementen behouden om aanschouwelijk te maken hoe een herberg en een uitspanning functioneerden, hoe de tollenaar/herbergier met zijn gezin woonde en werkte en hoe er werd omgegaan met paard en wagen. De gebruikshistorische waarde is mede zo hoog omdat bedrijfsgedeelten zo goed bewaard zijn gebleven; slechts een klein gedeelte werd opgeofferd aan een woonbestemming. En waar dat is gebeurd, voegt het 20ste-eeuwse gebruik als 'villa' en architectenbureau juist een extra dimensie aan het gebruiksverhaal toe (al geldt dit niet voor alle ingrepen, zie boven).

Daarnaast is de *algemene historische waarde* groot. De Groninger Punt staat op een plek die sinds de late middeleeuwen de poort tot de 'stadsstaat' en later het gewest Groningen vormde. De tolheffing maakte een wezenlijk deel uit van de stedelijke en later gewestelijke autonomie en economie. Daarmee illustreert het een situatie die eeuwenlang typerend was voor de staatskundige inrichting van ons land. Als poststation, gesitueerd aan een van de belangrijkste noord-zuidverbindingen over land

vertelt het gebouw bovendien het verhaal van de Nederlandse mobiliteitsontwikkeling. De bouw in 1796 van een groot, nieuw koetshuis op initiatief van het patriottische stadsbestuur neemt daarin een uitzonderlijke plaats in. Niet alleen werd in deze tijd erg weinig gebouwd vanwege de diepe economische recessie, er lijkt bovendien een vooruitstrevende gedachte aan de bouw ten grondslag te hebben gelegen met het oog op verbetering van de infrastructuur. Verder is van belang dat in de herberg diverse bekende personen hebben gelogeerd, zoals Bernadotte.

Omdat De Groninger Punt in feite een gaaf complex is van drie aaneen gebouwde panden, kunnen we ook de *ensemblewaarde* als hoog bestempelen. Het kenmerkende plaatje van het door hoog geboomte omgeven, dicht aan de weg gelegen huis op de rand van het Nationaal Park Drentsche Aa, biedt een hoge *omgevingswaarde*. Wel zijn er elementen die deze waarde hebben aangetast. De Rijksstraatweg waar het pand ooit zo'n allesbepalend object aan was, is een tamelijk drukke weg waarvan het wegdek is verhoogd en verbreed. Daardoor lijkt het ooit zo prominent aanwezige pand er wat verloren bij te liggen; de Punterbrug is een onopvallende moderne constructie die geen enkele relatie met het pand meer heeft en waarlangs een ontsierende dikke buis loopt. Wel weer gunstig vanuit de omgevingswaarde is de aanwezigheid van een karakteristieke 19de-eeuwse buurboerderij en het gaaf gebleven perceel waarop ooit fort Weerdenbras stond.

Externe waardenstelling

Een externe of contextuele waardenstelling kijkt naar de *gaafheid en zeldzaamheid* in relatie tot andere, soortgelijke bouwwerken. Ook daarin komt de Groninger Punt naar voren als bijzonder waardevol. Weliswaar is er in de Noordelijke provincies een groot aantal historische tolhuizen bewaard gebleven, maar de meeste stammen uit de 19de eeuw, zijn veel kleiner en vervulden als tolgaarderswoning (vaak met keuterij) geen publieke functie. Ze hebben een andere ontstaansgeschiedenis en een ander voorkomen.

In veel dorpen en steden staan 17de- of 18de -eeuwse panden die ooit dienst hebben gedaan als herberg of logement. Sommige daarvan zijn goed behouden. Geregeld hebben ze nog steeds een horecabestemming, zoals De Gouden Karper in Winsum, In de Valk te Middelstum of de Herberg van Smallingerland te Rottevalle. Ondanks de gedeeltelijke overeenkomsten in functie wijken dergelijke vaak rijzige stads- en dorpslogementen qua typologie, opzet en architectuur meestal sterk af van de Groninger Punt, dat – ver buiten de bebouwde kom gelegen – functies als tolhuis, herberg, uitspanning en posthuis met een boerenbedrijf verenigde. In die categorie is het vergelijkingsmateriaal een stuk schaarser, al is hier in het kader van deze bouwhistorische verkenning geen uitputtend onderzoek naar gedaan. Enkele vergelijkbare bouwwerken zijn: de Jachtweide te Veenhuizen (uit 1723, verbouwd in 1935), het eerdergenoemde Onder de Linden te Aduard en 't Olde Posthuus te Anholt, de laatste twee eveneens nog in gebruik als restaurant. Geen van deze gebouwen bezat, als het bijvoorbeeld gaat om de interieurs, echter de allure van de Groninger Punt. Dit maakt dat het huis op het gebied van zeldzaamheid en gaafheid in Noord-Nederland weinig concurrentie heeft.[130]

4. Advies

Tijdens dit onderzoek kwamen tal van schriftelijke bronnen en bouwsporen boven water die het aannemelijk maken dat het huidige pand een voorganger heeft gehad. Keihard bewijs daarvoor is er echter niet gevonden. Mogelijk hebben sommige schriftelijke gegevens betrekking op een ander (verdwenen) pand. Met diepgravend archiefonderzoek, bijvoorbeeld naar de eigendomsverhoudingen van de percelen bij De Punt, zou meer licht op de zaak geworpen kunnen worden. Het op strategische plekken verwijderen van pleisterlagen of onderzoek doen naar de funderingen is een andere optie. Ook archeologisch onderzoek van het terrein kan mogelijk gegevens opleveren.

Hoewel een bouwhistorisch onderzoek waarden toekent aan het bouw- en cultuurhistorische belang van een bouwwerk, wordt in de regel geen advies gegeven over de wijze waarop een pand zou moeten worden gerestaureerd of herbestemd, Op dit moment is dat bij de Groninger Punt ook niet aan de orde. De eigenaren hebben al heel veel in oorspronkelijke staat behouden en herstellingen verricht op een wijze die uitstekend recht doet aan de bouwhistorie van het pand (zie pag. 39).

Hierbij toch enige vrijblijvende suggesties die de historische uitstraling van het pand nog verder naar voren kunnen laten komen. Om te beginnen zouden het zachtboordplafond en enkele wandbespanningen in de gelagkamer verwijderd kunnen worden. Deze onttrekken ongetwijfeld veel moois aan het zicht, waaronder de balklaag. Verder is het zinvol de linker baanderdeur van de grote wagenpoort en de doorgezaagde voordeur zodanig te herstellen dat ze weer kunnen functioneren. Een verstorend element als de moderne brievenbus zou dan verwijderd kunnen worden. In de landbouwschuur zou onderzocht kunnen worden of zich inderdaad nog een authentieke klinkerbestrating onder het asfalt te van de doorrit bevindt. Indien mogelijk zou het asfalt dan verwijderd kunnen worden.

Reitsma's blauwe-witte schilderwerk is origineel en karakteristiek, maar of deze overeenkomt met de historische situatie is zeer de vraag. Datzelfde geldt voor de kleurstellingen in het interieur, bijvoorbeeld van de bedstedewanden. Kleuronderzoek zou licht kunnen werpen op het kleurgebruik in eerdere perioden.

Hebben we het over wat verdergaande ingrepen, dan zouden de moderne plavuizen – die met name in de rechter voorkamer binnen de historische context nogal detoneren – kunnen worden vervangen door een houten vloer. Ook zou het zinvol kunnen zijn te kijken in hoeverre een eventueel nog aanwezige hardstenen vloer in de centrale hal opnieuw zichtbaar kan worden gemaakt.

Het verwijderen van oude haardpartijen en het naar achteren plaatsen van de Lodewijk XIV-beschotwand zijn vanuit bouwhistorisch oogpunt zeer betreurenswaardige ingrepen. Men zou er voor kunnen kiezen deze elementen te reconstrueren op een wijze die voor toekomstige generaties afleesbaar blijft. Op basis van elders nog aanwezige wandbeschotten en haardpartijen zou een geloofwaardige reconstructie mogelijk moeten zijn – en wie weet duikt er nog eens een foto van de oude situatie op.

Vanuit eenzelfde filosofie zouden de wijzigingen in het koetshuis uit de jaren dertig, vijftig en zeventig ongedaan gemaakt kunnen worden, bijvoorbeeld door de wagenpoort in de voorgevel weer zijn originele vorm en afmetingen terug te geven. De vraag blijft natuurlijk: waar hou je op met het verwijderen van 'moderne' ingrepen? De inzichten daarover veranderen door de jaren: was het in de jaren zeventig en tachtig nog bijna vanzelfsprekend gebouwen naar een bepaalde periode terug te restaureren, tegenwoordig is dat omstreden. Maar de opvattingen daarover kunnen over twintig, dertig jaar weer heel anders zijn. Gelukkig hoeft dit rapport daarover geen uitspraak te doen.

Een potentieel zeer ernstige aantasting van huis en omgeving is het geplande transferium voor tweeduizend auto's langs de A28 (3.3). Nu nog vormt de Drentsche Aa zichtbaar de grens tussen het open Noord-Drentse stroomdallandschap en het hooggelegen lommerrijke Groningse Gorecht. Het voornemen om aan het Drentse deel van de

Rijksstaatweg grootschalige horeca te ontwikkelen met daartegenover een groene buffer, zal deze ruimtelijke ervaring volledig teniet doen en daarmee de zichtbaarheid van een stuk regionale geschiedenis wegvagen.

Of de plannen daadwerkelijk doorgang vinden, hangt af van politieke keuzes en uiteindelijk van de instemming door de burger. De onbekendheid met de bijzondere cultuurhistorische waarde van de Groninger Punt en zijn directe omgeving, maakt echter dat weinig mensen beseffen wat hier verloren dreigt te gaan. Om die bewustwording te vergroten zouden de gemeentes Haren en Tynaarlo, het Nationaal Park & Nationaal Landschap Drentsche Aa en andere betrokken natuur- en erfgoedorganisaties ervoor kunnen kiezen meer bekendheid te geven aan de unieke historie van deze plek, bijvoorbeeld door middel van publicaties op papier en online en door het plaatsen van een informatiebord - bijvoorbeeld bij de Punterbrug of bij de gedenksteen uit 1824 in de berm.

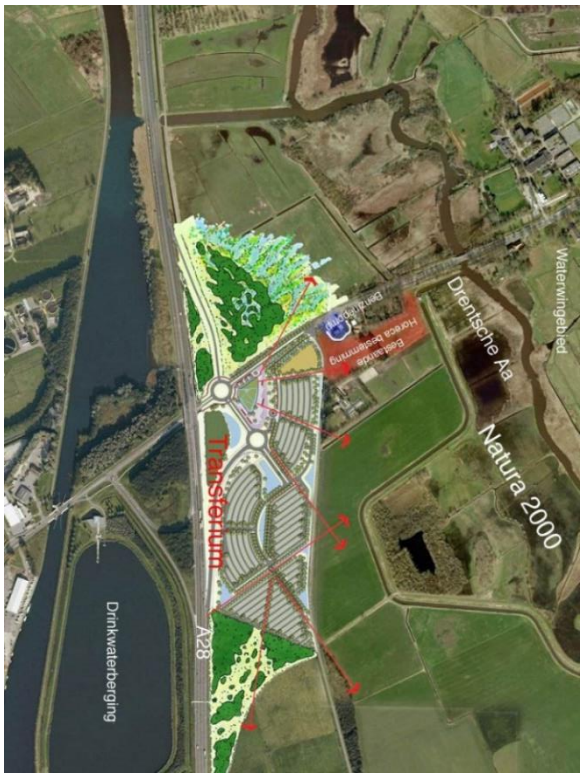

3.3 Deze impressie uit 2013 toont zeer duidelijk welke ingrijpende effecten de aanleg van het transferium aan de A28 zal hebben op de omgevingswaarde van de Groninger Punt (rode pijl), met name door de ontwikkeling van horecagelegenheden langs de Rijksstraatweg (rode gebied). (afb: www.ydedepunt.com)

Bijlage

Redengevende beschrijving van De Groninger Punt

Inleiding "De Groninger Punt", vrijstaand WOONHUIS ter hoogte van één bouwlaag MET AANGEBOUWDE BEDRIJFSVLEUGEL. De gehele plattegrond van "De Groninger Punt" heeft de vorm van een gespiegelde letter "L" met de lange zijde (noordgevel) parallel aan de Rijksstraatweg, zijnde het woongedeelte, en een haaks daarop staande vleugel (aan de zuidoosthoek), het bedrijfsgedeelte. Pal vóór "De Groninger Punt" ligt smalle klinkerbestrating met een brede strook van geplaveide veldkeitjes. Het gehele pand is opgetrokken in rode baksteen. "De Groninger Punt" dateert in oorsprong uit 1736 en werd door Hendrik Jan Folkerts als tolhuis van de stad Groningen nabij de Drentse Aa gebouwd, langs de (oude) weg Assen-Groningen. Delen van dit tolhuis zijn in het oostelijke deel van "De Groninger Punt" bewaard, in het muurwerk, de indeling en bepaalde interieuronderdelen. In 1796 werd tegen de oostzijde een nieuwe schuur gebouwd, anno 2006 nog ten dele in het woonhuis opgenomen. In 1796 werd ook in een grote nieuwe keuken voorzien en werd een nieuwe schuur gebouwd die nog grotendeels bewaard bleef in de driebeukige schuur in de noordoost hoek van "De Groninger Punt". In het eerste kwart van de 19de eeuw werd tegen de zuidzijde een tweede schuur opgetrokken. Inmiddels fungeerde "De Groninger Punt" als herberg en later ook als uitspanning, een functie die tot 1935 aanhield toen P.H. Bos uit Groningen het pand in twee fasen naar plannen van A.R. Wittop Koning, architect te Groningen, liet verbouwen waarbij hij werd geassisteerd door binnenhuisarchitect Nieuwenhuis. Sinds 1935 fungeert "De Groninger Punt" als woonhuis met aangebouwde bedrijfsvleugel. Kort na 1959 werd een deel van de schuur en de grote keuken (uit 1796) aan de noordzijde van "De Groninger Punt" verbouwd tot een afzonderlijke woning. Omschrijving Het oudste gedeelte van "De Groninger Punt" betreft een bakstenen, vijfassige woning met centraal geplaatste voordeur en een diepte van vier (venster-)assen. Dit gedeelte heeft een schilddak dat met rode pannen is gedekt, het heeft twee schoorstenen op de uiteinden van de nok, waarvan één met windwijzer, dient als woning en staat met de voorgevel evenwijdig aan de Rijksstraatweg. Het schilddak heeft een omlopende houten dakrand met repeterend druppelmotief. Rechts tegen dit oudste gedeelte staan twee gemetselde hekpijlers met op beide een stenen bol, de rechter hekpijler voorzien van een aangebouwde lage dwarsmuur met een gebeeldhouwd reliëf naar ontwerp van architect E. Reitsma uit het midden van de 20ste eeuw, een paard voorstellend. Op de hoek van voor- en rechterzijgevel is een lantaarn aangebracht. De voorgevel van de woning vertoont een witte pleisterlaag die tot aan de onderdorpels van de vensters doorloopt en heeft een indeling bestaande uit vier kozijnen met raamwerk en kalf waarin in de grote bovenpartij glas-in-lood is geplaatst met enkele gekleurde voorstellingen; de onderpartij heeft een gekoppeld naar binnen draaibaar raamwerk met een ruit. De centraal geplaatste ingangspartij bestaat uit een toegangsdeur met paneelwerk, een luifel en daarboven een bovenlicht met versieringen en de tekst "Huize De Groninger Punt". In de rechter zijgevel twee identieke raampartijen als in de voorgevel met er tussenin een later aangebracht trapeziumvormig kozijn (1935). De linkerzijgevel van de woning heeft om de hoek eenzelfde raamkozijn als de voorzijde, maar van kleinere afmetingen. Achtergevel met links twee tuindeuren met vierdelige bovenlichten, achterdeur met negendelig bovenlicht en lantaarn, voorts vier hoge meerruits schuifvensters. Inwendig zijn o.m. de volgende historische ruimten, elementen en karakteristieken bewaard gebleven: hal (met blokvormig tegelpatroon in grijs, rood, wit en zwart) en aangrenzende deuren uit 1736; gang met olieverfschildering op paneel voorstellende een landschap met veel kleine figuren w.o. een jachtscène, rechts tegen de muur aangebracht, mogelijk ooit een deel van een beschotwand; kelder met tongewelf, vloer met rode plavuizen en twee maal drie gemetselde nissen; woonkamer (rechts van de hal) met kastenwand

en bednis uit 1736, in de rechter kast verschillende historische handtekeningen in de glasruitjes; werkkamer (links van de hal) met betegelde schouw en kastenwand uit 1736; woonkamer uit 1736 (rechts van de gang, achter) met kastenwand en centrale deur en in elk der twee kasten een olieverfpaneel met voorstellingen van een landschap met staffage: het linker met bomen, twee vrouwelijke figuren en een klassiek gebouw, het rechter met een mannelijke en een vrouwelijke staande figuur en een engeltje (deze wand uit 1736 is in de 20ste eeuw naar achteren verplaatst); houten trap uit 1736 naar de zolder, met à jour gezaagd zonnewielmotief in een van de stootborden. Voorts nog een betegelde haardplaats met voorstelling van gekooide vogel, 18de-eeuws. De in het verlengde van de woning, in oostelijke richting, in 1796 aangebouwde schuur heeft een identiek raamkozijn als in de voorgevel van de woning uit 1736, een toegangspartij met lage stoep en een voordeur met glas-in-lood, links hiervan een gietijzeren rondboograam. In de achtergevel van de schuur bevindt zich in het midden een kozijn met tussenstijl op een gemetselde neut en twee dubbele draaibare baanderdeuren. Ter weerszijden van de baanderdeuren twee identieke rondboog stalvensters van gietijzer. Deze schuur heeft een schilddak met rode Hollandse pan en bevat o.m. de woning en een driebeukige ruimte die grotendeels als schuur in gebruik is, met klinkerbestrating en twee maal vier stijlen en rondhouten kapconstructie uit de bouwtijd. Achter deze schuur is in zuidoostelijke richting een tweede schuur opgetrokken; deze schuur heeft een afgewolfd dak met oelebord aan de oostzijde en een topgevel aan de westkant en een dekking met rode Hollandse dakpannen. De achtergevel bevat twee staldeuren met twee gietijzeren stalvensters ernaast. In de topgevel zijn twee kleine halfronde gietijzeren stalraampjes geplaatst. Inwendig bevat deze driebeukige schuur o.m. deel, koeienstal met grup en paardenstal. Waardering "De Groninger Punt", bestaande uit een vrijstaand WOONHUIS, in oorsprong uit 1736 daterend, MET AANGEBOUWDE BEDRIJFSVLEUGEL waarin twee schuren van later datum zijn opgenomen, vertegenwoordigt het algemeen belang wegens: - de ouderdom; - de interessante bewonings-, bouw- en gebruiksgeschiedenis die in en aan het object afleesbaar is; - de architectuur- en bouwhistorische waarden, met name tot uitdrukking komend in de gaaf behouden gebleven constructie, hoofdvorm, indeling en materialen; - de betekenis voor de cultuurgeschiedenis zoals deze o.m. tot uitdrukking komt in de aanwezigheid van kastenwanden uit 1736, een drietal olieverfschilderingen op paneel, schoorsteenpartijen en trap; - de zeldzaamheid van de historische ontwikkeling, van tolhuis naar herberg en uitspanning naar woning met bedrijfsvleugel; - de lommerrijke en vrije situering even ten noorden van de Drentse Aa als gevolg waarvan de landschappelijke entourage en de bijzondere historische belevingswaarden van "De Groninger Punt" nader tot uitdrukking komen.

(bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Geraadpleegde bronnen

P. Baks. *Weerdenbras, een verdwenen laat-middeleeuwse veldversterking nabij de Groninger Punt*. Doctoraalstudie RU Groningen. Groningen, 1989.

G. Berends. *Historische houtconstructies in Nederland.* Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek. Arnhem, 1999.

A. Bicker Caarten. *Drie geslachten van Bolhuis op reis door Drenthe in de jaren 1680-1740.* Nieuwe Drentse Volksalmanak, cultureel jaarboek voor Drenthe. Assen, 1974.

R. Blijdestein, R. Stenvert. *Bouwstijlen in Nederland 1040 – 1940*. Nijmegen/Amsterdam, 2000.

J.A. Bodewes. *Rondblikken. Van Bommen Berend tot Groninger bier.* Nieuwsblad van het Noorden. Groningen, 1980.

H.P. de Boer, K. Jonckheere e.a. *Van postiljon en pleisterplaats. Met de postkoets van Groningen naar Brussel.* Den Haag, 1981.

P. Bot. *Vademecum. Historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur.* Nederlands Openluchtmuseum. Alphen aan de Maas, 2009.

J. van den Broek. *Groningen een stad apart. Over het verleden van een eigenzinnige stad (1000 – 1600).* Proefschrift RU Groningen. Groningen, 2007.

N. Conijn *Over stalvloeren: van paardenbox tot tuigenkamer, van functioneel tot representatief*. Hoofdstuk uit: E. Koldeweij (red.) *Over de vloer. Met voeten getreden erfgoed.* Zwolle, 2008.

J. Craandijk. *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*. Deel 4. Rotterdam, 1879.

P. van Cruyningen, J. Goudeau e.a. (2003) *Het Boerderijen boek.* Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek. Zwolle, 2003.

E.H. Edwards. *Encyclopedie van het paard*. Houten. 1995.

Gemeente Haren. *Gezinsstaat van 2185 personen. Bijlage bij digitale bronbewerking 14 'Bevolkingsregister 1830.* Haren, 2016.

Gemeente Haren. *Nota Archeologiebeleid Gemeente Haren.* Haren, 2012.

J. de Haan. *'Hier ziet men uit Paleizen', Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw.* Groningen 2005.

J. de Haan. *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen.* Groningen 2005.

O.H. Harsema,.*Geschiedenis in het landschap. Hoe het Drentse landschap werd gebruikt, van de toendratijd tot in de 20e eeuw*. Drents Museum. Assen, 1992.

E.J. Haslinghuis, H. Janse. *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie.* Leiden, 2001.

J. van der Hoeve, *Sleutelstukken in Groningen.* Artikel uit: Loenen, H.W.W. e.a. (red.). *Hervonden stad, 1998. Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen*. Groningen 1998.

Tijdschrift *Het Landhuis,* artikel *De Groninger Punt*. Haarlem, 1935.

H. Hofsnider. *Kronyk van Groningen ende Ommelanden*. Groningen, 1743.

W. Houtman. *Tolheffing op wegen in Drenthe. Een overzicht.* Nieuwe Drentse Volksalmanak, Jaarboek voor geschiedenis en archeologie 2001. Assen, 2001.

E. de Jongh (1967) *Zinne- en minnebeelden in de schilderkunst van de zeventiende eeuw.* Nederlandse Stichting Openbaar Kunstbezit / Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen. Amsterdam, 1967.

K. ter Laan. *Groninger overleveringen*. Groningen, 1930.

J.S. Magnin. *De voormalige kloosters in Drenthe geschiedkundig beschouwd.* Groningen, 1835.

K.T. Meindersma *Windwijzers op Groninger torens en kerken, deel 1 en 2*. Infobladen Stichting Oude Groninger Kerken. Groningen, 1985/1986.

R. Meischke, H.J. Zantkuyl e.a. *Huizen in Nederland*. *Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*. Delen: *Friesland en Noord-Holland* en: *Utrecht, Noord-Brabant en de oostelijke provincies*. Zwolle, 1993.

De Navorscher. Passages uit het *Journal of Dagverhaal van een plaisir reisje van Groningen na Kleef, in 1740 door P. Muntinghe JUD, A.H.W. de Vriese JUD, M. van Bolhuis advocaat en Theodorus Beckering JUD.* 1895.

W. Nijhof. *Over Glimmen.* Dorpsgids. Glimmen, 1976.

R.I.A. Nip. *De weg langs de Vaart, De geschiedenis van de weg langs de Drentsche Hoofdvaart van Assen tot Pijlebrug.* Rijkswaterstaat. Assen, 1985.

L. Noordegraaf. *Nederlandse Marktsteden.* Utrecht/Antwerpen, 1985.

J.W. van Petersen. *Reizen is tol betalen, De verkeersontwikkeling in en om het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795.* Aalten, 2002.

M. Schroor. *Stadstaat Groningen. De Groninger stadsrechten en buitenbezittingen 1612-2000*. Groningen, 1999.

H. Siemes. *Boeren van toen*. Baarn, 2006.

A.G.M. Spiekhout. *Het kastelenlandschap van het Gorecht (ca. 1150 - ca 1350). Een interdisciplinaire studie naar de samenhang tussen de landschappelijke ligging, verschijningsvorm en de historische functie van middeleeuwse kastelen in het voormalige Gorecht (Provincie Groningen).* Eindscriptie RU Groningen, 2012.

R. Stenvert, G. van Tussenbroek e.a. *Inleiding in de bouwhistorie. Opmeten en onderzoeken van oude gebouwen.* Stichting Bouwhistorie Nederland. Utrecht, 2007.

T.P. Tresling. *Over den Heereweg van Groningen naar de Punt.* Artikel uit Groninger Volks-Almanak, 1838.

H.J. Versfelt. *De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland 1773-1794.* Groningen/Heveskes, 2003.

www.beeldbankgroningen.nl

www.bovenlichten.net

www.delpher.nl

www.drentsarchief.nl

www.encyclopediedrenthe.nl/postwegen

www.groningerarchieven.nl

www.groninganus.wordpress.com

www.grun.nl

www.hisgis.nl

www.joostdevree.nl

Noten

[1] Niet voor niets is het Engelse werkwoord voor reizen, 'to travel' afgeleid van het oud-Franse 'travailler' (werken).
[2] "Geen land ter wereld is rijk genoeg om zich de weelde van slechte wegen te kunnen veroorloven", is een bekende uitspraak van Willem I waarmee hij in 1814 zijn rijkswegenplan openbaar maakte. Maar de eerste straatwegen in ons land, tussen Den Haag en Haarlem en Utrecht en Apeldoorn, waren al enige jaren eerder aangelegd onder Lodewijk Napoleon.
[3] Zie: *Nota Archeologiebeleid Gemeente Haren* (2012), en: A.G.M. Spiekhout (2012), *Het kastelenlandschap van het Gorecht (ca. 1150 - ca 1350). Een interdisciplinaire studie naar de samenhang tussen de landschappelijke ligging, verschijningsvorm en de historische functie van middeleeuwse kastelen in het voormalige Gorecht (Provincie Groningen).*
[4] De Haan is tegenwoordig Senior Adviseur Monumenten bij het Atelier Rijksbouwmeester.
[5] Ook Weerdebras, Werdenbras, Werdebras genoemd.
[6] Bij het afronden van deze bouwhistorische verkenning bestonden al sterke vermoedens dat het huidige hoofdgebouw (deels) ouder moest zijn dan 1736, maar dit kon nog niet met doorslaggevende bewijzen worden onderbouwd. Dit was nog steeds het geval na het afronden van beide verdiepingsonderzoeken ruim een maand later. Pas nadat alles bij mijn opleiding ter beoordeling was ingeleverd, stuitte ik in het Groninger Archief alsnog op documenten die de vermoedens op overtuigende wijze bevestigden. De bizarre ontknoping wordt in een herschreven versie van het laatste verdiepingsrapport *De Groninger Punt, op zoek naar het begin* uit de doeken gedaan.
[7] In de stad lagen de lonen ongeveer twee keer zo hoog. Verkregen van:
http://cvandersman.nl/geneaweb2/Algemene%20Info/Geld%20en%20waarden.htm
[8] J.W. van Petersen (2002), *Reizen is tol betalen, De verkeersontwikkeling in en om het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795*, pag. 128.
[9] Heerwegen, koningswegen en He(e)lwegen of Heilwegen waren belangrijke middeleeuwse 'intercityroutes' die onder bescherming stonden van een heer, koning, keizer of geestelijke vorst. De naam Heerweg leeft voort in o.a. de Groningse (Hoge) Hereweg en de Herestraat. Zie ook: J.W. van Petersen (2002), *Reizen is tol betalen, De verkeersontwikkeling in en om het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795*, pag. 40 – 41.
[10] O.H. Harsema; uitgave Drents Museum (1992) *Geschiedenis in het landschap. Hoe het Drentse landschap werd gebruikt, van de toendratijd tot in de 20e eeuw*, pag. 78 -79.
[11] J. de Groot, G. Warnars, S. en J. Luchtmans, A. en P. Blussé, V van der Plaats (1793) *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, twintigste deel*, pag. 13 -14.
[12] Verkregen van www.encyclopediedrenthe.nl/beekdalen. De Drentsche Aa was bevaarbaar tot aan Schipborg (ten zuidwesten van Zuidlaren) waar eveneens een brug was.
[13] Volgens de Kronyk van Groningen ende Ommelanden (1743) pag. 99.
[14] Schipbruggen waren kwetsbaar en de bediening kostte de nodige moeite. Maar op militair strategische plaatsen – wat De Punt getuige het blokhuis Weerdenbras zeer beslist was – hadden dergelijke bruggen grote voordelen aangezien ze snel konden worden verplaatst. Zie ook: J.W. van Petersen (2002), *Reizen is tol betalen, De verkeersontwikkeling in en om het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795*, pag. 92.
[15] Kronyk van Groningen ende Ommelanden (1743) pag. 99 – 100. Zie ook: G. van Berkel en K. Samplonius (2006), *Nederlandse plaatsnamen*. "Punt, De (D, gem. Tynaarlo, wegdorp) 1424 ter Punte, 1467 or. alsodane vaert gheheten de punte, 1500 or. van den Punterdijck ende brugge, 1536 Punterbrugge, ca. 1660 Ponter brugge, 1781 de Punt; plaats waar men vroeger met een punt of pont 'veerpont' de Drentse Aa overstak. Begin 19e eeuw stonden hier nog slechts een huis en een herberg." Pag. onbekend.
[16] Het Nederlandse taalgebied telt vele toponiemen met 'veer' die verband houden met overzetplaatsen, bijvoorbeeld Penningsveer, Kralingseveer, Westervoortse Veer of Veere. 'Punt' komt in die context daarentegen zelden of nooit voor.
[17] Zo spreekt de Groninger Bernhard Alting in 1648 in zijn boekje *De Pilaren ende Peerlen van Groningen* over de accijnskamer als de 'de Stadts Pontcamer' zie: M. Schroor (1999) *Stadstaat Groningen. De Groninger stadsrechten en buitenbezittingen 1612-2000*, pag. 44. Deze werd ook Pundt-Kamer genoemd, zie: *RHC Groninger Archieven, Portef. Losse Stukken na de Reductie, V.v. St. 13.* In een Nederduits stuk uit Dantzig is sprake van een 'Pundkamer', waar inkomende en uitgaande rechten voor graan moesten worden betaald. In het Hoogduits kende men begrippen als Pfundkammer, Pfundgeld, Pfundhaus en Pfundzoll (reeds in 1310 bij Mainz) die alle betrekking hadden op bepaalde vormen van belasting die ook door diverse Hanzesteden geheven werden. Zie:
https://de.wikipedia.org/wiki/Pfundzoll. Bij bruggen moest men bruggeld betalen, in de middeleeuwen pontaticum, teloneum pontis of precium pontis genoemd. Ook in latere eeuwen bestond er nog de 'pondtol' een heffing van 1,6 % op de koopsom van marktwaren. Zie: J.W. van Petersen (2002), *Reizen is tol betalen, De verkeersontwikkeling in en om*

het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795, pag. 126 en 131. In een seendbrief uit Peize uit 1332 wordt het woord 'punt' als eenheid van een (voorwaardelijke) geldboete gebruikt bij het in gebreke blijven van het kerkhofonderhoud: 'dre punt voer den ban'. Zie: Nieuwe Drentse Volksalmanak, jaarboek voor geschiedenis en archeologie 1992, G.A. Coert, *Over reewegen en kerkhoven*, pag. 94.

[18] Oftewel een boerderij van het hallehuistype met achterbaander, te zien op kadastrale kaarten uit de vroege 19de eeuw.

[19] Sporen hiervan werden in 1966 en 1971 ontdekt.

[20] W. Nijhof, Dorpsgids (1976) *Over Glimmen*, pag., 5.

[21] Dergelijke boerderijen worden ook wel krimpenboerderijen genoemd.

[22] Zie onder meer: M. Schroor (1999) *Stadstaat Groningen. De Groninger stadsrechten en buitenbezittingen 1612-2000*, pag. 42-50.

[23] J. van den Broek (2007*) Groningen een stad apart. Over het verleden van een eigenzinnige stad (1000 – 1600),* pag. 319. Deze belening zorgde er overigens niet voor dat het hele Gorecht sindsdien algemeen als Gronings bezit werd beschouwd: op vroeg 17de-eeuwse landkaarten wordt het deel ten zuiden van de stad, de huidige gemeente Haren, nog steeds als Drents grondgebied weergegeven.

[24] M. Schroor (1999) *Stadstaat Groningen. De Groninger stadsrechten en buitenbezittingen 1612-2000*, pag. 44-45.

[25] Verkregen van: www.grunn.nl/historie/uitgebreid/?action=view&pid=4

[26] Tot op de dag van vandaag is dat zichtbaar in het stadswapen met de tweekoppige keizerlijke adelaar en de keizerskroon. Zie ook: https://nl.wikipedia.org/wiki/Geschiedenis_van_Groningen en https://nl.wikipedia.org/wiki/Vrije_rijksstad

[27] Verkregen van: http://www.bestaandewoningbouw.nl/krimp-is-van-alle-tijden/ Zie ook https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_gr%C3%B6%C3%9Ften_deutschen_St%C3%A4dte

[28] L. Noordegraaf (1985) *Nederlandse Marktsteden*, pag. 63 – 64.

[29] Een erg groot woord voor de voor velen onverwachte overstap naar de Spanjaarden. Het leeuwendeel van de overwegend katholieke Groningse burgerij alsmede het stadsbestuur stonden echter faliekant achter Rennenberg, moe van de voortdurende schendingen van godsdienstvrede door fanatieke calvinisten. Zie ook: J.A. Bodewes (1980) *Rondblikken. Van Bommen Berend tot Groninger bier*.

[30] M. Schroor (1999) *Stadstaat Groningen. De Groninger stadsrechten en buitenbezittingen 1612-2000*, pag. 8.

[31] Nieuwe Drentse Volksalmanak, Jaarboek voor geschiedenis en archeologie 2001; W. Houtman, *Tolheffing op wegen in Drenthe. Een overzicht*, pag. 60 – 61.

[32] J.W. van Petersen (2002) *Reizen is tol betalen, De verkeersontwikkeling in en om het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795*, pag. 126. In de middeleeuwen ook wel teloneum pontis of precium pontis genoemd. In deze benamingen zitten opnieuw overeenkomsten met het toponiem De Punt.

[33] In het Duits nog steeds 'Zoll' genoemd.

[34] Mogelijk ging het om het klooster Ten Hoorn, een klein vrouwenklooster ten noorden van Glimmen, gesticht in de eerste helft van de vijftiende eeuw, waarschijnlijk op gronden in bezit van het klooster Maria in Campis te Assen. Er zou zich een voorwerk van dit klooster hebben bevonden tegenover De Groninger Punt aan de overkant van de Rijksstraatweg. Nog in de 19de eeuw aanwezige grachtrestanten zouden daarvan een overblijfsel geweest kunnen zijn. Zie ook: P. Baks (1989) *Weerdenbras, een verdwenen laat-middeleeuwse veldversterking nabij de Groninger Punt*, pag. 21. Doctoraalstudie RU Groningen.

[35] J.S. Magnin (1835) *De voormalige kloosters in Drenthe geschiedkundig beschouwd*, pag. 163 – 168.

[36] Kronyk van Groningen ende Ommelanden (1743) pag. 99. Het ging om *big business*: in de 16de eeuw bestond maar liefst 25 tot 46 procent van de stedelijke inkomsten uit accijnzen (die ook werd geheven op zaken als turf en hout). Zie: M. Schroor (2014) *Rurale metropool Bevolking, migratie en financiën van de stad Groningen ten tijde van de Republiek (1595-1795), pag. 300*. Proefschrift RU Groningen.

[37] J.S. Magnin (1835) *De voormalige kloosters in Drenthe geschiedkundig beschouwd*, pag. 167 – 168.

[38] Mogelijk de eerdergenoemde boerderij met achterbaander.

[39] Groninger Archieven, inv. 468, aantekening betreffende een overeenkomst tussen de stad Groningen en Johan en Grete Tamminck over een stuk land ten oosten van de Punterbrug, 1545.

[40] Verkregen van: www.grunn.nl/historie/uitgebreid/?action=view&pid=4

[41] T.P. Tresling (1838) *Over den Heereweg van Groningen naar de Punt*, pag. 175 -177.

[42] De naam Euvelgunne komt ook voor op de plek waar de Gorechtse burcht Gronenburg stond. A.G.M. Spiekhout (2012), Het kastelenlandschap van het Gorecht (ca. 1150 - ca 1350). *Een interdisciplinaire studie naar de samenhang tussen de landschappelijke ligging, verschijningsvorm en de historische functie van middeleeuwse kastelen in het voormalige Gorecht (Provincie Groningen), pag. 3, 86, 142 – 143.*

[43] Nota Archeologiebeleid Gemeente Haren (2012), pag. 51

[44] W. Nijhof, Dorpsgids (1976) *Over Glimmen*, pag., 5. Weer den bras (= rommel). Dergelijke stoere naamgevingen kwamen vaker voor, denk aan de verdedigingstoren 'Swijgh Utrecht' in Amsterdam. Bij Aduarderzijl aan het Reitdiep bouwde men rond 1500 een blokhuis 'Weert Groningen'.

[45] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 2. En: https://groninganus.wordpress.com/?s=de+punt
[46] Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Rekestboek van de stad Groningen, rekest 13 augustus 1735. In deze aanvraag is telkens sprake is van een 'huisje'; een understatement gezien het omvangrijke pand dat hier even later werd opgetrokken.
[47] Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Rekestboek van de stad Groningen, rekest 21 februari 1736.
[48] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag., 2; tevens: Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Rekestboek van de stad Groningen, rekest 21 februari 1736.
[49] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 2
[50] Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Resolutieboeken van de stad Groningen, 24 maart 1746.
[51] Groninger Archieven, invoer 332 rood na de Reductie, rekeningen van de stadsrentmeester jaar 1746, fol. 292.
[52] Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, invoer 1904, 'belemmering in het gebruik van de tolbrug De Punt'. In dit dossier blijkt uit diverse stukken dat Hindrik Willemson in 1735 in het bezit was van een huis en grond naast het tolhek. De legaliteit van dit bezit werd betwist door de stad Groningen die huis en grond claimden op basis van het koopcontract uit 1467!
[53] De Navorscher (1895), Passages uit het *Journal of Dagverhaal van een plaisir reisje van Groningen na Kleef, in 1740 door P. Muntinghe JUD, A.H.W. de Vriese JUD, M. van Bolhuis advocaat en Theodorus Beckering JUD*, pag. 350 en 746.
[54] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 4.
[55] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 4; tevens: Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Resolutieboeken van de stad Groningen, 8mei/1 juni 1768.
[56] Dit geldt onder meer voor de redengevende omschrijving van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en voor het onderzoek van Johan de Haan.
[57] Via posthuis De Punt, Vries, Assen, Beilen, Anholt, De Wijk, Lichtmis (bij Rouveen) naar Zwolle. Met het graven van de Drentsche Hoofdvaart (1769 - 1780) kreeg Drenthe er een nieuwe noord-zuidverbinding bij die al snel ook door een postkoetsdienst werd gevolgd. In 1789 werd vervolgens de postwagendienst Groningen - Coevorden opgericht met wisselplaats in Grolloo, die bekend stond als Koevers postwagen. Deze sloot echter niet bij De Punt maar bij Harendermolen op de Heereweg aan.. Zie ook: R.I.A. Nip (1985), *De weg langs de Vaart, De geschiedenis van de weg langs de Drentsche Hoofdvaart van Assen tot Pijlebrug*, pag. 7 -10.
[58] Via De Punt, Norg, Veenhuizen, Donkerbroek, Nieuwe Hoorn (Nijehorne), Schoten/Heerenveen, Oosterzee en eindbestemming Lemmer. Verkregen van: http://donkerbroek.nl/nieuws/2219
[59] R.I.A. Nip (1985), *De weg langs de Vaart, De geschiedenis van de weg langs de Drentsche Hoofdvaart van Assen tot Pijlebrug*, pag. 7 -10.
[60] Verkregen uit de *Gezinsstaat van 2185 personen. Bijlage bij digitale bronbewerking 14 'Bevolkingsregister 1830'* betreffende de gemeente Haren.
[61] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 5
[62] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 5
[63] Tijdens de Bataafse Republiek werden adeldom en titulatuur afschaft. Ervoor in de plaats kwam de aanspreekvorm 'burger' of 'citoyen'.
[64] Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Resolutieboeken van de stad Groningen, 6 juni 1796.
[65] Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, invoer 474 rood na de Reductie, bestekboek 1793 – 1796, fol. 142-152.
[66] Verkregen van: www.autosnelwegen.nl/index.php/geschiedenis/1-1795-1839-begin-rijkswegennet
[67] Verkregen van: www.encyclopediedrenthe.nl/postwegen
[68] Helaas bleken de inscripties buitengewoon moeilijk te fotograferen. Ze zijn voor dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.
[69] Verkregen uit de *Gezinsstaat van 2185 personen. Bijlage bij digitale bronbewerking 14 'Bevolkingsregister 1830'* betreffende de gemeente Haren.
[70] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 6 en: Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Resolutieboeken van de stad Groningen, 14 april 1801.
[71] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 6
[72] Verkregen uit de *Gezinsstaat van 2185 personen. Bijlage bij digitale bronbewerking 14 'Bevolkingsregister 1830'* betreffende de gemeente Haren.
[73] Over de betekenis van het woord 'melinatien' heb ik niets kunnen vinden; mogelijk was het een duur woord voor hetteren (mela = bruin) van het hout, maar dat is slechts een veronderstelling.

[74] Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Resolutieboeken van de stad Groningen, 5 november 1807.
[75] Nieuwe Drentse Volksalmanak, Jaarboek voor geschiedenis en archeologie 2001; W. Houtman, *Tolheffing op wegen in Drenthe. Een overzicht*, pag. 102, noot 7.
[76] Zo gold in Drenthe al vanaf 1819 een 'verbod tot het houden van herberg of tapperij in de tolhuizen.'
[77] J. Craandijk (1897) Wandelingen door Nederland met pen en potlood. Deel 4, pag. 239.
[78] De ontwerptekeningen zijn bewaard gebleven en in te zien op http://beeldbankgroningen.nl
[79] Zoals de tolhekken van Foxham, Oude Roodehaan en Ter Apel. De hardstenen pijlers vertonen tevens stijlovereenkomsten met exemplaren van toegangshekken bij diverse buitenplaatsen, zoals het Huis te Manpad te Heemstede (1721), slot Nederhorst den Berg te Nederhorst den Berg (ca. 1730), De Gelder te Wijhe (midden 18de eeuw), Wester Amstel te Amstelveen (midden 18de eeuw) en het hek van de Hillegondakerk te Hillegersberg, Rotterdam (1761); zie: P. Meijer (2002) *Hekken in Nederland,* pag. 73, 76, 88, 107 en 180. Overigens geeft de RCE als bouwjaar voor het hek van de Noorderbegraafplaats 1827 op, wat gezien bovenstaande twijfelachtig lijkt. Zie: http://rijksmonumenten.nl/monument/483444/opzichterswoning-en-toegangshek-van-de-noorderbegraafplaats/groningen/
[80] Verkregen uit de *Gezinsstaat van 2185 personen. Bijlage bij digitale bronbewerking 14 'Bevolkingsregister 1830'* betreffende de gemeente Haren.
[81] Verkregen van: www.digibron.nl/search/detail/6a0bb23522ea3a2a3dc85eaf9bad5344/honderd-jaar-drinkwater-in-groningen
[82] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 9.
[83] Dat blijkt uit een 'nieuwe inschrijving' bekendgemaakt in het Nieuwsblad van het Noorden van 6 april 1935. Voordien maakte Nieuwenhuis, zo blijkt uit diverse advertenties uit de jaren twintig en dertig, deel uit van de firma Zuidema & Nieuwenhuis, behangers-meubelmakers, gevestigd in de Stoeldraaiersstraat 12 te Groningen. Zuidema was vermoedelijk zijn vrouw of een familielid daarvan. Bij de opening van de 'toonkamers' van het nieuwe pand Emmaplein 5 werd op 1 september 1934, zo blijkt uit een aankondiging in het Nieuwsblad van het Noorden, een tentoonstelling gehouden van het werk van mevr. C. van Essen – Van der Rijn, Jan Wiegers en Willem Valk. De laatste twee waren prominente leden van kunstkring De Ploeg. Dit, en de nauwe samenwerking met Ploeglid Wittop Koning maakt het aannemelijk maakt dat ook S. Nieuwenhuis banden bezat met deze groep. Hoewel de tentoonstelling wegens de grote interesse verlengd moest worden, was de nieuwe zaak aan het Emmaplein blijkbaar geen succes: op 1 augustus 1936 geeft een krantenbericht althans kennis van de opheffing. Verkregen van www.delpher.nl
[84] Mondelinge mededeling van Lammert Hans Reitsma, zoon van Egbert Reitsma.
[85] Mondelinge mededeling van Frederiek Reitsma, kleindochter van Egbert Reitsma.
[86] Mondelinge mededeling van Frederiek Reitsma, kleindochter van Egbert Reitsma.
[87] M. van der Laan, Dagblad van het Noorden, 27 juni 2014, pag. 20. Interview met Kees van der Ploeg, biograaf van Egbert Reitsma: *De artistieke durf van Egbert Reitsma*.
[88] 't Widde Vool: twee mannen op weg naar huis komen 's avonds laat een mysterieus wit paard tegen, dat midden op de weg staat. Eén van de mannen wordt bang en gaat er als een haas vandoor, maar de andere klimt over het paard heen om niet gebeten of geschopt te worden. Voor hij er aan de andere kant weer af kan springen, zet het dier het op een lopen met de man op zijn rug. Geen sterveling heeft beiden ooit teruggezien. K. ter Laan (1930) *Groninger overleveringen.*
[88] Verkregen van: www.fransambagtsheer.nl/cms/portfolio-view/glimmen-gemeente-groningen/
[89] Mondelinge mededeling van Lammert Hans Reitsma, zoon van Egbert Reitsma.
[90] Eigenlijk heette dit woonhuis 'Heemstede', maar Reitsma herdoopte het in 1956 in 'Oeckelenhof' naar de orgelbouwers Van Oeckelen die daar in de 19de eeuw woonden. Verkregen van: https://nl.wikipedia.org/wiki/Egbert_Reitsma
[91] Volgens Frederiek en Lammert Hans Reitsma, is Egbert Reitsma degene die deze kleuren als eerste heeft aangebracht.
[92] Verkregen van: www.fransambagtsheer.nl/cms/
[93] Dichting met strodokken worden voorgeschreven in het bestek van 1796.
[94] Blijkens het artikel in *Het Landhuis* werd de windwijzer in 1934 op zolder ontdekt en binnen in de hal opgesteld.
[95] Uiteraard kunnen er ook andere oorzaken voor zijn, zoals een minder stabiele ondergrond ter plekke (door bijvoorbeeld een dichtgegooide sloot) of een minder diepe fundering, maar dat ligt in dit geval niet voor de hand.
[96] Uitgevoerd door architect H.G. Jansen (1859-1934).
[97] H. Janse (1971) *Vensters*.
[98] Het is niet waarschijnlijk dat het hier eveneens om historiserende toevoegingen uit de koker van Wittop Koning gaat. Tekeningen van zo'n ingreep ontbreken en in het artikel in *Het Landhuis* wordt er niet aan gerefereerd. Ook de details maken duidelijk dat het gaat hier om originele 18de-eeuwse vensters gaat.
[99] Waarvan we overigens niet weten of die een historische situatie vertegenwoordigt.
[100] Het hang- en sluitwerk dat met de deling samenhangt, is uiteraard pas nadien aangebracht.

[101] Uit de 17de eeuw dateert bijvoorbeeld blijkens een Twitterbericht van Johan de Haan, een 'dichtgesmeerde steegdeur' te Leens.
[102] Bijvoorbeeld de Oude Kerk te Amsterdam.
[103] Bijvoorbeeld bij de boerderij Ebelsheerd te Nieuw Beerta en boerderij Hermans Dijkstra in Midwolda;
[104] Een gangbare maar foutieve benaming voor 'oude holle' dakpannen.
[105] De datering van rond 1800 is van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
[106] K.T. Meindersma *Windwijzers op Groninger torens en kerken, deel 1 en 2*. En: www.brascamp.nl/windvaan/groningen/947-windvanen%20HistKringLeek_2701.pdf
[107] Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, invoer 474 rood na de Reductie, bestekboek 1793 – 1796, fol. 142-152, artikel 6.
[108] Verkregen van www.amsterdamsebinnenstad.nl/binnenstad/215/oogvoordetail.html
[109] Ter vergelijk: in 1912 hadden de bedrijven in de veeteeltprovincies Friesland, Noord-Holland en Zuid-Holland gemiddeld 16,7 koeien. In de IJsselstreek waren dat er 6,2 en op de zandgronden slechts 2 tot 3. H, Siemes (2006) *Boeren van toen*, pag. 15.
[110] Een vergelijkbare paardenstalling met voerbak op het middendeel is onder meer te zien op de opmeting door Klaas Ulikema, van een boerderij in Ter Wisch (KU-130).
[111] Verkregen uit de *Gezinsstaat van 2185 personen. Bijlage bij digitale bronbewerking 14 'Bevolkingsregister 1830'* betreffende de gemeente Haren.
[112] Om de door God gezonden pest te stoppen. Zie 2 Samuel 24: 15-25.
[113] Vaak gebruikte materialen waren houten planken; baksteen – meestal op z'n kant gezet; of met leem of kalkmortel bepleisterde rasters van latten en riet.
[114] J. de Haan (2005) *'Hier ziet men uit Paleizen', Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw*, pag. 280.
[115] J. de Haan (2005) *'Hier ziet men uit Paleizen', Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw*, pag. 287.
[116] Verkregen van: https://groninganus.wordpress.com/2007/09/18/wolven-bestrijding-in-groningen-en-drenthe
[117] Verkregen van: https://groninganus.wordpress.com/2007/09/18/wolven-bestrijding-in-groningen-en-drenthe De laatste wolvenjacht in Drenthe en Westerwolde vond plaats in 1772.
[118] Een van de figuurtjes draagt een vrij lange getailleerde jas waaronder een vest tot net onder de taille en een vrij nauw om de benen sluitende broek tot net onder de knie. Een modebeeld dat volgens kostuumspecialiste Jacoba de Jonge past bij een datering van op z'n vroegst 1740, maar ook nog rond 1750 of zelfs iets later.
[119] E. de Jongh (1967) *Zinne- en minnebeelden in de schilderkunst van de zeventiende eeuw*, pag. 28.
[120] J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 9.
[121] J. de Haan (2005) *'Hier ziet men uit Paleizen', Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw*, pag. 112.
[122] Zoals buitenplaats Vaartwijk te Westerbroek (derde kwart 17de eeuw), huis Overcinge te Havelte (ca. 1640) of het pand Oude Boteringestraat 24, Groningen (1699),
[123] Gordijnen kunnen opnieuw een aanwijzing zijn voor een vroege datering. In de periode 1650 – 1700 werden bedsteden doorgaans nog niet door deuren afgesloten. Zie: J. de Haan (2005) *'Hier ziet men uit Paleizen', Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw*, pag. 186.
[124] Een kalksteen afkomstig van het Zweedse eiland Öland, in de 17de eeuw in Nederland veelvuldig gebruikt voor vloeren. Zie Infoblad 28, restauratie en beheer, Rijksdienst voor de Monumentenzorg (2002) *Natuursteen in Nederland*.
[125] J. van der Hoeve, Sleutelstukken, pag. 48 – 49. Volgens Van der Hoeve werden er in deze periode wel nog sloffen voorzien van eenvoudige profileringen aangebracht onder bestaande balken waarvan de opleggingen in de muren aangetast waren. Maar bij De Punt lijkt daarvan geen sprake te zijn.
[126] Ook Johan de Haan heeft deze conclusie reeds getrokken. Zie: J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*, pag. 3 en 12.
[127] Zie onder meer: nl.wikipedia.org/wiki/Wagenwiel_(symbool)
[128] Een bouwwijze die in Groningen en Friesland in de 17de en 18de eeuw veelvuldig voorkomt.
[129] Voorstel Burgemeester en Wethouders Haren aan de Gemeenteraad van 27 juni 2005.
[130] Hoe de situatie ligt ten opzichte van de rest van Nederland of omringende landen is in het kader van dit onderzoek niet bekeken.

Boven: werk van onbekende meester in nisje boven beschotwand rechter voorkamer.

Achterkant: jammer van de flits, maar desondanks mocht deze enigszins geïdealiseerde weergave van het huis door Egbert Reitsma natuurlijk niet ontbreken.

Huis „de Gron. punt"
Egb. Reitsma